

Filológia.hu

Tartalom

Tanulmányok

Nyomárkay István:

Filológiánk tegnap és ma

4

Kisebb közlemények

Németh Ákos:

„Aki ma ír, mintha csak tanúságot akarna tenni...”

A vallomásos prózaformák átalakulása

a két világháború közötti európai és magyar irodalomban

15

Recenziók

Boross Viktor:

Bañcerowski Janusz: A világ nyelvi képe.

A világgép mint a valóság metaképe a nyelvben és

a nyelvhasználatban

27

Az év szakdolgozata

Havasmezői Gergely:

A Vörös Ujság. Egy kommunista lap

a Népköztársaságban és a Tanácsköztársaságban,

1918–1919.

30

Filológia.hu

A Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának
lektorált online folyóirata
www.filologia.hu

Alapító főszerkesztő és a szerkesztőbizottság elnöke

Nyomárkay István

Alapító szerkesztő

Veszelszki Ágnes

A szerkesztőség elérhetősége

filologia.hu@gmail.com

A tanácsadó testület tagjai

Bańczerowski Janusz
Bárdosi Vilmos
Bárdos Jenő
Frank Tibor
Gadányi Károly
Giacomo Sciacovelli
Gósy Mária
Jászay László
Jeremiás Éva
Keszler Borbála
Kiss Jenő
Knipf Erzsébet
Kulcsár Szabó Ernő
Lukács István
Pál Ferenc
Papp Andrea
Székely Gábor

A nemzetközi tanácsadó testület tagjai

Gerhard Neweklowsky (Bécs)
Marko Jesenšek (Maribor)
Djuro Blažeka (Zágráb)
Peter Sherwood
Marko Samardžija (Zágráb)

A nyomtatható verzió elkészítésében

Balogh Andrea
működött közre.

A címlapot
Greiner Balázs
tervezte.

ISSN

A folyóiratról

A Filológia.hu a Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának online megjelenő, lektorált folyóirata.

A Modern Filológiai Társaság online folyóirata és egyben új honlapja 2010 januárja óta működik (www.filologia.hu).

A honlapon hosszabb tanulmányok, rövidebb cikkek – kisebb közlemények, illetve recenziók kapnak helyet. A 2009-ben meghirdetett "Az év szakdolgozata" pályázat győztes munkái is folyamatosan kerülnek fel az oldalra. Ezekon felül itt tesszük közzé a fontosabb társasági híreket, konferenciafelhívásokat és -beszámolókat.

Az online folyóirat előnye a papír alapúhoz képest, hogy nincs időhöz, nyomdához, folyóiratszámhoz kötve, így folyamatosan és nagyon gyorsan lehet az új tanulmányokat publikálni.

A honlap nyelve alapvetően magyar, de tudományos írásokat angol, német, francia, orosz, spanyol, olasz, horvát, szerb stb. nyelveken is elfogadjunk (megfelelő nyelvi lektorálás után). Minden cikkhez magyar és angol nyelvű kivonat társul.

A cikkeket a tanácsadó testület lektorálja, csak a lektor engedélyével és ajánlásával kerülhetnek fel a cikkek az oldalra. Mivel lektorált folyóirat, az itt megjelent tanulmányok hivatalos publikációkként elfogadtathatóak.

Konferenciafelhívásokat, híreket, új könyvek bemutatását is örömmel megjelentetünk.

E-mail címünk: filologia.hu@gmail.com

Tanulmányok

Nyomárkay István

FILOLÓGIÁNK TEGNAP ÉS MA

Kedves Kollégák, Tisztelt Hallgatóim!

Legelsősorban is meg kell magyaráznom előadásom címét. Amikor a megtisztelő felkérést megkaptam, tudatosult bennem, hogy nehéz feladatra vállalkoztam. Szűkebb kutatási területem ugyanis a szlavisztika, és szláv nyelveken bizony kevesen értenek, úgy kell tehát megkísérelnem az előadás megformálását, hogy példáimmal ne terheljem meg túlságosan hallgatóimat, mondanivalóm azonban szándékomnak megfelelően jusson kifejezésre, s maradéktalanul szolgálja a bemutatni kívánt nyelvi jelenségek megértését. De térjünk vissza a címhez!

A filológiának mint hagyományosan tág, nyelv- és irodalomtudományt is átfogó kutatási területnek a meghatározása nehéz, sőt talán megoldhatatlan feladat is. A fogalom legalább megközelítőleges definiálásáról mégsem mondva le, fellapoztam két régi szótárunkat, Szenci Molnár Albertét és Pápai Páriz Ferencét. A következő értelmezéseket találtam: a *philologia* mindkettejüknél *az ékesen szólás szeretését, a philologus pedig ékesen szólás szeretőt, ékesen szólás tanulót* jelent. Finály 1884-es szótárában 'átalán tudományos tanulmányozás, irodalommal foglalkozás' az alapjelentés, amelyhez 'újkoriaknál' megjelöléssel 'régí írók tanulmányozása és magyarázása, nyelvtudomány, nyelvészet' értelmezés járul. Johann Christian Heyse számtalan kiadást megért idegenszó-szótárában, amely a német purizmus egyik kései terméke, 'a nyelv szeretete, nyelv- és óorkutatás, nyelvtudomány, különösen az ógörög és római nyelv, irodalom és történelem tanulmányozása' meghatározás áll. A filológiát August Friedrich Pott Etimológiai kutatások című művében (1836) a nyelvemlékek őrzőjének, könyvtárosának és magyarázójának nevezi, majd így nyilatkozik: „ha azt mondom, hogy filológia, nem azt a tudományt értem rajta, amely magát szerényen klasszika filológiának, vagy még szerényebben csak filológiának nevezi, hanem sokkal inkább az általános, az összfilológiát (Gesamtphilologie)”. Érdekesen közelíti meg a kérdést Wilamowitz-Moellendorf, aki filológiatörténeti kézikönyvének bevezetőjében a következő megállapításra jut: „A filológiá(hoz), még mindig [írja 1927-ben!] a klasszikus jelentést társítjuk, noha az már az ebben a megjelölésben ezt rangot nem igényli...”. Majd emelkedett hangnemben így folytatja: „A filológia feladata, hogy a múltat, a költők dalait, a filozófusok és törvényhozók gondolatait, az Isten házának szentségét, a hívők és hitetlenek érzelmeit, a piacok és kikötők nyüzsgését és benne az emberek munkáját és játékát a tudomány erejével életre keltse.” A filológiának egészen tág értelmezése, azaz jelentésének mind horizontális, mind vertikális irányú kiterjesztése jellemző a szlavisztika atyjának tartott

Vatroslav Jagić felfogására is, aki az általa alapított Archiv für slavische Philologie első kötetének az új folyóiratot bemutató Ankündigungjában így ír: „A filológiát én széles körűen értelmezem, így az Archiv (a folyóirat) tárgyát nem csupán a nyelvek, noha teljes joggal foglalnak el központi helyet, hanem a nyelvi és irodalmi emlékek, a népszellem termékei és a szlávtság múltja fogja képezni.”

A nemrégiben megjelent *A nyelvészetről – 1. szám, 1. személyben* című kötetben közölt „vallomásomról” a recenzens, Pléh Csaba, a filológiát előbb a nyelvészetnél tágabb kutatási területnek tartva, majd vele azonosítva a következőket írja: „A nyelvészet hagyományosan filológiai diszciplína, sőt maga a filológia. Szövegekkel foglalkozik, a szövegeket gondozza, azok pontos értelmezésére törekszik és így tovább. A 20. század közepének nyelvészetében óriási a feszültség a filológia mindenhatóságának megkérdőjelezése és a nyelvészet filológián túli kiterjedése között”, majd az én megnyilatkozásomra térve így folytatja: „Ny.I. vállalja a filológia védelmezőjének szerepét. Jól látja, hogy a filológiából a nyelvészet hangsúlya eltolódik a kötőjeles nyelvészetek (pszicho-, szocio-, neuro-, gyermek-nyelvészet) felé. Nagy kérdés, hogy megmarad-e akkor még a filológia.”

Ahhoz, hogy előadásom témájául a filológiát válasszam, a felvillantott, de a kérdés bonyolultságát így is érzékeltető megközelítéseken kívül két korábbi személyes élményem is hozzájárult. Újból kezembe került egy különnyomat, amelyet tisztelt idősebb barátom, Radoslav Katičić professzor így dedikált: Dragom Ištvanu, uz filološke razgovore. (Kedves Istvánnak, filológiai beszélgetések alkalmából). A másik jóval korábbi, egy több mint harmincéves beszélgetés, amelyet hajdani tanárom, majd tanítóm és végül atyai barátom, Hadrovics László professzor úr folytatott velem egy újvidéki konferencia szünetében, kitűnő ebéd mellett, a pétervárad-i erőd egy részéből kialakított patinás vendéglőben. Általában tudományos kutatásról, filológiai munkáról, eredményekről, nagy nevekről volt szó, amikor is professzorom – részemről csodálkozással kísérve – őszinte nosztalgiával jegyezte meg: „Tudod, fiam, ők voltak az igazi nagyok, Brugmann, Delbrück, Leskien, Jagić..., mi a nyomukba sem léphetünk!” Nagyon különösnek tartottam ezt a megnyilatkozást, de ma már értem. Sugárzott belőle a filológia szeretete és a tudomány iránti alázat, ami, fájdalom, ma sokakból hiányzik. Ezért is jelöltem meg címmül ‘filológiánk’-at, hogy valami módon kifejezzem érzelmi viszonyomat is a tudományhoz, hogy ti. a magaménak érzem, anélkül, hogy kialakított véleményemet egyedül üdvöztetőnek tartanám, s egyúttal utaljak a ‘tegnap’-ra is, amelyen nagy elődök munkásságát értem.

Így tehát a filológiát magam is széles körűen értelmezem, nem választva szét mereven a nyelv- és az irodalomtudományt, de előtérbe helyezve, sőt minden kutatáshoz nélkülözhetetlennek tartva a szavak értelmezését és a szöveget. A kutatások az idő folyamán természetesen fokozatosan terjedtek ki a klasszikus nyelvek körén túlra, de mindig a korábbi eredmények megbízható alapjára épültek. Gondolhatunk itt a történeti-összehasonlító nyelvészetre, az újgrammatikusokra vagy a 20. században kibontakozó irányzatokra is. Ez a természetes fejlődés idézte elő, hogy napjainkban már a ‘filológia’ megkülönböztető jelzőket vesz maga mellé: klasszika filológia, neolatin, szláv stb. filológia. Sokakkal együtt

azonban, a legújabb irányzatok eredményeinek figyelembe vétele és felhasználása mellett továbbra is elengedhetetlennek tartom a szövegek tanulmányozását, a szavak jelentésének, szemléleti háttérének, vagy – ahogyan Bańcerowski Janusz mondja – a bennük tükröződő nyelvi világképnek a vizsgálatát. Úgy látom tehát, az egykor csak a klasszikus görög és római szellem tanulmányozását szolgáló diszciplína funkciója, területe és így jelentése is bővült, miközben magát a fogalmat röviden meghatározni továbbra sem lehet. Egy biztos: benne van a nyelv és az irodalom szeretete, s a minél jobb, alaposabb megismerésre való törekvés, tehát a folyamatos tanulás is. Fontos azonban megjegyezni, amit már említett és idézett mesteremtől tanultam, hogy soha sem szabad olyan nyelveket kutatásunk körébe még másod- vagy harmadkézből vett, esetleg megbízhatónak is tűnő utalásokként sem bevonnunk, amelyeken legalább szöveget olvasni nem tudunk. Ha így járunk el, megóvjuk magunkat tévedésektől és naivságokba sem esünk. Egy példával, azt hiszem, meggyőzően illusztrálhatom ezt a megállapítást. A nyolcvanas évek elején egy belgrádi konferencián, egy egyébként alapos felkészültségű szerb kolléga (az azóta már megboldogult Milan Surdučki) az összetett szavak néhány alaki jegyéről beszélt, s idegen nyelvi példái között hivatkozott a magyar *atyamesterre* is, amelynek szerkezetét így ábrázolta: *ác-a-mešter*, jelentéséül *Zimmermann*-t, *ácsot* adott meg. Kiderült aztán, hogy ez a „vándor-tévedés” a horvát akadémiai nagyszótár első szerkesztőjétől ered, az európai hírű Djuro Daničićtól, akinek, úgy látszik, nem volt magyar informátora.

A szavak jelentésének, szemléleti háttérének, illetve jelentésváltozásuk folyamatának bemutatását, természetesen a szónál magasabb rangú és a közlés szempontjából alapvető mondatokon és szövegen át – ezt tekintem a filológiai kutatások feladatának. Azt, hogy a kiindulópont, a legfontosabb a szó, alátámasztja a lexikográfia és a frazeológia is. Az állandósult kapcsolatok vizsgálatának alapját is a szófajok képezik. Ezen alapult Hadrovics László, szerintem méltatlanul elfelejtett, funkcionális mondatana is. Az úgynevezett funkcionális vizsgálat éppen a szófajok jelentésviszonyaiból indul ki, és „lényege az, hogy a közlés tartalma és a grammatikai megformálás között az összefüggések egész bonyolult szövedékét igyekszik feltárni, s a jelenségeket igyekszik okaikra visszavezetni” (Hadrovics 1969: 8). Jelentéstanában ugyanő, most már konkretizálva módszerének alapját, így nyilatkozik: „A nyelv sok csodája közül az egyik legnagyobb a szófajok kialakulása. Ennek segítségével tudjuk a világ jelenségeit megragadni, értelmezni, velük kapcsolatban állást foglalni, rájuk reagálni” (Hadrovics 1992: 35).

A következőkben röviden nézzünk meg egy – nézetem szerint szemléletes – példát, mégpedig *úr* szavunk „karrierjét”, ami meggyőzően illusztrálja bizonyos társadalmi és társasági relációk megértését is. Tudjuk, hogy az *Úr* megszólítással eleinte csak Istent illették. Sok imádság kezdődik így: *urunk*, hálát adunk neked, vagy *urunk*, kérünk téged. Később az uralkodókat és a főnemeseket szólították így, majd a szó jelentésértéke egyre devalválódott, és – amint Kertész Manó mondja – a 16. századtól tulajdonképpen két *úr* szavunk van: az egyik a pusztán udvarias megszólítás, a másik a legmagasabb társadalmi osztály tagjainak szokásjogon (is) alapuló elnevezése (Kertész M. 1993: 75). Ma is használatos a mindennapi kommunikációban: szabad kérdenem, hány óra van, *uram?*, leszáll, *uram*, a következő megállónál? stb. Érdekességként említem, hogy létezik olyan

úr titulussal jelölt méltóságnév, amelynek eredeti jelentése az úrral éppen ellentétes. A Szent Jánosról elnevezett lovagrend feje az úrmester. Ez a terminus nyelvünkbe a német *Herrenmeister* tükörfordításaként került. Eredeti jelentése a rend francia nyelvű jelmondatából válik világossá: *nos seigneurs les malades* 'uraink a betegek', ami utal a rend eredeti hivatására, az ispotályos tevékenységre. Az úrmester a betegek rendelkezésére álló, őket ellátó, kiszolgáló, ápoló mester, tehát szolga. Az *úr* használata később elég élesen elvált egymástól a hivatalos és a magánszférában. Az előbbiben szinte kötelező volt, az utóbbiban bizonyos szabályok érvényesültek (erre mindjárt kitérünk), amit mind a magyar, mind a hozzánk társadalmi fejlődés tekintetében közel álló horvát nyelvhasználatban is megfigyelhetünk. Nos, a hivatalos használatból lett volna hivatott kiszorítani az urat az *elvtárs*, nem túlságosan nagy sikerrel. Érdekes (visszatérve a magánszféra nyelvhasználatára), hogy főként a 20. század első felében (a Szekfü Gyula által neobarokknak nevezett társadalomban) az azonos társadalmi helyzetű beszélgetőpartnerek között nemcsak hogy elmaradt az *úr*, de használata sértő is volt. Lássuk ezt egy rövidebb szövegben, amely azt is megmutatja, hogy ennek a megszólításnak az alkalmazása még bizonyos félreértéseket is eloszlatott. Ilyen (ma azt mondanánk: illokúciós) erővel rendelkezett. Molnár Ferenc *A farkas* című vígjátékában zajlik le egy féltékeny férj és felesége között a következő párbeszéd: Kelemen (a férj): *...én beismerem, bolond és féltékeny vagyok... Vilma (a feleség): Csak jobban belelovagolsz, Jenőké, ok nélkül. Amit a kocsiiban csináltál nekem amiatt a Balsay miatt... Kelemen: Mit csináltam?...ahogy melletted ült...ahogy nézett téged... Voltam én is Balsay Pista, mielőtt megnősültem. Tudom én, mi az. Jön a férj. Vilma: Nézd, te gyerek. Miért állok én egyáltalán szóba Balsay úrral... (Molnár F. 334). A vezetékneven történő említés társadalmilag azonos pozíciójú embereket illet meg; a férj részéről a becenév használata némi cinkos visszaidézése az ifjonti kalandoknak, s mögötte, noha rejtetten, a gyanúsítás határozott formája is kifejezésre jut. Végül a feleség által használt *Balsay úr* megjelölésben a kívülállás és eltávolítás mellett a harmadik személy társadalmi státuszának csökkentése, a nem egyenrangúként kezelés is benne van, minthogy e beszédaktus célja a férj gyanakvásának eloszlatása. (Hogy sikerrel járt-e vagy nem, arra már nem emlékszem.) Most már, szavunk jelentésárnyalatainak és használati körülményeinek, sőt használata céljának bemutatásával szinte a szociolingvisztika területére keveredtünk, de látjuk azt is, hogy szavak és szöveg nélkül ez a diszciplína sem boldogul. De vegyünk még egy példát! Herczeg Ferenc önéletrészletének első kötetében, a Várhegyben örökít meg egy régi családi legendát, amely kissé megmosolyogtatóan mutatja, hogy az annak idején (a 18. század végén) a talán akkor még őszinte udvariasság a társadalmilag magasabb (az idézett esetben legmagasabb) státuszú személy iránt átvivődött, s a tiszteletadás tárgyává emelte annak hátaslovát is. A családi legenda szerint II. József császár az író dédapjával lovagolt Versecről Fehértemplomba, és (innét szó szerint idézem a leírást) „mikor a Néra folyóhoz értek, a császár nyeregben ülve megitta a lovát. Dédapa táltosa is szomjas volt, a lojalis ő azonban visszatiltotta lovát a víztől. – Miért nem itatja meg a lovát? – kérdezte a császár. Dédapa ekkor valami igen gyönyörűt mondott, amit azonban, sajnos, csak németül lehet visszaadnom. Zuerst möge der Majestät Rosz trinken, dann mag mein Gaul saufen 'Először felséged táltosának kell innia, aztán majd*

szürcsölhet az én gebém is'. Itt már a stilsztika területén járunk, a szinonimákkal alkotott kifejezések egy esetét látjuk. A szó, a mögötte meghúzódó világkép az alap, ezt értelmezik és használják a beszélők helyzetüknek, céljaiknak, társadalmi szerepüknek megfelelően.

A kölcsönös nyelvi kapcsolatok legszembetűnőbbben a szókinszben mutatkoznak meg. Kölcsönös átvételek tükrözik a legészrevehetőbben két vagy több nyelv beszélőinek egymással való szóbeli vagy írásbeli érintkezését. Mielőtt ennek a kérdésnek a tárgyalásába konkrét példák alapján belemennénk, szükséges elosztatnunk egy tévedést. A tévedés az, hogy a szókölcsonzéssel elintézettnek véljük a dolgot, noha a kölcsönös kapcsolat nyomot hagy a grammatikai rendszerben is: egy-egy szó átvétele és meghonosodása számtalan új szintaktikai kapcsolat születését is eredményezi. Korábban, a(z akkor még szerb)horvát nyelv idegen szavait vizsgáltam, felfigyeltem a ma már nemzetközileg is általánosan használt *probléma* (horvátul *problem*) szóra. Ez a mára már szemantikailag meglehetősen kiüresedett és gyakran használt főnév a horvát nagyszótárban (Rječnik JAZU) még nincs meg. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy ez a nagyszabású vállalkozás, amely szinte egy thesaurus megalkotását tűzte ki célul, 1880-ban indult meg, s az utolsó, 23. kötet kilencvenhat esztendővel később, 1976-ban látott napvilágot. Ennek a Délszláv Akadémia megalapítása után tizenkét évvel indított nagy szabású munkának első irányítója, főszerkesztője egyébként a már említett Daničić volt. Hiába, nagy emberek olykor nagyokat tévednek! (Itt az *atyamesterre* gondolkodok). A *problem* helye valahol a 13. kötetben lenne, amelyek megjelenése a múlt század első éveire esik. Hiába keressük! A magyarban egyébként 1795 óta adatolható (TESz). Déli szomszédaink nyelvében való meggyökeresedése a múlt század húszas éveire tehető. Megjelenése azonban nem csupán egy új lexikai elemet jelentett, hanem alapjává vált sok új szókapcsolat kialakulásának is. Lásunk néhányat! Például: jelzős szerkezetek: *znanstveni, socijalni, društveni, osobni, pedagoški, egzistencijalni, materijalni, finansijski problem* – igés szerkezetek: *postaviti, zadirati u, shvatiti, riješiti, iscrpsti, leži u nečem, nalazi se u nečem* – birtokos szerkezetek: *problem egzistencije, konvencije, adaptacije, društva* stb. A magyar is ugyanezeket a kapcsolatokat fejlesztette ki. Világos, hogy bármely idegen szó szemantikai alapon, jelentése alapján „tudja meg”, hogy mely, az átvevő nyelvben már meglévő modellbe kell beilleszkednie. Így a *problem* a kérdés kialakította szintaktikai viszonyokhoz igazodott. Az alapvetően beszélést, beszéd folyamatot jelentő igék természetesen a 'beszél' jelentésű *govoriti*-hez igazodva a szlávban o+*locativus*-szal állnak, mint például: *debatirati, diskutirati, polemizirati*, hozzájuk hasonlóan főneveik természetes helye ugyanez a szintaktikai szerkezet: *debata, diskusija, polemika* stb. Előfordul olyan eset is, hogy az egyébként közhasználatú vagy azzá vált idegen szót olyan nyelv közvetít, amelynek az átvevő nyelvre különösen erős hatása alakult ki. Ilyen ige a horvát és szerb 'érdeklődik vmi iránt' jelentésű *interesirati-interesovati se*. Az eredeti szláv vonzat instrumentalis (vö. orosz *interesovat'sja kem, čem*). A horvátban és a szerbben az erős német hatás vonzatváltást eredményezett, s a német *sich für etw. interessieren* hatására alakult ki a *za + accusativus* vonzat.

Maradjunk még mindig a szavaknál! Köztudott, hogy nyelvünkben sok szláv jövevényszó honosodott meg. Ezek mind megtalálták helyüket a magyar nyelv fo-

netikai, morfológiai és szintaktikai rendszerében, azaz ma már sajátunknak érezzük és tartjuk őket. Csaknem teljes feldolgozásukat Kniezsa István professzor úrnak köszönhetjük. Javarészüket (az átvétel korai idejét tekintve) közelebbről meg nem határozható, többségében déli szláv nyelvből vagy nyelvjárásból való. A 14-15. századtól kezdve azonban a szlávból (mint mondtuk, főként a déli szlávból) egyre kevesebb átvétellel találkozunk, annál több magyar szó kerül át viszont déli, és még több északi szomszédaink nyelvébe. Többségük a magyar közigazgatásban, államigazgatásban, törvénykezésben használt kifejezés, amelyeket az írott nyelv közvetít. Lássunk belőlük most kettőt! 1570-ből adatható a horvátban a *varmeđa*. A Zrinyi-Frangepán archivumból idézünk: *u kotaru grada našega Ozlja u varmeje zagrebskoj*; 19. század közepéről való szerb forrásból: *evo gospodin Žutilov bio je notaroš u varmeđi* (adatok Hadrovics L. UngEI). Az alapszó szláv: *međa* 'mesgye, határ' jelentésben már a Tihanyi Alapítólevélben felbukkan, a *vármegye* 1504-től adatható. A szláv eredetű alapszó később *vár* szavunkkal összetételezt képezve az ismert nagyobb közigazgatási egység elnevezéséül szolgált és szolgál ma is; s ebben a jelentésben került vissza a horvátba. Próbálkoztak a magyar összetétel fordításával is, így keletkezett a *gradska međa* féltükörszó, amely azonban nem honosodott meg. Az igazi visszavétel (Rückentlehnung) típusa a horvát *peruš*, amely a magyar *peres* átvétele, és első ízben Ivan Pergošić Tripartitum-fordításában bukkan fel: *gorni peruš, dolni peruš* 'felperes; alperes' kifejezésekben. A magyar szó a *per*-ből képzett főnév, amely elvonással alakult a *perel* igéből, ez viszont egy szláv *прети* 'vitatkozik, veszekszik' igére megy vissza. Az út tehát: *прети!* *perel!* *per* | *peres*, utána pedig jogi szakszóként átvéve: *peruš*.

Hadrovics László *Ungarische Elemente im Serbokroatischen* című munkájában közel ezer szót dolgozott fel, amelyek a történelem folyamán a szerbhorvátban használatosak voltak. Többük az államigazgatási terminológia része lett, pl.: *bistoš, eškut, kišbirov, febirov, fesolgabirov, solgabirov, notarijuš; orsag, tanač* stb. Érdekesek a társadalom rétegződésével kapcsolatosak, pl.: *gavaler, grof, herceg, kolduš, nemeš, pajdaš, čatloš, oprovda, pandur* stb. Szép számú magyar szó került a szerbhorvátba, amelyek az építkezéssel, lakással vagy különböző eszközökkel, szerszámokkal kapcsolatosak, azok megnevezésére szolgálnak, pl.: *astal, salaš, soba, lepedov, moždov, vankuš; ašov, balta, čakan, kalapač*, és folytathatnánk a sort tovább. Egy részük a társadalmi és történelmi körülmények megváltozása folytán kiveszett a nyelvhasználatból, pl.: *bistoš, eškut, solgabirov* stb., tovább él, és ma is használatos azonban a *soba, salaš, vankuš, ašov* és még több hozzájuk hasonló. Magam zágrábi vendégprofesszorságom utolsó éveiben végeztem viszonylag széles körű kutatást azzal a céllal, hogy legalább hozzávetőleges képet nyerjek róla, valójában hány magyar (eredetű) szó élte át századok viharait. A kutatás eredményeit ismertettem a *Studia Slavica* 50. évfolyamának 1-2. kötetében. Most csak röviden: a mai horvát köznyelvben megközelítőleg 70-80 magyar szó él, nemcsak a passzív értés, de (a legtöbbször ugyan csak alkalmi) aktív használatban is. Soroljunk fel belőlük néhányat: *cikla, cipela, čipke, gazda, gulaš, kartaš, lan(a)c, palačinka, roštilj, salaš, šator, toranj*; a ritkábbak közül, inkább csak a passzív szókincsben: *baršun, bunda, karika, kočije, kip, bitanga, beteg, betežan, šogor, vašar* stb. Valamennyiük a beszélt nyelvre és

esetleg a privát írásbeli kapcsolatokra korlátozódik, Van közöttük kifejezetten magyar specialitást jelentő szó: *gulaš, palačinke*; ezek étlapokon is szerepelnek, de akad régi, 17-18. századi gyökerű is, mint *beteg, kip, kočije* és még néhány hasonló. A magyar szavak történetének becses forrásai elsősorban a régi szótárak. Közülük talán a legjelentősebb Andrija Jambrešić *Lexicon latinuma*, 1732-ből. Ez egy négynyelvű latin–horvát–német–magyar szótár. Forrása – a magyar jelentéseket illetően – elsődlegesen Pápai Páriz Ferenc szótára, de bizonyítható, hogy a szerző maga is jól tudott magyarul. A fő forrást (a latin corpust) illetően Éder Zoltán jutott arra a megállapításra, hogy az nem más, mint Adamus Fridericus Kirsch *Abvndatissimum Cornvcoepiae linguae latinae et germanicae selectum* című, a 18. században több kiadást is megért szótára. A magyar szavakkal kapcsolatban felhívja a figyelmet Szenci Molnár Albert szótárára is. Kilencszáz szócikk feldolgozása alapján Éder Zoltán arra az eredményre jutott, hogy Jambrešić szótárát „szótáriródmunk mostohagyermekének” minősítette, hangsúlyozva, hogy ez a munka több magyar szó és kifejezés első előfordulási helye is, pl.: *szalonka, névkönyv* és néhány körülíró értelmezés, mint *Fráter Lajkus – papi rend nélkül-való szerzetes, Librarius – könyvesbolt, Nationalis – Nemzetségi; Tsak a maga nemzetségével tartó, Muccinium – Orr törülő kendő, Laryngotomia – Torok metszés* stb. A régi horvát szótárak közül még főként kettő, Ivan Belostenec 1730-as és korábról Juraj Habelić 1670-es *Dictionariuma* szolgál a magyar szavak kutatásának fontos forrásául.

Az államigazgatás és a jog hajdani magyar kölcsönszavai kivesztek a nyelvből, helyüket a 19. század elején kezdődő nyelvújítás alkotta új kifejezések, legnagyobb részt tükörszavak foglalták el. A magyar nyelvi hatás azonban megmaradt, sőt fel is erősödött a (javarészt) Magyarországon élő kisebbségek nyelvében. Meggyőzően tanúsítják ezt a néhány hónapja megjelent Mura menti horvát táj-szótáron és több szláv dialektológiai szótáron kívül a magyarországi németiség különböző helyi nyelvjárásaiban előforduló magyar szavak is. A Mura menti horvát nyelvjárásban (is) a nyelvi kölcsönhatás legkülönbözőbb jelenségeivel találkozunk, így nem csupán szavak és kifejezések átvételével, hanem képzők adaptálásával is. Ami legelsősorban szembe tűnik, az, hogy a leghétköznapibb tárgyak, intézmények, cselekvések megnevezéseit is a magyarból kölcsönzik. Korábban az effajta átvételeket luxus-jövevényszavaknak mondták. A régi magyarba átkerült a szláv *takács*, holott megvolt a *szövő*; a *kovács*, holott megvolt a *verő*, a *rend*, holott megvolt a *szer*. Lehetséges, hogy több szláv nemzetiségű *takács* vagy *kovács* volt, mint magyar, ezért egyszerűbbnek tűnhetett átvenni a szót. A magyarországi horvát (nem csak horvát!) nemzetiségek esetében pedig nyilvánvalóan intenzív többségi nyelvi hatásról van szó, hiszen nemcsak mondják, hogy *óvoda*, vagy: a gyerek *óvodába* jár, az unokám már *óvodás* stb., hanem kiírva is ezt látják. Ez lehet a fő ok. Ehhez járul számos esetben a magyar kifejezés rövidege. Az óvodát például a horvát a német *Kindergarten* utánzásával alkotott *dječji vrtić* 'tkp. gyermekkert' (vö. orosz *d'etskij sad* is) szerkezettel fejezi ki, ami nem csupán hosszabb és körülményesebb, mint a magyar, hanem képzés és ragozás szempontjából is problémát vethet fel. Egyszerűbb *óvodás*-t mondani, mint *polaznik dječjeg vrtića*-t ('az óvoda látogatója'). Ehhez járul még, hogy a magyar szó horvátba való beilleszkedésének semmi alaktani akadály

nincs, sőt még az óvodás kislányt is meg lehet nevezni: *ovudašica*. A másik ok, amely az idegen (esetünkben magyar) szavak átvételéhez vezet, ha az illető kölcsönzóval jelölt fogalom az átvevő nagyobb (anyanyelvi) közösség nyelvében nincs meg. Déli szomszédainknál nem került sor erőszakos kollektivizálásra, ezért a *termelőszövetkezet* jelentéstartalmának visszaadása lehetetlen. Volt ugyan kissé erőltetett megfelelője: *zadruga*, amely régi szó, és közösséget és nagycsaládot is jelent. De még érdekesebb a mindössze néhány évtizedre visszamenő leleményes összerántás, a *maszek*, vagy a belőle képzett *maszekol* visszaadhatatlansága. A Mura menti nyelvjárásban megtaláljuk a *masekerati* igét, amelyet az anyanyelvi beszélők a következőképpen értelmeznek: *raditi poslije radnog vremena* 'munkaidőn túl dolgozik', amely azonban semmiben nem különbözik a horvát irodalmi nyelvben is használható magyarázó körülírástól: *prekovremeno raditi* 'ua.' Nincs benne egyik értelmezésben sem a magyar (?) szó hangulata, s az a jelentéstöbblet, amelyet az anyanyelvi beszélőktől hallott példamondat viszont már tartalmaz: *Dojde dimu s dela, i ide masekerat. Treba su mu penazi* 'hazajön a munkából, és megy maszekolni. Kell neki a pénz.' A *masekerat* ('maszekol') jelentésének megértéséhez itt is a közlés, a szöveg vezet.

A példák sorát szívesen folytatnám tovább, de ideje áttérnünk a szövegekre és néhány olyan érdekes eset bemutatására, amelyek amellettt tanúskodnak, hogy a nyelvi érintkezés, természetesen elsősorban az írott nyelvben, a hatás által érintett nyelvben tőle idegen mondatszerkesztésben is megmutatkozhat. Néhány példát látunk majd a múltból (vö. filológiánk *tegnap!*).

Verbőczy István Tripartituma első ízben 1517-ben (kilenc) évvel a mohácsi vész előtt), még a szerző életében jelent meg Bécsben. Ezt a későbbiekben számtalan kiadást megért jogkönyvet csaknem ötven évvel megjelenése után Weres Balázs fordította le magyarra. Az ő fordítása nem követi pontosan az eredetit, több részt rövidít, néhányat pedig el is hagy belőle. Érdekes viszont, hogy a magyar fordítást 1574-ben a horvát követte, amely Ivan Pergošić (Iohannes Literatus Pergosich) munkája. A fordító életének első szakaszáról vajmi keveset tudunk, a Tripartitum-fordítását követő időről többet: Pergošić Varasd város jegyzője, majd vármegyei jegyző és képviselő is lett. Fordítása előszavában, amelyben munkáját Zrinyi Györgynek ajánlja, elmondja, hogy „az embereket a néma tárgyaktól az ész és az értelem különbözteti meg, hogy életükben igazi rendet tudjanak tartani, amely minden dologban tiltja a jogtalanságot, és megparancsolja a jogosságot”. Kissé tovább így folytatja: „A keresztény népek és országok a barbároktól és a pogányoktól abban különböznek, hogy a jognak olyan fundamentomát alkották meg, amely szerint minden veszekedés, főképp a birtok és a vagyon körül igazságosan ítéltethetik meg”. „A szlávok és a horvátok – folytatja – a magyaroktól csak kis dolgokban eltérő joggal (= jogrenddel) rendelkeznek. Lehet, hogy ezeket a törvényeket nem a magyarok találták ki, hanem azok Franciaországból erednek, s Nagy Károly hozta őket, de annak előtte és annak utána is a magyar királyok alkalmazták, itt-ott meg is toldották...” Így tehát szükségesnek látja Verbőczy István könyvét horvatra fordítani, s a fordításhoz „némely helyen” Weres Balázs magyar szövegét is felhasználta. A Pergošić fordításról tudnunk kell, hogy ez az első kaj-nyelvjárásban nyomtatásban megjelent könyv.

A horvát fordítást most két szempontból nézzük meg. Az első a tágabb és szűkebb értelemben vett terminológia. Lássunk néhány magyarból kölcsönzött terminust! Például: *banta* 'injuria', *bantovanje* 'impetatio', *bantuvanik*, *bantovnik* 'impetitor (actor)', *biršag* 'poena', *biršački list* 'literae judiciales', *valovati* 'fateri, testimonium perhibere (bizonytságot tesz)', *valovanje* 'fassio, confessio' *vidjek* 'provincia, regio, patria', *peruš* 'litigans seu causans', *foljaš* 'törvényfolyás, törvény szerinti folyás; processus judicarius' stb. Példaként egy rövid részlet az első rész 57. paragrafusából, az ún. törvényes támadóról:

*Pravdeni se **bantovniki** oni razmeju koteri nekoga imjenja pravdenim zakonom ušću, i nie oni koteri kakovo imjenje silum zauzemlju i z silum rukum hode.*

*Törvényes **támadók** neve alatt pedig a pörlekedőket és törvényes úton keresőket kell gondolni és érteni, nem pedig az erőszakos foglалókat és a hatalmasul eljárókat.*

A magyar fordítás 1894-es hasonmás kiadásából való, alsó-csernátoni Csiky Kálmán munkája. A Weres Balázs fordításával való egybevetés munkájának jelentős részét a Karel Kadlec gondozta 1909-ből való belgrádi kiadásban, Jiri Polívka nyelvi magyarázataival találjuk meg.

A terminusok után a latin szerkezetek horvát megfelelőit mutatom be két példán. Első példám a Prológus 14. titulusából való, amely a jó és igazságos bíróról szól.

*To se pristoji g dobromu sudcu, da vsa ona s koterih od njega prave pravde potrebuju, hrlo v sebe premeče, i pravo opita, i nie dužen nagel biti v vun poviedanji šentencie, jer ako ie nagel **tako ga ne—pravdenoga štímaju biti.***

*Ad judicem autem praecipue spectat, mature singula discutere; nec debet esse in ferenda sententia praeceps, aut subitus esse, alioquin **voluntas ejus praecipitata, noverca justitiae dicitur.***

Attól eltekintve, hogy a horvát fordítás egyszerűsít, s „az igazság mostoha anyja” helyett egyszerűen csak „igazságtalan”-t mond, a vastagon szedett rész (szó szerint: „így őt igazságtalannak lenni gondolják”), a *štímaju* 'gondolják' igétől függő accusativus cum infinitivo, a latin *dicitur*-tól függő kettős nominativus pontos mása. Az ilyen szerkezet a szlávban nem szokásos, az idézett rész pontos mása a latinnak. Hasonló jelenséget látunk az első rész 7. titulusában:

*oni **ne štímaju pravi plemeniti ljudje biti***

*(Item illi, qui ex nobili duntaxat matre, et rustico patre sunt propagati) veri **nobiles non dicuntur.***

Weres Balázsnál:

(*de viszonttag, az az nemes anyától valók*) **nem mondatnak nemesnek az nemtelen atyától.**

Szintén vitathatatlanul latin mintára keletkezett szerkezetek sokszor fordulnak elő – egyebek mellett – a nyugat-magyarországi horvátok evangéliumos könyveiben. Az 1732-i Horvaczko Evangyelye, melynek magyar és kaj-horvát mintáit, illetve párhuzamos szövegeit korábban magam is feldolgoztam. Érdekes példaként szolgál a latin ablativus absolutus instrumentalis absolutussal való visszaadására. Például: Lk 16:5: **zazvanimi sih dužnikih** reče prvomu – **convocatis...singulis debitoribus** domini sui – *tada dozva redom dužnike svoga gospodara te prvoga zapita*; Ján 20:26: *dojde Ježuš zaprtimi vrati* – *venit Jesus januis clausis* – **dok su vrata bila zatvorena**, *dođe Isus* és lehetne még több példát felhozni.

Szövegek segítenek az átadó- vagy forrásnyelv meghatározásában is. A horvát nyelvújítás magyar mintáival foglalkozva több, addig német eredetű vagy közvetítésűnek vélt horvát szóról szövegek alapján bebizonyosodott, hogy tkp. magyar hatásról van szó. Az 1868-i horvát törvénykönyvben fordul elő a *mjesto dati* kifejezés, amelynek mintája minden kétséget kizáróan a magyar *helyt ad: ha a bíróság a kérelemnek helyt adott – ako je su molbi mjesto dao*...A párhuzamos német szövegben *in Betracht ziehen* szerepel. Érdekes ugyanebből a szempontból a horvát (ma újból használatos) *čas(t)nik* 'katonatiszt' szó. A katonai terminológiában számtalan összetételben is előfordul, pl.: *nadžastnik* (Oberoffizier), *častnik-živežar* (Proviant-Offizier), *častnik od generalštaba* (Ordonnanz-offizier) stb. Ha a párhuzamos szerkesztésű és egyező szövegű német nyelvű szolgálati szabályzatban *Offizier*, a magyarban *tiszt* és a horvátban *častnik* szerepel, akkor a magyar minta kétségtelen. Nem állhatom meg azonban, hogy még egy érdekes tükörszóról ne beszéljek. Ugyancsak a szolgálati szabályzatokban fordulnak elő természetesen a rendfokozatok nevei. A legalacsonyabb fokozat neve: *örvezető*, ennek megfelelője a német nyelvű szabályzatban: *der Gefreite*, a horvátban *razvodnik*. Itt a magyar minta bizonyosságát a magyar terminus szabad fordítása mellett a szemléleti háttér (nyelvi világkép) is igazolja. A német szó a 16. század óta szerepel katonai terminusként. Alapszava a *freien, frei machen* 'megszabadít, szabaddá tesz'. Így az *örvezető* (*der Gefreite*) szótári értelmezésben: 'der vom Schildwachstehen befreite Soldat'. Az alapképzet tehát, hogy e fokozat viselőjének valamit **nem kell megtennie**, szemben a magyar szóéval, amelyben éppen egy teendő van rögzítve, nevezetesen, hogy vezetnie kell az őrséget.

Új szavak keletkezhetnek olyan tudatos szóalkotással, amely két idegen nyelvi mintára is támaszkodik. Beszédes példa a horvát 'távirat' jelentésű *brzjav*. A szó két elemből áll: *brz(o)* 'gyors' és *jav* (tkp. igető; 'jelentés'. A *Telegramm*, illetve a fr. *dépeche* kiküszöbölésre a német purista szótárak többek között *Drahtmeldungot* javasoltak. Nos, ez olyan furcsa eset, amikor minden bizonnyal két minta alapján keletkezett tükörszóról beszélhetünk. A *brzo*-ban feltehetően a magyar *sürgöny* rejtőzik, a *jav*-ban pedig (amely a *javiti* 'jelent' igéből elvonással, zéró suffixummal alkotott főnév) a *Drahtmeldung* második tagja van meg. Ritka eset az ilyen, de nem elképzelhetetlen, sőt szinte biztos, hogy az idő próbáját kiálló szó szerencsés megalkotója anyanyelve mellett jól tudott németül és

magyarul is. A kifejezni kívánt fogalom nyelvi képét két idegen nyelvben kifejeződő képből alkotta meg, amit a beszélők egész közössége is elfogadott. Talán érdemes volna – egyebek mellett – a közép-európai nyelvújításokat ilyen szempontból is megvizsgálni! Nem jártak messze ettől a gondolattól a Juridisch-politische Terminologie, az első olyan „műszótár” szerkesztői, amely az Osztrák-Magyar Monarchia szláv nemzetiségei számára készült, amikor hangsúlyozták, sőt követelményként is megfogalmazták olyan új szakkifejezések iránti igényüket, amelyek, lehetőség szerint, közös szláv gyökökből származnak, s így a különböző szláv nyelvek (akkor még azt mondták: dialektusok) számára közérthető kifejezések alapjául szolgálhatnak.

Kultúránk tudatos művelői is régen felfigyeltek már a kölcsönhatásokra, azok tudatos ápolásának szükségességét, mutatja a Tudományos Gyűjtemény 1817. évfolyamának XII. kötetében közölt tanulmány is, amelyben ezt olvassuk: „Nem árt a’ szóknak szorosabb megvizsgálása, megítélése, sőt elősegíti a’ nyelvnek tisztább gyümölsözését, - ’s hol toll szolgál fegyver gyanánt, ott tsak tenta folyik, nem vér, könnyen béfor az egymáson ejtett seb, és vigyázóbakká teszi a’ bajnokokat’.

Filológiánk tegnap – és ma. Hogy milyen lesz holnap, az a fiatal nemzedéktől függ.

Elhangzott a Gólyavári esték előadás-sorozatában, 2010. április 22-én.

Kisebb közlemények

Németh Ákos

„AKI MA ÍR, MINTHA CSAK TANÚSÁGOT AKARNA TENNI...” A VALLOMÁSOS PRÓZAFORMÁK ÁTALAKULÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI EURÓPAI ÉS MAGYAR IRODALOMBAN

1. Az önéletírás: a valóság ábrázolásától az én teremtett valóságáig

1.1. A modern önéletírás: valóság-ábrázolás és valóság-teremtés

A hivatásos irodalmár „szakmán” kívüli, szélesebb olvasóközönség körében általában még ma is közkeletű az a vélekedés, mely szerint az önéletrajzi elbeszélő életének egy nyugvópontjáról visszatekintve, krónikásként ad számot a vele történt, időrendben feltároló események soráról. Az önéletrajzok, emlékiratok, magánlevelek és az önmagunkról való beszéd különböző egyéb formái eszerint világosan megkülönböztethetők a külső valóságreferenciával nem rendelkező fikciós elbeszélésektől, s velük szemben inkább az értekező szövegekkel mutatnak hasonlóságot.

Ez az értelmezői horizont és az általa inspirált olvasatok azonban a 20. század során, különösen a század második felében kialakult nyelv- és irodalomelméletek perspektívájából nézve joggal tekinthetők problematikusnak, hiszen a nyelv külső valóságot leképező, reprezentáló funkciójának kizárólagos jelentőséget tulajdonítanak, míg alkotó, valóságteremtő erejét figyelmen kívül hagyják. Annál is inkább problematikus lehet számunkra ez a kiindulópont, mivel egy élet történetét, mint elbeszélte tartalmat a maga teljességében csak az elbeszélő szöveg képes megjeleníteni a kívülálló olvasó számára, akinek ilyenformán – az értekező művek olvasóival ellentétben – nincs lehetősége az ábrázolás hitelességének ellenőrzésére. A nyelvhasználat önkénytelen és – jelen esetben – ellenőrizhetetlen szubjektivitásán túl pedig a megismerés további nehézségeivel is szembesülnünk kell, ha az önéletrajzi narrátor saját elbeszélésében való érdekeltségét is figyelembe vesszük. Saját magunk „jó színben való feltüntetése”, életünk kínos mozzanatainak elhallgatása, ellenfeleink „ördögi” mezbe öltöztetése vagy éppen ellenkezőleg: lesajnáló kicsinyítése – ezek bizony mind elkerülhetetlen emberi dolgok.

Az eddigiek alapján jól látható tehát, hogy a nyelv által reprezentált „objektív” igazság számonkérése az önéletrajzi műfajokon csak korlátozott eredményekkel járhat. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy le kellene mondanunk az önreferenciális művek „igazságáról”, mint lehetőségről. Annál is inkább, hiszen az

egyed személy mint nyelvhasználó önazonosságát még saját maga számára is csak beszéde által képes tisztázni: az önéletíró tevékenysége során voltaképpen saját önazonosságát hozza létre. Akkor is saját magáról, saját szándékairól vall, amikor szövegében szánt szándékkal torzít: „... én annyit hazudhatok, amennyit tudok, azért a hazugságomban is én leszek benne, mást mint önmagam hazudni nem tudok” – jegyzi meg találó öniróniával első önéletrajzi művének előszavában Herczeg Ferenc (Herczeg 1985: 36). Az önmagamról való beszéd során „nem játszom önmagam megalkotását” – amint Philippe Lejeune írja (Lejeune 2002: 275) –, „hanem öntudatom birtokában cselekszem, szavaim tehát beszédaktusként működnek”.

A fikcionális narratíva mindig a történet utolsó eseményével zárul, a történeti elbeszéléseknek nincs végérvényes lezárása, az önéletírás befejezése azonban maga az írás gesztusa. Olyan értelemben is, mint elbeszélő tevékenység, az élet-történet narrativizálása pedig maga is életrajzi eseménnyé válik (Abbott 2002: 286–7). Az önéletíró cselekvése mindig meghatározott az elbeszélés pillanata, illetve annak körülményei által. Egy önéletrajzi mű publikálásának célja ennek megfelelően a szerző adott pillanatban érvényesnek tekintett, deklarált önértelmezése, s ezen értelem felmutatása a befogadói közeg számára.

A modern önéletírás létrejöttének feltétele az autonóm, önmagát formáló, modern értelemben vett személyiség, „self” kialakulása, „előtörténetét” azonban általában Augustinus *Vallomásai*ig vezetik vissza a terület kortárs kutatói. Lejeune szerint a modern kori önéletírással kapcsolatos elvárás-horizontok korábbi művekre vonatkoztatása félrevezető lehet: „ez a téma legalább annyira problematikus, mintha a gőzvasutat vizsgálnánk ugyanebben a korban, noha való igaz, ebben az időben már létezett kerék és utak is, ismerték a vasat, még inkább a gőzt, sőt az emberek utazni is szerettek...” (Lejeune 2002: 273). Ezt a vélekedést osztja Jacques Lecarme és Eliane Lecarme-Tabone is, akik az önéletírás három, Augustinus, Rousseau, illetve Gide nevével fémjelzett, időben elkülönülő paradigmáját határozták meg (Z. Varga 2002: 248). Hippo püspökének a későbbi századok során önálló irodalmi műfajt teremtő címadása, a „vallomás” maga is elsődlegesen egyfajta beszédaktust jelölhetett: cselekvés, akár csak az eskü vagy az ígéret. A vallomástétel Augustinustól fogva mindig is kockázatos gesztus volt, hiszen alapvető műfaji feltétele a külső szemlélő számára is azonosítható „én” őszinte kitérülése, múltjának feltárása. Rousseau-nak – egyébként éppen a *Vallomások* lapjain szereplő – megjegyzése szerint azért kellett menekülnie Svájcba, mert híre ment, hogy *Vallomásait* írja (Abbott 2002: 287). Az önéletrajzi cselekvés őszintesége ugyanakkor rendkívül paradox gesztus: egyszerre feltárja az önazonosságot. A láthatóvá tett, elbeszélő azonosság azonban maga is értelmezés, mely az ént az adott kultúra által kínált elbeszélésformák, narratív sémák valamelyikébe illesztve el is torzítja, amikor egy „nagy elbeszélés” halotti mozdulatlanba dermedti, mintegy a saját „sírfeliratát” vésve az önéletírás lapjaira (de Man 1997: 103–5). Az uralkodó „nagy elbeszélések” koronként változnak: a „tékozló fiú megtérésének” bibliai eredetű narratívájától az „önmagát kiteljesítő személyiség” 18–19. századi fejlődésregény-modelljéig, s még tovább, arcformáló-arcrongáló modellt adva a kortársak önéletírói ambícióinak. Ha arra gondolunk, hogy ez utóbbi önéletrajzi elbeszélésforma egyik legfőbb inspirálója

Goethe *Wilhelm Meistere* volt, láthatóvá válik referenciális megnyilatkozás és fikció szétválaszthatatlan volta az önmagunkról való beszédben. Az önéletírás tehát valóban kockázatos gesztus: az arc-adás és az arcvesztés veszélye egyként azzá teszi.

1.2. Önéletírói motiváció és forma összefüggései

Mi készíthette, és készítheti mégis különböző korok elbeszélőit a vallomástételre, s az így létrejövő önéletrajzi elbeszélésekben miként kapcsolódhatnak össze referenciális valóságábrázolás és performatív valóság-teremtés mozzanatai?

Meghatározó készíttést jelenthet egy olyan „sorseseemény”, mely a korábban történeteket teljesen új megvilágításba helyezi, új értelemmel telíti, mint a *Vallo-másait* író Augustinus életének korábbi történetét a megtérés – e megtérés beteljesülése azonban csak a hozzá vezető út elbeszélése által valósulhat meg: „valahányszor csak egy kép, egy szó, egy arc, egy alak váratlanul addig ismeretlen jelentésre tesz szert, ez a szövedék [a saját önazonosságunk szövedéke – N. Á.] felszakad, és szemünk elé tár egy rejtetten lejátszódó és közvetetten nem befolyásolható folyamatot, amelyben új értelem képződik” (Tengelyi 1998: 32). A modern kori önelbeszélők esetében ennél sokkal gyakoribb az élettörténet uralhatatlanná válásának – szintén sorseseeményszerű – tapasztalata, melyet nem egy egységes, koherens, értelemadó diskurzussal való találkozás, hanem épp ellenkezőleg: az élettörténet több, egymással ellentétes, egymást romboló diskurzus különbségébe való beíródása idézhet elő. Ez az elbeszélői pozíció jellemzi a *Rousseau juge de Jean-Jacques* „közvetett és néma vád” fojtogatását érző íróját, aki két fiktív elbeszélő, „a Francia” és „Rousseau” diskurzusán keresztül saját létpozícióját idézi meg azáltal, hogy saját hangját kölcsönzi az őt, mint „Jean-Jacques”-ot „másikként” elbeszélő vitatkozó feleknek. A két különböző hang diakronikus teret alkot: „a Francia” rekonstruált nézőpontjának „lerombolása” a cél a „Rousseau”-val folytatott vita során. A fiktív per során felidézett mindkét szöveg „egy olyan, már elhangzott diskurzusra adott válaszként jelenik meg, amelyet újra előveszünk, hogy szétforgácsoljunk. Utánozzuk, hogy megfeleljünk rá” (Lejeune 2003: 125). Hasonló módon utalhat az önazonosságot rögzítő elbeszélésekkel való sorozatos meghasonlásra a „Szavak Megtagadásának”, devalválódásának vissza-visszatérő motívuma Babits *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című művében. Az értekező és lírai írásmódokat egyesítő vallomás lapjain az önidentitás megképzésére használt szavak jelentésének a politikai események drámai változásai folytán használójuk ellenőrzése alól való „kicsúszását” revelálja az elbeszélő. „És vallom, hogy emésztő, szomorú harcot viseltem a saját régi szavaimmal és minden szavakkal. [...] Minden nagyszerű és szent szavakat megtagadtam én; először a 'nemzet' szent szavait, mert ölés és elnyomás eszközei lettek; azután az 'emberközösség' szent szavait is, mert ölés és elnyomás eszközei lettek ezek is!” (Babits 1978: I. 444). A „Társaságok” és a „Költő” imaginárius vitája során a „Társaságok” nézőpontját idézi, s a „Költő” vádakat visszautasító öngazolásával szembesíti a mű narrátora.

A vallomástétel fontos ösztönzője lehet a megtisztulás, az elbeszéletlen-kibeszéletlen múlt nyomasztó terhétől való szabadulás vágya. Az írás ebben az

esetben mintegy a személyes „mentálhigiéné” eszközévé válik. Ez jellemezheti Jean-Paul Sartre gyermekéveit elbeszélő *A Szavak* című művét, melynek narrátorra éles iróniával néz szembe elbeszél, egykori énjével, s számol le az őt körülvevő család – és rajta keresztül a Harmadik Köztársaság korabeli francia közép osztály – mítoszaival. Hasonló „higiénés” motivációk uralják André Gide *Ha el nem hal a mag* című kötetét is. A deklaráltan önéletrajzi jellegű mű mindemellett csalódást okozhat azoknak, akik rousseau-i, sartre-i kitárulkozást várnának tőle, hiszen mind a teljességre törekvő önfeltárás gesztusa, mind pedig az egységes látásmód hiányzik Gide írásából. A mű elbeszélője számára elsősorban a valómástétel ténye – a szerző nemi identitásáról tanúságot tevő „coming out” mint performatív aktus – volt lényeges, mely megszabadít a magánéletet övező találgatásoktól, anélkül, hogy egy egységes történetbe foglalva referenciálisan megragadhatóvá, körülhatárolhatóvá tenné az elbeszélte ént (Lejeune 2003: 47–75).

A motiváció fentiekben kiemelt modelljei természetesen sohasem „tisztá” formájukban jelentkeznek, még a példaként felsorolt szövegekben sem – hiszen a megtisztulás iránti vágy például Augustinus vagy Rousseau műveiben is munkál. Az azonban látható, hogy az elbeszélő által választott forma minden esetben meghatározza a műben feltárt önéletrajzi valóság referenciális, illetve performatív mozzanatainak arányát, valamint e motívumok egymáshoz való viszonyát.

1.3. Az önéletrajzi műfajok 20. századi átalakulása

A 20. század első felétől az önéletrajzi műfajok valóságábrázoló funkciójának lassú, de gyökeres átalakulása tapasztalható, amit Gide szokatlan, idilli képsorok és súlyos elhallgatások kettősségére épülő, folyamatos történetmondást felszámoló művének példája is jelezhet. Ha az emlékező tevékenysége az élet külső eseményei helyett mind inkább a szubjektíven megélt valóságra – emlékekre, gondolatokra, sőt akár álmokra – irányul, a művek referencialitása egyre inkább metaforikus síkra terelődik (Szávai 2008: 204–5). Mindez pedig a szövegek performatív, cselekvésszerű értelmezési lehetőségeit erősítheti, hiszen a külső referenciák gyengülésével jár. A folyamat kibontakozása ugyan csak a 20. század utolsó évtizedeinek fejleménye volt – melyben Szávai mérföldkőnek tekintti André Malraux *Ellenemlékiratainak* megjelenését –, a számon kérhető külső, történeti referencialitás feltételrendszerének bomlása azonban már korszakunkban nyomon követhető.

Az önéletrajziság hagyományos formáinak és valóság-vonatkozásainak átalakulásában azonban egy másik jelenség is fontos szerepet játszott. Már az eddigiekben is esett szó a fikciós, illetve vallási elbeszélések önértelmezésben betöltött szerepéről, mely magával az önéletírással egyidős. A korábbi korok alkotói azonban általában reflektálatlanul éltek ezekkel az „előre gyártott” narratív sémákkal, melyeket saját kultúrájuk tett hozzáférhetővé számukra, miközben szerzői szándékuk a „tisztá igazság” kimondását célozta. A 20. század emlékirói voltak azok, akikben az önéletírás ezen alapvető paradoxona tudatosult, és reflektálttá vált. A narratív kódot természetes egyszerűséggel, eredetére való reflexió nélkül használó megtérés-történetek ettől kezdve már inkább csak a másodvonalbeli munkákra jellemzőek. Helyüket az olyan, kulturális kódokkal és retorikai alakzatokkal

tudatosan élő, fikciós szövegeket az önértelmezés integráns részének tekintő elbeszélés módok foglalták el, amilyenre Gide mellett Mauriac vagy – más módon – Sartre önéletrajzi művei kínálhatnak példát. Az önéletrajzi diskurzusok internalizálódása, azaz belső terekre kerülése, illetve fikciós-retorikus motívumokkal való feltöltődése nyomán tehát a leíró, külső referenciákhoz kapcsolódó értelmezések tere egyre inkább szűkülni látszik, miközben az „én-fikció”, és az „egyénről árulkodó képzelődés” (Lejeune 2003: 43) különböző formái provokatív módon teszik láthatóvá a minden önéletrajzi megnyilvánulásban benne rejlő performativitást – s egy metaforikus, „mélyebb” önéletrajzi igazság kimondásának lehetőségét a 20. századi nyugati emlékirodalom műveiben.

A fenti tendenciák a korabeli magyar irodalom vallomásos prózaformáinak vonatkozásában sem maradtak hatástalanok. A *Keresztül-kasul az életemen* című Babits-kötet első írása, a *Curriculum vitae* kezdő mondataiban például nemcsak az egyén életének értelmezőiként jelennek meg a „regények”, de Magyarország korabeli történelmi helyzetét is egy felidézett fikciós narratíva segítségével szemlélteti: „Napjaim folyama ebben az időben egy kissé unalmas, lassú menetű regényhez hasonlított, melybe kurtább és sokkal érdekesebb betétregények volnának beékelve. Ezek voltak, amiket olvastam, s amik akkortájt jobban izgattak, mint a saját életem. A saját életem nem nagyon izgató. Túlságosan is simának tetszett, nemigen lehetett várni tőle semmi meglepetést. Utam előre el volt készítve, családi és hivatali vonalon, körülöttem békében tetszett a világ, Magyarország elkényeztetetten duzzogott, mint egy keleti princessz, akit házasságba kényszerítettek az osztrák zsarnokkal” (Babits 1997: 11–2). Egy másik találmányra kiválasztott példa, Márai *Kassai őrzárata* második fejezetének lapjain pedig az élet külső eseményeinek leírása: az időpont és hely meghatározása, a szülővárosába visszatérő, malom zúgását hallgató elbeszélő-főszereplő megjelenítése mellett mind nagyobb jelentőséget nyer a szubjektíven megélt valóság, az emlékek, gondolatok, elmélkedések felidézése, melyek egybefolyanak a monologikus előadás jelen idejével:

„Éjfél után szobám erkélyén állok, s egy kőből, folyamból és emlékből épített tájat nézek, mely az éjszaka fényeiben varázsoson ismerős. [...] Isten malmai, így tanultuk, lassan örölnék. És a pokolnak is vannak malmai, s ezek most gyorsabban örölnék. Sokáig nem tudok elmozdulni a holdfényes erkélyről.

Mindent megőrzött a malom, a gyermekkort és az ifjúságot – s most örli, ami megmaradt még, életemből és Európa életéből. Megőrzött népeket az elmúlt hetekben; s most már, a malom zúgásának ütemére, gépiesen kapcsolja értelmem e jelképhez, mely kényelmes és tökéletes, mint minden nagyon régi, bibliai jelkép, mindazt, ami eszméletemben kérdés és szavakat keres. Dagályos pillanatot; a holdfény van benne, a kétségbeesés, az ifjúság emléke és a malom” (Márai 2003: 22–4).

Hogyan, milyen eszme-, befogadás-, illetve műfaj történeti környezetben jelentkeztek az előbbieken vázolt jelenségek a két világháború közötti korszak magyar prózájában? Ezt kívánom bemutatni a következőkben.

2. Az önéletrajziság átalakuló referencialitása a magyar prózában

2.1. Eszmetörténet és formatörténet összefüggései

A századforduló értelmiségi nemzedéke elsőként szembesült a „valóság” érzékelésének elbizonytalanodásával, megfoghatatlanná, viszonylagossá válásával, melyet addig a vallás és a kultúra megkérdőjelezhetetlen alapértékei határoltak körül.

„Korunk természete a sokszerűségben és meghatározhatatlanságban rejlik. Csak azon képes megtapadni, ami csúszik, siklik és korunk tudatában is van annak, hogy amit az előző nemzedékek szilárdnak hittek, az csuszamlós” – írta Hofmannsthal 1905-ben (Kenyeres 1995: 372). „Nietzsche, aki minden érték átértékelését hirdette, érintetlenül hagyta az európai bölcsületnek azt az alapvetését, hogy a világ egy teljes egészet alkot. [...] Ezen haladt túl Hofmannsthal, amikor a részekre szakadást már magának a valóságnak és nem csupán a fogyatékos művészetnek tulajdonította. A kortárs Ady Endre ezt 1909-ben úgy fejezte ki sokszor idézett, híres verssorával, hogy 'minden Egész eltörött'. És akárcsak a bécsiak, ő sem politikai, társadalmi, összefüggésekről beszélt, hanem a személyes élet általánosabb, mélyebb rétegeiben szerzett tapasztalatokról számolt be” – kommentálja Kenyeres Zoltán a bécsi író sorait, egyszersmind párhuzamba is állítva a magyar irodalom egykorú jelenségével. A korábban szilárdnak hitt dolgok „csuszamlóssá” válásának, és az „egészek” eltörésének metaforikája a 19. század nagy eszményeinek kiüresedését, a világról alkotott egészelvű „nagy narratívák” töredezetté válásának lassan kibontakozó drámáját vizionálhatja. Háttérét pedig mindenekelőtt az értékeket közvetítő nyelv uralhatatlanságának és a nyelvi tapasztalat végletes szubjektivitásának élménye jelentheti.

Az első világháború utáni években – mintegy a korábbi sejtelmek igazolódásaként – manifeszt krízeológiai művek sora lépett a korábbi, szórványosan jelentkező relativizálódás-percepció helyébe. Oswald Spengler korszakos hatású művében immáron alaptételként szerepel a kultúrák és kulturális formanyelvek individualizációjának tézise. A *Nyugat alkonyának* történelmi-kulturális relativizmusa az egységes nyelven megismerhető, s – hegeli módra – hozzáférhető, elbeszélhető történelem nyílt tagadására épül. Spengler szerint az egyes kultúrákon belül érvényesülő autonóm formanyelvek még a szám, a tér és az idő alapfogalmaihoz, mint „egyetemes kultúrszimbólumokhoz” is más-más jelentéseket kapcsolnak, ezáltal a kultúrák meghaladhatatlan nyelvbe zártságának alapélményét közvetítve. „A mi kultúránknak, a mi értékeinknek, a mi igazságainknak formáit nem tekinthetjük a többi kultúra mértékének: minden kultúrát a maga szempontjából kell megítélni és megérteni. Ez a *történelmi relativizmus* álláspontja” (Thienemann 1922: 347).

A nyelvi individualizáció azonban a világtörténelem „makro” szintjének érzékelése mellett az egyes, korabeli nemzeti kultúrákon belül is előtérbe került. A jelenséget a kortársak általában mindenütt a világon, így a magyar irodalom és bölcsület területén is az egyetemes értékek megrendüléseként, illetve a közös nyelv, az európai műveltség általános, káosszal fenyegető felbomlásaként értel-

mezték. A befogadói közeg tudatának változása pedig a szerzők műfajválasztására nézve sem lehetett hatástalan. Az önéletrajzi műfajok gyakran kerülnek előtérbe értékválság idején, hiszen az egyéni, illetve közösségi múltkeresés, rehabilitáció gesztusai járulhatnak hozzájuk. Ezzel párhuzamos Szávai János érvelése, aki a magyar emlékirodalom „második virágkoraként” jellemzi a korszakot (Szávai 1988). A két világháború közötti irodalomban azonban ennél jóval többről, a szubjektív írásmód általános, műfaji kereteken is átlépő térhódításáról volt szó. Erre utalhat Cs. Szabó László, amikor a korábbi irodalmi formák átalakulásáról, s ennek nyomán „kihagyó lélekzetű [sic!], személyes célzásokra forgácsolt, exhibicionista műfajok”, „regény-esszé, novella-esszé, tiszta esszé és kritika-esszé” előtérbe kerüléséről ad számot *Műfaj és nemzedék* című írásában, a műfajelméleti átalakulás kérdését – a korabeli magyar irodalomkritikában meglehetősen egyedülálló módon – befogadásszociológiai perspektívából megközelítve (Cs. Szabó 1936: 19). Cs. Szabó kortársi értékelése szerint a közös nyelv elvesztése a társadalmi visszhang általános hiányaként hatott vissza a húszas, de főleg a harmincas évek íróira. A saját nyelvbe való bezártság ezzel együtt járó érzete pedig az olyan, esszéizmust és önéletrajziséget új kontextusban egyesítő „fojtott hangú, önvizsgáló műfajoknak” kedvezett, mint az útirajz (Márai Sándor: *Istenek nyomában, Napnyugati őrjárat, Kassai őrjárat*; Fejtő Ferenc: *Érzelmes utazás*; Méliusz József: *Sors és jelkép*; Szabó Zoltán: *Szerelmes földrajz*; vagy akár Cs. Szabó saját könyve, a *Doveri átkelés* is megemlíthető ebben a sorban), illetve az önéletrajzi szociográfia (Illyés Gyula: *Puszták népe*) vagy az önéletrajzi esszé (ide sorolható Babits Mihály számos írása, többek között a *Keresztülkasul az életemen* darabjai).

Ha a korra jellemző, különböző formákban megnyilvánuló önéletrajzi, vallomásos beszédmódok legfontosabb ösztönzőit keressük, fontos szerepet kell kapnia a Márai által hangsúlyozott, s jelen tanulmány címében is idézett tanúságtétel gesztusának. „Aki ma ír, mintha csak tanúságot akarna tenni egy későbbi kor számára...” – írja „regényes életrajzának” zárlatában, mintegy általános érvényre emelve saját emlékezésének motiválóját (Márai 2004a: 413). Márai benyomását Cs. Szabó értékelése is megerősíti:

„Az esszé túlzott irodalmiságát biztosan megviseli az idő [...] De hűségesen őrzi egy korszak szétzilált kíváncsiságát, összehasonlító szenvedélyét és megszerzett tulajdonságként örökíti át az irodalmi őrszolgálat ösztönét. [...] A magyar író megtanult kérdezni a világtól, hozzászókkott a lélek hangos beszámolóihoz, megtanult ankétot tartani. Akár napnyugatra megy, akár Zágrábon át a dalmátok közé, akár öt éjszaka beszélget a dunai rossz szomszédokkal: a nehéz időt dokumentálja.” (Cs. Szabó 1936: 20).

A kortársak értékelése szerint tehát a nyelvi szubjektivitás előtérbe kerülésével az irodalom „társadalmi funkcióinak” egy része: a tanúskodás, dokumentálás feladata az önéletrajzi műfajokra hárult, amit a visszatekintő monográfus is megerősít: „az emlékező próza nagy föllendülése egybeesik a magyar líra fordulatával, az avantgárdtól való eltávolodásával. A társadalmi cselekvésre törekvő írók célja nyilvánvalóan a hatékonyság, a hatékonyságnak pedig elsőrendű feltétele a hitelesség. Ezért ír az expresszionista prózának elkötelezett Kassák Lajos realista

regényformát s tényszerűséget ötvöző elbeszélést, ezért tétovázik Szabó Dezső, s nyomában Németh László, a szépirodalom s a fogalmi-okfejtő próza mezsgyéjén, ezért vegyíti Móricz Zsigmond az *Életem regényében* a tiszta narrációt szociografikus eszmefuttatásokkal” – írja Szávai János (1988: 147).

A nyelvi szubjektivitástól a közösségi, és az egyetemes emberi felé való elmozdulás a fent vázolt helyzetben leginkább az egyéni nyelv általános jelentésekkel való feltöltése által tűnt megvalósíthatónak a kortársak számára. Már Cs. Szabó is megjegyezte, hogy Márai önéletrajzi műve voltaképpen a magyar polgárság, Illyésé pedig a tanyasiak életét is bemutatja, ezáltal példázva, „hogy a személyes ízű műfaj miképp göngyöli fel a közösség életét”, ezzel pedig lényegében átveve a regény műfajának „társadalmi szolgálatát”(Cs. Szabó 1936: 22). A szubjektív formák általános tartalmakkal való telítődése láthatóan a maga képére alakította az önéletrajziság új formáit, de a hagyományos műfajokat sem hagyta változatlanul. Eredménye minden esetben a külső, ellenőrizhető referenciáktól való néha látványos, néha csak alig észrevehető elmozdulás. A következőkben e jelenségeket kívánom néhány példán keresztül bemutatni.

2.2. Az önéletrajzi formák átalakulása a magyar irodalomban

„A legtöbb emberrel alig történik valami. De sokat képzelődtem. Ez is az életünkhöz tartozik. Nemcsak az az igazság, hogy megcsókoltunk egy nőt, hanem az is, hogy titokban vágyakoztunk rá, s meg akartuk csókolni. Sokszor maga a nő a hazugság, és a vágy az igazság. Egy álom is valóság. Ha arról álmodom, hogy Egyiptomban jártam, útirajzot írhatok róla” – mondja Esti Kornél Kosztolányi Dezső művében, ezáltal voltaképpen az önéletrajzi beszéd internalizálódásának korábban már vázolt, s a mű megírása idején mind időszerűbbé váló logikáját világítva meg (Kosztolányi 1995: 20). A korabeli magyar vallomásos próza legkiválóbb alkotásai, Kosztolányi soraival összhangban, a múlt-kereső fikcióképzés és az önazonosságról való gondolkodás intellektuális tevékenységeit is az önéletrajzi beszámoló integráns részévé avatták. Fejtő Ferenc *Érzelmes utazásában* például az elbeszélő családi genealógiájának fikcionalizáló megképzése, valamint korán elveszített édesanyja alakjának prozopopeikus felidézése vagy a fiktív második személyhez intézett, önazonosság változását reveláló önidéző monológ éppúgy fontos szerepet kap, mint a külső, napi események leírása (Fejtő 2008: 84–107; 153–6; 159–62; 165–9). Fejtő könyvéhez hasonló módon viszonyul egymáshoz a külső, illetve belső világra vonatkozó vallomásos beszéd Márai „örjárat” műveiben is. A *Kassai örjárat* szülővárosába hazatérő elbeszélőjének beszámolójához például nem csak a repülőút külső eseményei tartoznak hozzá, hanem az általuk inspirált elmélkedései is (Márai 2003: 5–22). A város újrafelfedezésének pedig az egyes fejezetek címéül is szolgáló topográfiai „tereptárgyak” („A malom”, „Mária-udvar”, „Ördögárok”, „A fenyők”, „Rozália”, „Törzsasztal”) leírásán túl az általuk – mintegy mnemotechnikai eszközökként – felidézett emlékek, bölcseleti asszociációk is szerves részét képezik. Az eddigi példák alapján az is látható, hogy az útirajzokra jellemző, harmincas évek során előtérbe került monologikus formák kifejezetten ösztönözhatték az önéletrajzi beszéd belső terekre kerülését, hiszen az önidéző, illetve ön-narrációs monológok már eleve

sokkal inkább a tudat „belső” valóságára fókuszálnak, mint az önelbeszélő formák (Cohn 1996: 128; 135).

Az önéletrajzi beszédmódok „közösség életét felgöngyölítő” tartalmakkal való felruházásának másik – az internalizálással gyakran összekapcsolódó – formáját a valóság irodalmias ábrázolása jelentheti. Annál is inkább, hiszen az önmaguk megírtságára reflektáló önértelmezések olyan, őket alkotó narratív sémákra hívják fel a figyelmet, amelyek az adott kultúrához tartozó olvasók számára elvileg egyformán hozzáférhetőek, így általános jelentésekkel telíthetők az egyéni életelbeszéléseket.

Babits Mihály *Keresztülkasul az életemen* című önéletrajzi kötetében a korábban idézett szövegrészen kívül is számos helyen jelenik meg az élet értelmezőjeként az irodalom: „Életem egy kis vidéki városban kezdődött, a múlt század nyolcvanas éveinek elején; olyan ez, mintha regényben olvasnám. Olyan, mint egy távoli idill, amit úgy találtak ki, hogy valószínű legyen, és mégis idegenebb a valóságtól, mint a Csöndes-óceán valamely félreeső szigete Londontól vagy Budapesttől” – írja már a *Curriculum vitae* első mondataiban is, miközben a kötetet áthatja a távolító, „irodalmiasító” ironikus nosztalgia (Babits 1997: 7).

Fejtő elbeszélője ennél konkrétabb formában nyúl az irodalmi referenciákhoz, amikor édesanyja első házasságának fikcionalizáló színrevitele során az *Anna Karenina* jól ismert narratívájához nyúl, a számtanácsos férjet metaforikus módon Kareninnek nevezve, miközben valódi nevét elhallgatja (Fejtő 2008: 86–92). Megemlíthetők továbbá a mű során időről időre, de főleg Zágráb bemutatása során felbukkanó retorikus „irodalmi képeslapok” is, „mert a Zágráb képet [...] képzőművészeti élményként éljük meg” általuk (Curkovic-Major 2002: 81).

A fikció segítségével való önértelmezés egyik legsajátosabb példáját azonban Márai *Kassai őrzőjének* az a fejezete jelentheti, amelyben az önéletrajzi elbeszélő a saját maga által megalkotott regényhősre khiazmatikus módon reflektálva, önmagát hozzá hasonlítva értelmezi élethelyzetét. A „Madártávlat” című fejezet második felében többször is felbukkanó Garren Péter neve ezáltal mintegy keretbe foglalja a szülővárosába visszatérő narrátor elmélkedését, s a visszatérés referenciális valósága a regényben – *A Garrenek művében* – megjelenített fikciós narratíva metaforájaként értelmeződik. „Igen, erre repült Garren Péter a regényben, mikor hazament, mert az Apa haldoklott, az idegenek megszállották a várost és veszély fenyegette a Garrenek művét. A kétely, hogy a Garrenek művét már sem a regényben, sem az életben nem tudom megmenteni, az elmúlt időben, békében sem hagyott nyugodni” (Márai 2003: 13–4).

Az önreflexiók, illetve fikciós műfajok, írásmódok határainak megkérdőjeleződése azonban nem csak az új prózaformákat érintette. A címében szereplő „vallomás” szó ugyan világosan egy műfaji-kulturális hagyományhoz kapcsolja Márai „regényes életrajzát”, a mű harmadik, átdolgozott kiadása elé illesztett jegyzet azonban jóval többet jelenthet a további személyiségi jogi pereknek elébe menő „politikai” nyilatkozatnál. Az írói munkásság körébe utalás gesztusa ugyanis fontos lépést jelenthet abban az irányban, hogy az elbeszélő az önéletrajzi én fikcionaliz-

zálása és a szereplők, helyszínek, események stilizáló ábrázolása révén az egyén túlmutató általános jelentéssel ruházza fel az általa elmondottakat, amire a címben foglalt, elbeszélő azonosítására szolgáló főnév határozatlan névelője amúgy is hajlamossá teheti. Ezen kívül érdemes megemlíteni, hogy az *Egy polgár vallomásaiban* – illetve Márai „*őrzárataiban*” is – nyomon követhető stilizáló írásmód gyakran kapcsolódik kultúrtörténeti metaforikához. Az előbbi mű első kötetének zárójelenetében például feltételezhetően a keresztény vallásos célelvűség nyelvét használja a narrátor, amikor a trónörökös pár meggyilkolásának hírül vételét, illetve annak körülményeit beszéli el (Márai 2004a: 197–8). A „nyár érett békéjével aláfestett, beérkezett polgári ünnepélynek” készülő eljegyzési délután megjelenítése sok tekintetben az üdvözlés laicizált megfogalmazásának előkészítéseként hathat, melyet különösen a polgári eljegyzés eseménye, mint az egyes keresztény szövegek által a szférák legmagasabb összhangjának beteljesülését ígérő esemény blaszfémikus parafrázisa hangsúlyoz: „az *Énekek éneke* és a *Jelenések könyve* sokak értelmezése szerint az emberiség létezésének végcélját, a bűnbeesés előtti állapotnál is magasabb rendű, értékekben még inkább telített létállapotot a báránynak (a megváltónak) a házasságával jelöli. Mind a partisztikus, mind a protestáns teológiában nagy hagyománya van ennek az értelmezésnek.” (Szegedy-Maszák 1975: 337). A beteljesülés elmulasztódása azonban elnyomja a képben rejlő iróniát, s – Vörösmarty Mihály Szegedy-Maszák által elemzett nagy költeményéhez hasonlóan – a laicizált megváltás kudarcba fulladásának tragikus színekkel árnyalt képét idézi. Ugyanitt megemlíthető még a *Kassai őrzárát* korábbiakban már idézett részlete is, melyben az elbeszélő maga fejt fel a malom motívumának biblikus-kultúrtörténeti metaforikáját („óra”, „sorskerék” [Márai 2003: 22–4]), melyre a korábbi időkben Leibnitz, Márai kortársai közül pedig Huizinga is hivatkozott (Keczán 2005: 13–4).

A történelem fikcionalizálása, retorizálása, kozmológiai képekkel való telítése azonban nemcsak Márai nyelvhasználatára jellemző, hanem többek között Babits önéletrajzi kötetének nyelvében is folyamatosan jelen van, amint azt Balassa Péter részletesen és meggyőzően bizonyította: „Babits emlékezésformájának egyik megkülönböztető sajátossága szerintem a metaforikus láncok mentén építkező, a képes beszéd és a hasonlatok logikája szerinti kifejezőmód, mely elsőrendű szervezőelvvé lesz. Ehhez rendeli hozzá a gondolatmenetet, nem pedig fordítva. [...] Babits tulajdonképpen nem ismer memoárszerű önarcképet [...], hanem csak az európai kultúrában mint kollektív önarcképben képes felismerni önnön vonásait, képes emlékezni önmagára is” (Balassa 1987: 58). Az első világháború kitörésének körülményeit elbeszélő nyelv biblikus, eszkatologikus töltete pedig nemcsak Babits, hanem Fejtő esetében is feltűnő hasonlóságot mutat Máraiéval (Babits 1997: 14–6; Fejtő 2008: 100–2).

3. Összegzés

Összességében elmondható, hogy a stilizáló, fikcionalizáló írásmód, illetve az ön-elbeszélés internalizálása a harmincas-negyvenes évek magyar prózájában is az önéletrajzi formák lassú átlényegülése felé mutat. A gyakran monologikus formá-

jú elmékedések, önértelmezések narrativizálása az önéletrajz partikuláris valóságától az általános emberi felé való elmozdulást jelentheti, míg a retorizáló, stilizáló, önreflexív elbeszélés a szubjektívhez az egyéni életen túlmutató, konnotatív jelentéseket kapcsol. Így válhattak alkalmassá a kor „önvizsgáló műfajai” a válságba jutott hagyományos regényformák „társadalmi szolgálatának” Cs. Szabó által jóskolt átvételére (Cs. Szabó 1936: 18; 22). Mindezek eredményeként az önéletrajzi beszéd külső valóságot leképező szerepe láthatóan gyengült, performatív, nyelvhasználaton belül létesülő jellege pedig mind nagyobb szerephez jutott. E folyamat valódi jelentősége azonban akkor válik láthatóvá, ha figyelembe vesszük, hogy ezen átalakulás a kortárs világirodalom tendenciáival lényegében párhuzamosan ment végbe a két világháború közötti korszak magyar prózájában.

Források

- Babits Mihály 1978: *Esszék, tanulmányok*. 1–2. köt. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
 Babits Mihály 1997: *Keresztülkaszul az életemen*. Budapest: Kairosz Kiadó.
 Fejtő Ferenc 2008: *Érzelmes utazás*. Budapest: Kossuth Kiadó.
 Herczeg Ferenc 1985: *Emlékezései*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
 Kosztolányi Dezső 1995: *Esti Kornél, Esti Kornél kalandjai*. Budapest: Unikornis Kiadó.
 Márai Sándor 2003: *Kassai őrzőjártat*. Budapest: Helikon Kiadó.
 Márai Sándor 2004a: *Egy polgár vallomásai*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
 Márai Sándor 2004b: *Napnyugati őrzőjártat*. Budapest: Helikon Kiadó.

Szakirodalom

- Abbott, H. Porter 2002: Önéletírás, autográfia, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására. Ford. Péti Miklós. In: *Helikon*, 48. évf. 3. 286–304.
 Balassa Péter 1987: *A látvány és a szavak*. Budapest: Magvető Kiadó.
 Cohn, Dorrit 1996: Áttetsző tudatok. Ford: Cseresnyés Dóra, Gács Anna, Gocsál Ákos. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei II*. Pécs: JPTE-Jelenkor Kiadó. 81–193.
 Cs. Szabó László 1936: Műfaj és nemzedék. In: *Nyugat*, 28. évf. 7. 18–22.
 Kecznán Mariann 2005: „Mind kántál, aki sorsot örökölt”. *Márai Sándor emigrációbeli rádiós publicisztikája (1951–1956)*. Debrecen: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
 Kenyeres Zoltán 1995: A Nyugat és kora. (Vázlat egy korszak geneziséről). In: *Irodalomtörténet*, 76. évf. 2–3. 369–383.
 Lejeune, Philippe 2002: Az önéletírás meghatározása. Ford. Z. Varga Zoltán. In: *Helikon*, 48. évf. 3. 272–285.
 Lejeune, Philippe 2003: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Szerk.: Z. Varga Zoltán. Budapest: L'Harmattan.
 Man, Paul de 1997: Az önéletrajz mint arcrongálás. Ford. Fogarasi György. In: *Pompeji*, 8. évf. 2–3. 93–107.
 Szávai János 1988: *Magyar emlékirók*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
 Szávai János 2008: *A kassai dóm. Közelítések Márai Sándorhoz*. Pozsony: Kalligram.
 Szegedy-Maszák Mihály 1975: A kozmikus tragédia látomása. (Az *Előszó* helye Vörösmarty költészetében). In: Horváth Károly – Lukácsy Sándor – Szörényi László (szerk.): „Ragyognak tettei...” *Tanulmányok Vörösmartyról*. Székesfehérvár: Fejér Megyei Tanács kiadása. 333–364.
 Szegedy-Maszák Mihály 1991: *Márai Sándor*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 Tengelyi László 1998: *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest: Atlantisz.
 Thienemann Tivadar 1922: A Nyugat alkonya. Oswald Spengler és a Spengler-irodalom. In: *Minerva*, 1. évf. 8–10. 342–361.
 Z. Varga Zoltán 2002: Az önéletírás-kutatások néhány aktuális elméleti kérdése. In: *Helikon*, 48. évf. 3. 247–257.

Lektorálta: Pál Ferenc

Recenziók

Boross Viktor

**BAŃCZEROWSKI JANUSZ:
A VILÁG NYELVI KÉPE. A VILÁGKÉP MINT A VALÓSÁG META-
KÉPE A NYELVBEN ÉS A NYELVHASZNÁLATBAN.**

Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2008.

Bańczerowski Janusz, egyetemi tanár, az ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet Lengyel Filológiai Tanszékének vezetője *A világ nyelvi képe* című könyvében a funkcionális kognitív nyelvészet alapkérdéseinek kritikai áttekintését adja.

Bańczerowski Janusz könyve nem egy könyv, hanem könyvek füzére, rövid, szabatos, de lassan olvasható könyveké. Azért nevezem könyveknek az írásait a szövegtipológiai szabályokat önkényesen áthágva, mert nem pusztán tanulmányok kötetéről van szó, hanem apró lexikonok egybefűzéséről.

A „tartalomjegyzék” bennem egy könyvtári katalógus benyomását keltette. Egy olyan katalógusét, ahol a kognitív, funkcionális nyelvészeti paradigma közérthető és tudományos igényű körbejárását követően, az *élet* alapfogalmainak (*anya, apa, család, fej, kéz, föld, haza, halál*) magyar, esetenként lengyel nyelvi kidolgozását találja a kognitív szemantika iránt érdeklődő kutató. A „könyvek” harmadik csoportja a különböző metaszövegbeli operátorokról szól.

A világ nyelvi képe a *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* sorozatban jelent meg. Ez némileg „félrevezető”. A feldolgozott tudásanyag a kognitív szemlélet számos tudományterületén (pszichológia, logika, számítástechnika, filozófia, biológia) számíthat érdeklődésre. A szerző a nyelv fogalmáról való írásában maga is oly módon fogalmaz, amely a téma megértésének interdiszciplináris igényéről tanúskodik: „Véleményünk szerint azonban az a legfontosabb, hogy megismerjük, hogyan cselekednek az egyének akkor, amikor a nyelvi kommunikációs folyamatban saját megismételhetetlen tapasztalatukat felfoghatóvá teszik mások számára, akik szintén megismételhetetlen tapasztalattal rendelkezvén beépítik ezeket a sajátjukba” (28). Ez a célkitűzés a kognitív szemlélet számos tudományterületének célkitűzésével rokon.

A kognitív nyelvészeti keretben kidolgozott elméleti keret egy-egy „tézise” kiindulópontja lehet a későbbi empirikus kognitív pszichológiai kutatásoknak, amelyek megerősíthetik vagy cáfolhatják a szerző téziseit. Ez utóbbi a könyv erénye és egyben hátránya is. Erénye, hisz a szerző intuitíve a korábbi kutatások alapján megfogalmaz a nyelvészet határain túli összefüggéseket is, hátránya az, hogy az empirikus bizonyítékok legtöbbször hiányoznak. Erre példa, amikor

Bañcerowski a nyelvi emlékezetet (27), a nyelvhasználati képesség tapasztalatfüggőségét (34) tárgyalja, vagy neurolingvisztikai kutatásokat említ (42). Ezekkel kapcsolatban a szerző markáns véleményt fogalmaz meg, de elmélete nagyrészt intuitív(nak látszik), és gyakran mellőzi az empirikus bizonyítékokra való hivatkozást annakellenére, hogy „a nyelvészeti elméleteket főként az empirikus tudományok közé sorolják” (56).

A szerző *A nyelvtudomány paradigmái* című írásának első soraiban élesen elkülöníti az implicit és explicit nyelvi tudást. Ez a szétválasztás funkcionális kognitív személetben elméletileg és tapasztalatilag sem indokolt. Karmiloff-Smith koncepciója a kognitív fejlődésről jól illeszkedik a langackeri kontinuum-felfogáshoz, hiszen a fejlődés során is (leegyszerűsítve) az implicit tudás a reprezentációs újraírások, vagyis a mentális munka során egyre hozzáférhetőbbé válik az explicit tudás, megismerés számára. A bevezetést követően azonban a XX. századi nyelvtudományi paradigmák részletes kritikáját is adja az említett fejezet, amely a téma iránt érdeklődő olvasónak hasznos forrásmunkává válhat. A strukturális objektivizmussal szemben álló kognitívizmus jellemzésekor írja Bañcerowski: „[a kognitivisták] a nyelv használójában nemcsak a szavakat és mondatokat generáló mechanizmust, hanem magát az embert is látják: a megismételhetetlen személyiséget, [...] szóval mindazt, ami az adott kultúrközösségben akceptált kommunikációs modellel összefüggésben meghatározza, hogy milyen módon használja az ember a nyelvet, amelynek megalkotója és egyben foglya is” (75). A nyelv, amely a gondolkodás határa (?) vagy amelynek foglyai vagyunk, gyakran megjelenik nyelvészeti elméletekben. Kognitív keretben, ahol a fogalmi struktúra kialakulásában a testi, interszubjektív és fizikai tapasztalatoknak nagy szerepe van, ott a nyelv mellett a lakótér, közösség, végső soron a Föld mint tapasztalati határ is megjelenhet, ezáltal a nyelvem-börtön-fogoly koncepció is kitágul a közvetlen fizikai térre, a karnyújtásnyira élő közösségekre és végső soron a földi tapasztalatokra.

A „könyvek” azonban nem csak a kognitív kutatók számára lehetnek inspiratívak újabb kutatások megtervezéséhez. Haszonnal forgathatják a bölcsész hallgatók mellett akár a műszaki tudományokat hallgatók is, hiszen a Budapesti Műszaki Egyetemen a villamosmérnök képzés szerves része a formális nyelvészet, a generatív grammatika vagy a neuronális hálózatok tanítása. Olyan öntanuló gépek tervezésénél, ahol a formális nyelvészeti paradigma által kínált megoldások „szűkösek”, komoly szerepe lehet a funkcionális megközelítésnek, a könyvben nagyon érthetően tárgyalt kognitív alapfogalmaknak. A kutatói, egyetemi közönség mellett, a közép- vagy általános iskolai tanításban is szerepe van a „könyveknek”. A tágabb közönség érdeklődésére *A világkép a nyelvben* írásai tarthatnak számot. Azért lehetnek számukra érdekesek ezek az írások, mert az élet alapkapcsolatainak (anya, apa, család, haza, föld) a megértéséhez, illetve önmaguk megismeréséhez (fej, kéz, halál) kerülnek közelebb a nyelvi gondolkodás által. Ez utóbbi írások erőssége a tömör, lényegre törő, mégis átfogó funkcionális személetű feldolgozási mód.

Végül a könyv erőssége a szláv nyelveket nem ismerő olvasónak, hogy a szerző a mértékadó angol nyelvterületen kutató nyelvészek mellett a közép- vagy kelet-

európai szakirodalomból is gyakran idéz, ezáltal a nagyobb valószínűséggel ismert angol vagy német kutatások mellett ezen terület irodalmába is betekintést kaphat az érdeklődő.

Ahogy Kövecses Zoltán metaforakönyve „Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe”, úgy Bańcerowski Janusz „könyveinek” gyűjteménye izgalmas gyakorlati bevezetés a világ nyelvi képébe, a funkcionális kognitív nyelvészet olyan alapfogalmaiba, mint a kategorizálás, prototipikusság, családi hasonlóság, metaforizáció, mentális modellálás, kognitív struktúra, profilírozás, fogalmi séma, figura-háttér kérdés vagy például a nem verbális kommunikáció.

Az év szakdolgozata

Havasmezői Gergely

A VÖRÖS UJSÁG. EGY KOMMUNISTA LAP A NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGBAN, 1918-1919.

1. Bevezetés

A Vörös Ujság volt az első olyan lap hazánkban, amely lenini kommunistaként határozta meg magát. Ez önmagában is megadta volna a helyét a késői kommunista legendáriumban, a rövid életű Tanácsköztársaság alatti szerepe azonban biztosította azt.

A Vörös Ujság kezdetben a fiatal magyar kommunista párt propagandaeszköze volt; orosz pénzből, konspiratív módszerekkel megindított kis lap. Kihasználva 1918 végének, 1919 elejének kül- és belpolitikai zavarait, a kormányzásba bevont szociáldemokrata párt bizonytalanságát és a lenini kommunista ideológia vonzerejét, mindössze hetek alatt jelentékeny sajtóorgánummá vált. Mivel túlélte a kormányzat fölöttébb erőtlen rendteremtési kísérleteit, 1919 márciusára készen állt a szociáldemokrata-kommunista hatalomátvétel utáni hivatalos pártlap szerepére. A Tanácsköztársaságban a Vörös Ujság az egyesült párton belüli kommunista szárny platformjaként működött, a két pártlap, a kommunista Vörös Ujság és a szociáldemokrata Népszava sajtóvitái végigkísérték a Tanácsköztársaság politikáját.

A Vörös Ujság a szocializmus alatt példaképnek számított, a magyar újságírás egyik minőségi és politikai csúcspontjának. Indulásának napja, december 7. a magyar sajtó napja lett.

1.1. Megjegyzések a dolgozat módszeréről

A lapból vett idézeteket legtöbbször csak idézőjellel különítem el a szövegben, a hosszabb idézeteket tabulálom. Ezért az idézőjel között lévő szöveg mindig a Vörös Ujság (vagy más jelzett forrás) eredeti szövege. A dőlt betűs idézeteket az eredeti cikkekben is kurzívval szedték (a Vörös Ujság sűrűn élt a tipográfiai kiemelés eszközével), ha másképpen, akkor azt leírom, ha magam elemek ki részleteket, szintén. A szövegeket a megjelenhez képest ugyanúgy idézem, a (gyakori) helyesírási, nyelvhelyességi, központoszási és egyéb hibákkal együtt, csak nyilvánvaló (és ritka) nyomdahibákat javítok (pl. szóköz- vagy betűkihagyás). Így a lap címe is Vörös Ujság, nem Újság.

A lapszámok dátumát úgy adom meg, ahogyan az újságon szerepelt. A Vörös Ujság 1919. március 26-tól délutáni lap lévén az akkori szokásnak megfelelően (Agárdi 1981, Práger 1955) másnapi keltezéssel futott, így a lapszámokon szereplő dátum a 40-151. számokban egy nappal későbbi, mind a megjelenés valódi időpontja. Évszámokat nem adok meg; az újság rövid történetében egyértelmű, hogy a november-december 1918-at, a január-augusztus pedig 1919-et jelent.

2. A történelmi körülmények

Az első világháború végére a vesztes oldalon küzdő Osztrák-Magyar Monarchia teljesen kimerült. Az antant gazdasági blokádot vezetett be a központi hatalmak ellen. Magyarország gazdasági kapcsolatai megszakadtak a német szövetség felmondása, a Monarchia felbomlása és a megszállás miatt, újakat pedig nem alakíthatott ki.

A nyersanyaghiány már a háborúban is egyre fokozódott. Különösen a szén hiánya okozott súlyos gondokat. A közlekedés, az ipar és a lakossági tüzelés mind a széntől függöttek, de a nyersanyaghiányon kívül is megnehezítették a talpraállást a kaotikus körülmények. A közlekedésen anarchia lett úrrá, a milliós katonatömegek haza- és külföldre szállítása miatt szünetelt a civil forgalom. A gyáraknak hirtelen kellett volna átállniuk haditermelésről a békeidő feladataira, de ez még úgy sem sikerülhetett egyik napról a másikra, hogy a kormány messzemenő támogatást nyújtott nekik. A kivonuló tőke, a bizonytalan tulajdonosok, a nyersanyagellátás és a szállítás nehézségei miatt sok gyár leállt. Fokozódott a munkanélküliség, és csak tovább súlyosbították a leszerelt katonatömegek.

Az élelmiszertermelés visszaesett. A kenyérgabona-termés a korábbi éveknek csak a felét érte el, és súlyos hiány mutatkozott más alapvető élelmiszerekben is. A jegyrendszer továbbra is fennmaradt, de gyakran a jegyre járó adagokat sem lehetett biztosítani. Vidéken sok helyütt elrejtették a készleteket, ez csak fokozta a városok éhezését.

A háború utáni nehézségek egyik legszembeötlőbb tünete Budapesten a lakáshiány volt. Hazatérő katonák, vidékről felköltözők, a megszállt területekről menekülők tették elviselhetetlenné a lakásínséget – mivel az építés a háború alatt szünetelt, a fővárosban már a háború vége felé sem lehetett üres lakást találni.

A pénzügyi helyzetet az államháztartás deficitje, az infláció és a háborús adósság jellemezték. A hiány mérséklésére az állam a bankópréshez nyúlt, ami miatt elúszott a lakosság hadikölcsönökbe fektetett pénze. Az új, egy oldalán nyomott, átmeneti szükségpénzként bevezetett „fehérpénzt” a lakosság bizalmatlanul fogadta, és inkább gyűjtötte, rejtegette a régi, Monarchia-beli „kékpénzt”.

Az 1918. októberi őszi forradalom után vegyes polgári demokrata és szociáldemokrata kormány került az ország élére. A Károlyi-, majd a Berinkey-kormány belpolitikailag nem bizonyult stabilnak, az antanthatalmak pedig megalázó módon kezelték őket. Károlyi személyes népszerűsége hetek alatt elolvadt a demokratikus Népköztársaság iránti lelkesedéssel együtt.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt volt a „munkásosztály” egyetlen hazai képviselője. Kiépített pártszervei és a szakszervezetek nagy befolyást biztosítottak neki a tömegek fölött, ám a párt nem volt egységes. A marxista forradalmi elveket színleg ugyan vallotta, de közben – ezt már kormányra kerülése is mutatja – józan, parlamenti és demokratikus reálpolitikát folytatott. Mialatt a tömegek áradtak a párthoz, a vezetőség három szárnyra szakadt: a polgári demokrácia híveire (pl. Garami Ernő, Weltner Jakab), a centristákra (Kunfi Zsigmond, Böhm Vilmos) és a radikális baloldaliakra (Szántó Béla, Vágó Béla, Pogány József). Az eltérő nézeteket valló csoportok között nem voltak tisztázó viták, a pártegység látszólag fennmaradt.

Oroszországból 1918 október-novemberében szivárogtak haza azok a volt hadifoglyok, akik ottlétük alatt a kommunizmust választották. Maguk mögött tudhatták Lenin eszmei és anyagi támogatását. Kun Béla, aki már Oroszországban is a magyar kommunisták vezérének számított, november 17-én érkezett Budapestre és azonnal sürgetni kezdte egy kommunista párt létrehozását. Három fő csoport egyesült a pártban: a hazatért kommunisták, az MSZDP néhány baloldali radikálisa és más, szintén szélsőbaloldali egyének (pl. Révai József és Lukács György). November 24-én megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja.

A kormány a KMP természetes ellenfelének számított, hiszen a kommunisták a hatalom erőszakos, forradalmi megragadását preferálták, nem a szociáldemokrata módszer szerinti alkotmányos-parlamentáris utat. A KMP a lenini, „bolsevik” elveket igyekezett képviselni, míg a szociáldemokraták a II. Internacionálé ekkorra nemzetközileg is általános gyakorlatát, az „osztályegyüttműködést” és a politikai kompromisszumokat fontosabbnak tartották a régen deklarált forradalmi elveknél.

A szociáldemokrata vezetők és miniszterek hamar felismerték a kommunista veszélyt, ám igen erélytelenül léptek fel vele szemben. Házkutatások, letartóztatások, ellenpropaganda nem állíthatták meg a kommunistákat. Amikor a kormány februárban végre rászánta magát a cselekvésre, s letartóztatta a párt vezetőségét, akkor sem vitte végig következetesen a cselekvést, hanem jókora szabadságot biztosított a foglyoknak. Kun Béláék a börtönből is szervezhatték a pártot, és az MSZDP balszárnya már elkezdte az óvatos tárgyalásokat az esetleges egyesülésről.

A szociáldemokrata-kommunista közeledésnek szociáldemokrata részről két fő oka volt. A baloldaliak magukhoz közelebb állónak érezték a forradalmi utat és módszereket, mint a parlamentarizmust, a centristákat pedig az orosz külpolitikai orientációval elérhető előnyök csábították.

A csábítás valóban nagy volt: az ország külpolitikailag elszigetelődött. Bár az antant képviselői mindkét kormánnyal folytattak tárgyalásokat, de jure nem ismerték el őket. November 13-án a Károlyi-kormány aláírt egy katonai konvenciót. A csehek, románok és szerbek folyamatosan megsértették a megállapodást – az antant hallgatólagos beleegyezésével –, miközben igyekeztek hadseregeiket a lehető legjobb pozícióba manőverezni a kezdődő béketárgyalásokig. A magyar

állam nem tanúsított katonai ellenállást, viszont a politikusok egyre jobban kiábrándultak a nyugati hatalmaktól és az igazságos békébe vetett bizalomból. Kormánykörökben és a közvéleményben is terjedt az a nézet, hogy csak az orosz orientáció segíthet Magyarországon.

Március 20-án megérkezett az ún. Vix-jegyzék. Az elfogadhatatlan követelések miatt a Berinkey-kormány lemondott. Hogy Leninnél kedvező tárgyalási pozícióba kerüljenek, a szociáldemokraták szövetségre léptek a korábban letartóztatott kommunista vezérekkel: Kun Béla feltételei alapján a két párt egyesült. Névleg elfogadták a KMP forradalmi ideológiáját, Kun kapta a legerősebb tárcát, a külügyi népbiztosságot, és a kormány informális feje lett.

A március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság nem forradalom eredményeként jött létre, habár a pártsajtó (és a későbbi szocializmus) úgy értékelte, mint „a tömegek nyomásának” eredményét. Valójában személyek közötti megegyezés volt az elkerülhetetlenség („történelmi szükségszerűség”) leghalványabb jele nélkül. A párt nem is vált egységessé: eleve kialakultak és fennmaradtak benne a kommunista és a szociáldemokrata szárnyak.

A Tanácsköztársaság egyetlen gazdasági vagy szociális problémát sem oldott meg a rendelkezésére álló idő alatt. Inkább növelte azokat az illetéktelen beavatkozásokkal, a rohamos államosításokkal, a bürokrácia növelésével, az elkapkodott intézkedésekkel és az általános zűrzavarral. Szétzúzta a közigazgatást, a közbiztonsági rendszert és a bíraskodást, sok helyütt (főleg vidéken) személyi döntéseken alapuló terror kezdődött. Kun Bélának halogató, orosz segítségre váró taktikája miatt csökkentek Magyarország tárgyalási esélyei az antantnál. Átmeneti – bár abban a pillanatban jelentős lélektani hatással bíró – katonai sikerek után fel kellett adni a Felvidéket, a román hadsereg pedig végül Budapestig nyomult, sőt a Dunántúlra is.

A Tanácsköztársaság augusztus elejéig tartott ki, odáig is csak azért, mert a májusban már intenzíven előretörő román hadsereg ultimátumot kapott Lenintől. A Forradalmi Kormányzótanács augusztus 2-án, a románokkal már Budapest előterében, lemondott és elmenekült.

(A fejezet irodalma: Ormos 2006, Ránki 1984, Gratz 1935. A fejezeten belül nem jeleztem külön a hivatkozásokat.)

3. A Vörös Ujság története

3.1. A Vörös Ujság indulása

A Vörös Ujság nem előzmények nélkül jött létre: az orosz hadifogságban Kun Béla és Szamuely Tibor az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportjának Szociális Forradalom című lapját szerkesztették, de más magyar nyelvű kommunista lapok is megjelentek akkor (Siklós 1963).

A hazaérkező kommunisták, Szántó Béla emlékei szerint, már jóval a párt megalakulása előtt eldöntötték a Vörös Ujság elindítását, sőt a pártot eleve csak a lap

indulása után akarták megalakítani. „A »Vörös Ujság« első számának a kéziratai gyorsan együtt voltak, és nagy izgalommal vártuk az első szám megjelenését (...) Nagy volt a meglepetésünk, amikor láttuk, hogy a lap, a Kommunisták Magyarországi Pártjának a lapjaként jelent meg. A lap megjelenésének a ténye olyan mély hatást tett valamennyiünkre és annyira éreztük, hogy ez a pillanat fordulópontot jelent a magyarországi munkásmozgalom és a forradalom további menetére nézve, hogy most már arról kezdtünk tanácskozni, hogy mikor tartsuk meg a párt alakuló ülését. Közülünk senki sem ütközött már meg azon, hogy a párt létezését a »Vörös Ujság« előbb bejelentette, még mielőtt az megalakult volna.” (Szántó 1928: 159).

Egyetlen, a párt és a Vörös Ujság elindulásáról szóló írás sem említi, hogy a lap ilyen hamar, már november 24-e, a KMP alakuló ülése előtt készen lett volna. (Feltehető, hogy nem ismerik Szántó 1928-as írását. Magam csak véletlenül akadtam rá, egyetlen általam olvasott irodalom sem említi forrásként.) Milei György szerint a lap megjelenéséről az alakuló ülésen döntöttek (Milei 1978), Gábor Sándorné azt írja, hogy a lapnak csak december 7-re kellett készen lennie (Gábor 1975). A visszaemlékezések is ellenmondásosak: Hajdu Pál szerint a párt csak az alakuló ülés után látott neki „egy bolsevik tömeglap kiadásának az előkészítéséhez” (Hajdu 1929: 62). Mindenki egyetért azonban a Vörös Ujság jelentőségében. Révai József így emlékszik vissza: „[a KMP megalakítását] azután véglegessé, úgyszólván befejezett tényé tette, hogy 1918. december 7-én megjelent a »Vörös Ujság«, a Kommunisták Magyarországi Pártjának lapja” (Révai 1958: 10). Nem meglepő ez a fontosság, hiszen tulajdonképpen a Vörös Ujsággal lépett a párt a nyilvánosság elé (Kende 1975).

A lapalapításkor nem kevés nehézséggel kellett a pártnak szembenéznie. Nyomdát és papírt egyaránt nehéz volt szerezni (papírt azok a sajtóorgánumok kaphattak, melyek 1918. március 31. óta folyamatosan megjelentek: Gábor 1975, Siklós 1963), az engedély Vágó Béla visszaemlékezése szerint szintén probléma volt. (Vágó 1928. Gábor Sándorné és Siklós András szerint a polgári demokratikus forradalom után már nem kellett engedély a lapalapításhoz. Lehet, hogy a visszaemlékezés helyes, csak az abban szereplők éppen rosszul tudták az aktuális szabályokat.) A feketepiaci árak igen magasak lehettek, a Vörös Ujság január 15-én így ír: „hihetetlen uzsoraárakat vagyunk kénytelenek fizetni a Vörös Ujság papírjáért”. Pénzügyi nehézségekről mégsem ír egy visszaemlékezés sem (sőt, Vágó Béla szerint annak a terve is felmerült kezdetben, hogy egy kisebb, eladósodott napilapot egyszerűen megvásárol a párt) – Oroszországból jelentős összegeket hozhattak magukkal a kommunisták.

A Vörös Ujság első szerkesztősége az Ügynök utca 17. szám alatt volt (a mai Kresz Géza utca, XIII. ker.), ahol eredetileg Kun Béla lakott (Gábor 1975).

A lapot egész története során szorosán irányították a KMP vezetői. „Kun Béla, Szamuely Tibor és más vezetők személyesen alakították a lap irányvonalát, konkrét útmutatásokat adtak a cikkek megírásához” (Urbán 1978: 173); „A VU a Kormányzótanács kommunista vezetői, Kun Béla, Szamuely Tibor és mások közvetlen irányítása alatt működött (Kun Béla gyakran foglalkozott a fontosabb írá-

sok megszerkesztésével)” (Agárdi 1981: 205). Lengyel József is arról ír visszaemlékezésében, hogy Kun Béla szabta meg a vezércikkek témáját, hagyta jóvá legalább a jelentősebb cikkeket és maga is írt rövidebb ún. „zamjetkákat” (jegyzeteket, Lengyel 1957).

A lap első szerkesztője Vágó Béla volt, a szerkesztőbizottság tagjai rajta kívül Kun Béla, László Jenő, Rudas László. A szerkesztőségben dolgozott még Boross F. László, Hajdu Pál, Lengyel József, Révai József (Siklós 1963), F. Majlát Augustza szerint Korvin Ottó is (F. Majlát 1966), és Göndör Ferenc is rendszeresen írt vezércikkeket (Göndör Ferenc: „Ne bánts a Máczát! Válasz a Vörös Ujságnak.” Népszava 1919. április 17.) Vágó Béla közli néhányuk beosztását is: László Jenő készítette a riportokat, Boross F. László a szerkesztőségi titkár, Hajdu Pál segédtitkár, ő maga technikai szerkesztő és terjesztő. A kiadóhivatalt eleinte Hajdu Pál vezette, majd Szamuely Zoltán, ő a lap egész története alatt megmaradt e posztján (Hajdu 1929).

A lap terjesztéséről annyit tudunk, hogy eleinte – természetesen – nem legális lapterjesztő hálózatokon át történt, hanem szimpatizánsok vagy párttagok végezték a munkát – bár január 21-től a Vörös Ujság 14. számában már hivatásos terjesztőket keres. A 16. szám említi – meglehetősen hetvenkedően –, hogy a lapnak Moszkvában is van kiadása.

A Vörös Ujság négy oldalra indult, heti két számmal (szerdán és szombaton). Az első szám már a megjelenése napján elfogyott, újra kellett nyomtatni (Hajdu 1929). Példányszámáról Vágó annyit ír, hogy „rövidesen tízezerre emelkedik”, Siklós szerint kezdetben 10-15 ezer lehetett (Siklós 1963).

Hajdu Pál a Vörös Ujság kapcsolatairól is ír a visszaemlékezésében. „A szerkesztőség a »Népkormány« működéséről, a szocdemek munkájáról kitűnően volt informálva. Egész sereg régi szakszervezeti és volt szocdem pártfunkcionárius állott a rendelkezésünkre. A rendőrségen és a kormányhivatalokban mindenütt voltak »spiclijeink«, úgy hogy igen gyakran a legtitkosabb kormányintézkedésekről tudtunk leleplezést közölni. A csepeli rádióállomáson is volt megbízottunk, aki például az orosz vörös hadsereg helyzetjelentéseit nekünk hamarabb adta le, mint a kormánynak. Később a párt külön illegális rádióállomást épített a Svábhegyen, mely szoros kapcsolatban volt a szerkesztőséggel.” (Hajdu 1929: 61).

3.2. A Vörös Ujság március 21-ig

December 18-tól a fejlécben a Visegrádi u. 15. szerepel szerkesztőségként; a lakás szűknek bizonyult, s ezért kibérelték a mellette lévő 17. számú háznak azt a helyiségét is, mely egyben Szamuely lakása is volt (Gábor 1975). A lap szerkesztését Vágó szerint „december végén” Szamuely Tibor vette át, azonban Szamuely csak január 3-án érkezett haza Oroszországból, itt tehát Vágó rosszul emlékszik. Január 25-től ez szerepel a fejlécben: „Megjelenik hetente háromszor: kedden, csütörtökön és szombaton.” Ugyanakkor a példányszám huszonötezerre emelkedik (József 1969), az újság külön cikkben közli: a technikai nehézségek elhárultak, a lap ezentúl rendszeresen megjelenik a déli órákban, rövidesen előfi-

zetést is nyitnak (ez nem történt meg egészen áprilisig), s addig a lap a bizalmi-férfiaknál illetve utcai árusoknál kapható.

Az év eleji hónapok valóságos sikertörténetet jelentettek a Vörös Ujság számára: nőtt a lap kiadásainak száma, megjavultak a terjesztés lehetőségei, árat is emelhettek és sokszorosára nőtt a példányszám. Lengyel József így emlékszik vissza: „Az emberek majdnem verekedtek, ha a jó jasszos pesti rikkancshangok elkiáltották: »Itt a vörös... itt a vörös...« Mindazonáltal nem tudom ebből megállapítani, milyen hatása volt a lapnak. Venni mindenki vette, mert pusztán megjelenése is szenzáció volt.” (Lengyel 1957: 100.) A párt január végén saját nyomdát vett a Reviczky téren, de február közepére már ennek a kapacitása sem volt elég, „polgári” nyomdákba is ki kellett adni a munkát (Hajdu 1929).

A siker természetesen nem maradt észrevétlen a kommunistákat ekkor már valószínűleg veszélynek tekintő államhatalom (és elsősorban a szociáldemokraták: Ormos 2006) számára sem. Február harmadikán a rendőrség házkutatást tartott a Vörös Ujság szerkesztőségénél, iratokat és felszereléseket foglalt le. Erről a lap így ír a február 6-i 20. számban (ugyanerre a napra két szám is van datálva) a „Nagy Vince betörőbandája a Vörös Ujság szerkesztőségében” című cikkben (Nagy Vince a Károlyi- és a Berinkey-kormány belügyminisztere): „Tizenkét óriási teherautóval cipelték el a zsákmányt (...) *semmit meg nem számoltak, semmiféle jegyzőkönyvet fel nem vettek* (...) százezreket érő nyomtatványokat és irodai felszerelést semmisítették meg”. Több házkutatás is történt ezekben a hónapokban – a kortárs Déli Hírlap szerint tizenegyszer (Déli Hírlap 1919. március 27., idézi Práger 1955: 26).

Február 20-án a kommunisták felvonulást és demonstrációt szerveztek a Nép-szava székháza elé. Amikor fegyveres tüntetők be akartak hatolni az épületbe, több rendőr és szociáldemokrata munkás védő is meghalt. A kormány elhatározta a kommunista vezetők letartóztatását, melyre 22-én került sor (Ormos 2006, korábbi források szerint 21-én: Siklós 1963, Agárdi 1981, Gratz 1935; a Vörös Ujság utolsó száma ekkor a 27., mely február 20-i dátummal jelent meg – ez csütörtöki nap volt, a következő szám 22-én, szombaton lett volna esedékes, ebből tehát nem lehet megállapítani a rendőri akció dátumát). A Vörös Ujság szerkesztőségét lepecsételték, ezért, s mivel a KMP és a Vörös Ujság vezetői ugyanazok voltak, a lap egy időre szünetelt.

A tíz napos pauza alatt a Nagyvárad Vörös Ujság című lap (szerkesztője Jancsó Károly) helyettesítette a budapesti újságot, a források és az irodalom nem értenek egyet abban, hogy csak egy szám erejéig vagy folytatólagosan-e (Rákos 1959, F. Majlát 1966). Hajdu szerint a Nagyvárad Vörös Ujsággal párhuzamosan Budán is megjelent a lap e tíz nap alatt, Lukács György szerkesztésében. A két szerkesztőség nem tudott egymás létéről, majd március elején egyesültek (Hajdu 1929).

Március elsejétől újra megjelent a Vörös Ujság. Az új főszerkesztő Rákos Ferenc lett, e feladattal Szamuely még január második felében bízta meg arra az esetre, ha őt letartóztatnák, azzal együtt, hogy a párt felállította a leendő második, „ille-

gális” Központi Bizottságot is tartalékként (Rákos 1959). A szerkesztőség tagjai: Alpári Gyula, Bolgár Elek, Lukács György, Révai József (Agárdi 1981, Rákos 1959); Gábor Sándorné szerint az illegalitásban lévő Szamuely Tibor is részt vett a lap szerkesztésében (Gábor 1975). Rákos Ferenc visszaemlékezése szerint a fogházban ülő Kun Béla meg volt elégedve a lappal.

3.3. A Vörös Ujság március 21. után

Március 21-e a szociáldemokrata-kommunista hatalomátvétel dátuma. Másnap (amikor is a lap szerkesztését az illegalitásból visszatért Szamuely vette át: Hajdu 1929) a Vörös Ujság 38. száma plakát- vagy kiáltványszerű címlappal közli az eseményeket.

A lap 24-én és 25-én nem jelent meg. (Práger 1955 25-ét és 26-át ír szünetként, de téved, mert a 27-re keltezett szám az új dátumozás logikája szerint 26-án délután az utcán kellett legyen. Sőt, Hajdu Pál szerint a lap csak egy napig nem jelent meg és már 25-én délután az utcán volt, de ez sem valószínű, mert akkor sem 27-ére lenne dátumozva.) E két nap alatt a szerkesztőség új helyre költözött: a Budapesti Hírlap helyét foglalta el a VIII. kerületi Röck Szilárd utca 4. szám alatt. (Hajdu Pál visszaemlékezése szerint már 22-én este itt szerkesztették a lapot: Hajdu 1929.)

A Vörös Ujság mint a Magyarországi Szocialista Párt hivatalos délutáni lapja 26-tól napilappá alakult át, vasárnaponként nem jelent meg. (Práger 1955 és Gábor Sándorné 1975 szerint a Vörös Ujság hétfőnként nem jelent meg, de tévednek: az április 7-i hétfői rendes szám valóban kimaradt a tanácsválasztások miatt – ám aznap került az utcára a Vörös Ujság különkiadása a Bajor Tanácsköztársaságról –, a többi héten viszont vasárnap nem jelent meg a lap és hétfőn igen.) A lap terjedelme nyolc oldalra nőtt. Dátumozása innentől átveszi a korabeli délutáni lapok szokását: egy nappal előredátumozva jelenik meg, tehát a 26-án déltájt utcára került lapon március 27. szerepel dátumként, cikkei 25-én este vagy a 25-26. közötti éjjel, hajnalban vagy reggel íródtak (Agárdi 1981), az augusztus 2-i utolsó lapszámon szereplő dátum augusztus 3.

Fontos röviden kitérnünk a párton belüli egység kérdésére – hogy megvolt-e vagy sem, és hogyan értékelik ebben a Vörös Ujság szerepét a források. Mind Lengyel József, mind pedig, ami fontosabb, Révai József többször is említi visszaemlékezéseiben, hogy a Magyarországi Szocialista Párton belül létezett a „régikommunisták” öntudatos és a volt szociáldemokratákkal többnyire szembenálló csoportja (mely csoportra ezentúl mint „régikommunistákra” hivatkozom). Ami a Vörös Ujság elhelyezkedését illeti: az új helyzetben a Vörös Ujság „a kommunistákat leginkább tömörítő szerv”-vé vált (idézi Práger 1955: 23), „a kommunisták a Vörös Ujság, Az Ifjú Proletár és a (...) Internacionálé körül tömörültek” (Siklós 1963: 81), „a kommunista sajtó szerepét a Vörös Ujság töltötte be” (Gábor 1975: 103). Hajdu Pál is így emlékszik (Hajdu 1929: 65): „A »Népszava« körül tömörültek a szocdemek, a »Vörös Ujság« körül a kommunisták.” Fentebb írtam, hogy a volt KMP vezetői ezután is szoros ellenőrzés alatt tartották a lapot. Tapasztalatom szerint a későbbi (1945 utáni) kommunista irodalom is úgy értékeli

a Vörös Ujságot, mint a helytelenül egyesült párton belül a helyes utat követő kommunisták fő bázisát.

Március 23-tól a lap főszerkesztője Jancsó Károly lett (Hajdu 1929), a Nagyváradai Vörös Ujság korábbi szerkesztője. A munkatársak közé volt szociáldemokrata, sőt polgári radikális újságírók is bekerültek, nem számítva a szerkesztőségben a Budapesti Hírlaptól ott maradt „mogorva szolgákat” (Lengyel 1957: 152). A Tanácsköztársaság idején a Vörös Ujság újságírói az alábbiak voltak: Antal Sándor, Aranyossi Pál, Bodó Pál, Boross F. László, Brachfeld-Bárdos Gyula, Darvas Simon, Diószeghy Tibor, Gábor Emil, Hajdu Pál, Hajnal Jenő, Lengyel József, Lékai-Leitner Miksa, Lőwy Ödön, Nagy Andor, Révai József, Róbert Oszkár, Tölgy László (József 1969). Lengyel József említi még (Lengyel 1957) Gárdos Mariskát, Gárdos Lászlót, és egy „Szakasits, a költő”-t (valószínűleg Szakasits Antal, lásd az életrajzokban). Práger Miklós szerint Révai a „Kommunista kultura” rovat szerkesztője (Práger 1955), Lengyel viszont saját magáról állítja ugyanezt (Lengyel 1955) – se a Révai akkori működéséről szóló Ifjúkori írások nem említi, hogy Révai rovatszerkesztő lett volna, sem maga a szerző a Nagy idők tanúhoz írt előszavában, sem Urbán Károly a Révai-életrajzában. A külpolitikai szerkesztő később Aranyossi Pál lett, nem tudni, mikortól (Antal 1959).

A lap példányszáma a korábbi huszonötezezerrel száz-százötvenezerre ugrott (Práger 1955), más vélemények szerint háromszáz-háromszázötvenezerre (Siklós 1963, Hajdu 1929, József 1969), az északi hadjárat győzelmeinek napjaiban a négyszázezret is megközelítette (Práger 1955).

Práger Miklós szerint (Práger 1955: 17): „Nagy hátrány volt a kommunisták számára, hogy az egyesült párt reggeli hivatalos lapjaként a Népszava jelent meg, míg a Vörös Ujság kisebb terjedelmű délutáni, majd a déli órákban megjelenő lap volt. Hazai viszonyaink között, de talán nagy általánosságban egyebütt is, a reggel megjelenő lapoknak van nagyobb súlyuk (...) A reggeli lapokat a korai vonatok vitték szerte az országba, míg a délutáni lapok csak a fővárostól nem túl nagy távolságra eső városokba jutottak el a megjelenés napján. A délutáni lapok akkor is lényegében fővárosi helyi lapok voltak (...)”

Április elsejétől a Vörös Ujság előfizetést is nyitott, és felhívta a proletár elvtársakat, hogy minél számosabban rendeljék meg a lapot. Április 7-én a Vörös Ujság rendkívüli kiadást jelentetett meg a Bajor Tanácsköztársaságról. (Ez a lapszám kivételesen a megjelenés napjára van keltezve – az utcára kerülés dátumát a következő lapszámnak „A Vörös Ujság rendkívüli száma” című cikkéből tudjuk. Egyébként érdekes, hogy a Vörös Ujság cikket ír tulajdon előző számának fogadtatásáról.) Április 10-től több számban is felhívja a lap a figyelmet, hogy fiókhivatalt létesített Bécsben (I., Kohlmarkt 7.) Hajdu Pál visszaemlékezése szerint „a »Vörös Ujság« igen erős kapcsolatot tartott fenn a tömegekkel, szerkesztőségét naponta százak keresték fel, munkáslevelek légiója árasztotta el (...)” (Hajdu 1929: 65.) Ugyanakkor megjegyzi, hogy a Népszavának a tömegekkel nemigen volt kapcsolata. Ez, és a két újság ilyenén szembeállítása nem tűnik igaznak; a Vörös Ujság még példányszáma felfutásának ebben az időszakában sem közöl vagy válaszol meg jelentős mennyiségű olvasói levelet – időnként hírt ad a front-

ról az újságnak érkezett üdvözetekről –, viszont a Népszava minden egyes számában harminc-negyven választ közöl olvasói levelekre külön „Szerkesztői üzenetek” rovatában.

Jancsó Károlyt május végén főszerkesztőként a Vörös Ujság régi gárdájának tagja, Rudas László váltotta fel (Siklós 1963, Lengyel 1957, Hajdu 1929 – egyik irodalom sem ismeri a pontos dátumot, de Hajdu említi, hogy a váltás akkor történt, amikor Rudas visszatért Moszkvából a III. Kommunista Internacionálé első kongresszusáról). A váltás okáról Lengyel ezt írja: „Jancsó tényleg nem is tudta a Vörös Újságot kellően vezetni, hiányzott hozzá a marxista képzettsége”, Hajdu szintén így ír: „[Jancsónak] nem volt elég teoretikus képzettsége”. (Ide vonatkozóan érdekes, hogy Vágó Béla a Vörös Ujság indulásáról szólva megjegyzi, hogy Rudas volt „köztünk a legképzettebb marxista” – Vágó 1928: 162).

Június elsejétől a budapestiek nem fizethettek elő a lapra „a papirhiány és egyéb technikai okok miatt” (mint a lap írja); a vidékiek előfizetési lehetősége megmaradt. Június 11-én újabb rendkívüli kiadás jelent meg, ezúttal Clemenceau távirátát adta hírül. Július 8-tól a lap papirhiány miatt már csak hat oldalon jelent meg, július 17-től helyszűke miatt kénytelen volt megszüntetni néhány kisebb rovatát. Július 29-től már nincs rotációs papírkészlet, a Vörös Ujság barna csomagolópapíron, ún. szalmapapíron nyomódik, viszont ismét nyolc oldalon.

A lap utolsó száma augusztus 3-án jelent meg, ekkor már a Forradalmi Kormányzótanács lemondását, a Peidl-kormány megalakulását adja hírül. A Peidl-kormány négy napja alatt a Löwy Ödön szerkesztette Esti Népszava jelent meg mint a Vörös Ujság utóda, de inkább szociáldemokrata hangnemben (Hajdu 1929). A Bécsben újjáalakult KMP a Rote Fahne mellékleteként eleinte naponta megjelentette a Vörös Ujságot, majd a lap 1920. június 30-án hetilappá alakult át „Proletár” néven (Hajdu 1929).

4. A Vörös Ujság tartalmi elemzése

4.1. Az újság tematikája

Közhely, hogy a média egyik (ha nem a) legerősebb eszköze a tematizálás. Egy kimondottan agitációs jellegű lap, mint a Vörös Ujság, magától értetődően él ezzel az eszközzel.

A fejezetben a Vörös Ujság valamennyi jelentős témáját felsorolom, a későbbiekben gyakran utalok majd vissza rá és az itteni következtetésekre.

Március 21-ig a Vörös Ujság „ideológiai és politikai tárgyú cikkei” (Agárdi 1981 fejezetcíme, jól leírja a szóban forgó cikktípust) a következő témaköröket dolgozzák fel:

- kapitalizmus: a kapitalizmus fejlődése, kiteljesedése, a szükségszerű háború, a kapitalista termelési mód csődje;
- demokrácia, parlamentarizmus: a történelem túlhaladta, helyette proletárdiktatúrára van szükség;

- polgárság és burzsoák: a polgári radikálisok szűk látókörűek, az ellenforradalom már gyülekezik, a kormány a szociáldemokratákkal együtt hagyja szerveződni;
- wilsonizmus: hazugság, az imperializmus bódítása, a nemzeti önrendelkezés valójában burzsoá önrendelkezés;
- szociáldemokrácia: a szociáldemokraták árulása, együttműködés a burzsoáziával, a magántulajdon szent a szociáldemokraták szemében, a szociáldemokraták hazafiak és az internacionalizmus elárulói, párthadsereggel militarista párt diktatúrát akarnak szervezni;
- szakszervezetek: fel kell őket menteni a szociáldemokrata párt diktatúra alól;
- területi integritás: a proletár nem kell sírjon a „hazájáért”, mert valójában nincs hazája, a haza fenntartása csak a piacra vágyó burzsoá érdeke;
- parasztkérdés: földosztás szükséges megváltás nélkül, a szociáldemokraták földosztó javaslatai a népnyzó birtokosoknak kedveznek;
- a magántulajdon megszüntetése, a szervezett és a szervezetlen kisajátítás;
- teendők: tömegcselekvés szükséges, fel kell fegyverkeznie a proletároknak, valódi munkástanácsokat kell szervezni, meg kell teremteni a gyárak munkásellenőrzését, szét kell szakítani a szociáldemokrata pártot;
- nemzetközi forradalom: a magyar munkások csak ehhez kapcsolódva győzhetnek, de a hazafiszocialisták elárulják ezt az ügyet is, egyetlen képviselője a III. Internacionálé.

Az egyéb cikkekben március 21-ig a következő jelentősebb témák kerülnek szóba:

- a szociáldemokrata tagságú kormány habozása illetve káros intézkedései: tizenötmillió korona a gyárosoknak karácsonyi segélyre, fegyverszállítás az ellenforradalmi lengyeleknek, a vallásoktatás megtűrése, az ellenforradalom elősegítése, a szabadkereskedelem helyreállítása, bérkérdések stb.;
- a hazai és a nemzetközi burzsoázia terrorja: Peyer bányáügyi kormánybiztos salgótarjáni vérengzése, a karhatalom tiszadobi rémuralma, Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht meggyilkolása;
- kommunistaelenes cselekedetek: statárium, szerkesztőségi házkutatások, szociáldemokrata propaganda, a polgári lapok hazugságai, mérenylet a Szamuely-fivérek ellen, a kommunista vezérek letartóztatása, a Népszava torzításai, mulasztásai és hazugságai;
- a német szociáldemokraták, a berni szociáldemokrata kongresszus;
- szociáldemokrata-kommunista viták a munkástanácsokban;
- spontán munkásakciók: gyárfoglalások, a Pesti Hírlap feldúlása, tüntetések;
- buzdítás a lakás- és házfoglalásokra, a szociáldemokraták és az állam reakciói;

- reményteli hírek a közelgő forradalomról Európa szinte valamennyi országából;
- Oroszország hadi sikerei, diplomáciai taktikája, ereje, célzások a várható testvéri segítségre;
- megemlékezés a párizsi kommünről.

E témák által a Vörös Ujság folyamatosan néhány szűk, alaposan bejáratott területre irányíthatta a figyelmet. A legfontosabb ezek közül természetesen a kormányok vétkeinek a listája. A lista a pusztá politikai döntésektől (amelyek a marxizmusnak a KMP által képviselt értelmében hibásak) a gazdasági helyzetért való felelősségen át a nép elnyomásáig és a kommunisták „cári stílusú” üldözéséig terjed. Az ellenforradalom (mármint az októberi eseményekhez képest „ellen”) szerveződésének passzív tűrése, ritkábban aktív segítése is szerepel a vádak között (minduntalan ezzel a megjegyzéssel: az ellenforradalmat nem üldözik, bezeg annál inkább minket, kommunistákat).

A kommunistaellenes cselekedetek említése több célt is szolgál: gyarapítja a fennálló hatalom bűneit, igazolja a kommunisták harcos bátorságát, és persze igyekszik felkelteni az üldözöttel szembeni rokonszenvet. Például a Szamuely fiúk elleni merénylettel kapcsolatban többször is kiemelve írja le a lap az elszenvedett sérüléseket, a börtön embertelen körülményeit; a Vörös Ujság szerkesztőségének feldúlásakor hangsúlyozza az anyagi veszteséget, a munkatársakkal való bánásmódot.

A külföldi polgári és szociáldemokrata kormányok vétkeire ugyanígy felhívja a lap a figyelmet. A legnagyobb hangsúlyt, cikkek egész sorozatát a két német kommunista vezér, Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht meggyilkolása kapja. A Vörös Ujság kedvencei a „testvérgyilkos” Noske és Scheidemann Németországból: mindketten szociáldemokraták (Philipp Scheidemann a weimari köztársaság első miniszterelnöke, Gustav Noske védelmi miniszter), s amikor a hazai szociáldemokratákat a legerősebben akarja szidalmazni a lap, akkor „magyar Scheidemann”-nak nevezi Garami Ernőt és „magyar Noske”-nek Böhm Vilmost (pl. 31. szám, „Békét akarunk!”).

Több cikk is foglalkozik a francia szocialista Jean Jaurès gyilkosának bírósági felmentésével (valójában elmebetegnek nyilvánításával): a Vörös Ujság felháborodik azon, hogy a munkásmozgalom e nagy alakjának gyilkosa büntetlen marad. A lap álláspontja egyébként, ha komolyan vennénk, érthetetlen lenne, mert Jaurès minden volt, csak épp nem KMP-stílusú kommunista: a forradalom nélküli fejlődésben, a demokráciában és az általános választójogban bízott, és nem hitt a burzsoázia összeomlásában, tehát éppen az a szociáldemokrata volt, akit a Vörös Ujság máskülönben a legjobban gyűlöl (Pipes 2004). A lap álláspontja csak akkor nyer értelmet, ha belátjuk, hogy Jaurès siratásában semmi őszinteség sincs, az ügy hangulatkeltést szolgál.

A sérelmek után a teendők kapják a legtöbb említést. Lakásfoglalások, gyárfoglalások, tüntetések, a munkásszerveződés: lelkesítő hangnemben ír róluk a lap, jóllehet a hírek hitelessége olykor megkérdőjelezhető. (Például a Népszava dec-

ember 29-i számában állítja, hogy a Vörös Ujság hazudik, amikor azt írja – december 25. –, hogy egy aszódi gyár munkásai testületileg csatlakoztak volna a kommunista párthoz – a Népszava szerint az igazság az, hogy a szervezett, tehát szakszervezeti tag és/vagy szociáldemokrata párttag munkások közül senki sem lépett ki. Erre a Vörös Ujság január 4-én viszontválaszolt az aszódi munkásoktól érkezett, a lap korábbi hírére megerősítő levél közlésével. A Népszava viszont ugyanaznap leszögezte, hogy az aszódi pártszervezet értesítését tartja mérvadónak.)

Az elméleti tárgyú cikkek tematizációja erősen igazodik a mindennapi hírekhez. Ezek a cikkek sokszor a háttérelmézés szerepét töltik be, noha annak megkövetelt tárgyilagosságát nem tartják: a Vörös Ujságban egyetlen ideológiai és politikai írás sem magáért a magyarázatért létezik, hanem buzdít, követel, lejárát vagy vádol, röviden: agitál.

A tematizáció eredménye egyetlen – egyébként banális – megállapításban foglalható össze: a fennálló helyzet tarthatatlan, a változás elkerülhetetlen, az egyetlen forradalmi erő a kommunista párt és mindezt a külföldi példák is alátámasztják. A Vörös Ujság minden ügyessége ellenére meglehetősen egyszerű üzenetet közvetített témafelvetései révén.

Március 21. után az addig kevés és egyértelmű célt szolgáló tematizáció hirtelen meg kellett változzon. A hátralévő száztizenhárom lapszám már nem egy szűkebb, forradalmasítandó réteget szólít meg, hanem elvileg a Tanácsköztársaság valamennyi polgárát. A Vörös Ujság e számaiban jól megfigyelhető bizonyos ingadozás kétféle alapmagatartás között. Az egyik a hatalomátvétel előtti időszakhoz hasonlóan agresszív és harcias, ellenállást és osztályharcot hirdet (csak most már nem az állam ellen, hanem a burzsoá és ellenforradalmi elemek, valamint a külföldi imperializmus ellen). A másik békés, megnyugtató, optimista, rendet és építő munkát szorgalmaz.

A március 21-i felbolydulást követő lapszámok egyre higgadtabbak. A március 22-i szám főoldalon írja: „Forradalmi proletárkormányunk van, forradalmi proletár rend legyen!”, s a következő számokban gyakran előkerül a rendre való intés. „Le a bürokráciával!”, „Tetteket akarunk!” és „Legyen résen a proletariátus” című cikkek követelik a határozottságot és éberséget. Mégis a megnyugtató hírek dominálnak: országszerte elismerik a proletáruralmat, sorra üdvözlik az egyes vármegyék és vidékek, újabb háborús segílyt kapnak a közalkalmazottak, az antant meghátrál a magyar proletárok előtt, a külföldi munkások pedig köszöntések tömegét küldik az új, magyar szovjet köztársaságnak. Több cikk is foglalkozik a Tanácsköztársaság szociális és kulturális intézkedéseivel: a tüdőbeteg proletárgyerekek szanatóriumba utalásával, a gyerekek fürdetésével, a színházak köztulajdonba vételével.

A következő hetek lapszámainak témái jórészt három csoportból kerülnek ki. Az egyik a proletárállam építése: a hosszan elhúzódó és végül megoldatlan lakásügy, az új termelési rend szervezése, a direktóriumok hatásköre, rendeletek és intézkedések, tanácsválasztás, hadseregszervezés és toborzás. A másik az elmúlt

világ elítélése: érzelmre appelláló cikkek szólnak a volt burzsoák fényűzéséről illetve a proletárok nyomorúságáról. A harmadik az új állam ellenségeinek megbüntetéséről szól, akár egyszerű árdragítók, akár aktív ellenforradalmárok, akár külföldi imperialisták. Az internacionalista, testvéri üdvözlések közlése folyamatos.

A nyugodt hangvételben az április 4-i szám jelent törést. Két igen jelentős cikk is megjelenik ekkor, mindkettő aktívan vitázó és kimondatlanul, de szociáldemokrata-ellenes: az egyik a „Pogány hadügyi népbiztos lemondott” című vezércikk, a másik a Vörös Ujság történetének egyik nagy sajtóvitáját kiváltó „Tiszta proletárpolitikát” című írás Révai Józseftől.

Április 5. és 9. között több cikkben, főoldalon szerepelnek az antant küldöttével, Smuts tábornokkal folyó tárgyalások és annak kommentárjai. Az eseményeket a Vörös Ujság elégedetten tálalja, véleménye szerint a tárgyalások pusztá léte is a proletárdiktatúra erejét és az antant fokozódó gyöngeségét bizonyítja. A tárgyalások kudarcát, szégyenletes befejeződését viszont elhallgatja a lap (Gratz 1935).

Az április 6-7-i számok jelentős részét a közlegő tanácsválasztásokra való felkészítés foglalja el. Április 7-én egy különszám a bajor tanácsköztársaság megalakulását adja hírül.

Áprilisban és májusban állandó téma marad a lakásügy, két vezércikk és tizen-négy kisebb írás foglalkozik a proletárok lakáshoz juttatásának kérdésével. A vezércikkek írói Szamuely Tibor (április 15.) és Révai József (április 12.) Április 15-én kezdődik a Vörös Ujság második jelentős sajtóvitája a „kulturellenforradalom”-ról.

Az április 16-i román támadás után elég későn, csak 22-én veszi fel a lap a harcos hangnemet. A vezércikk: „Veszélyben a forradalom!”, a másik főoldali írás a fegyverkezésről szól, következő a „Fegyverkezzék az ország” című – a szám cikkeinek túlnyomó része a hadsereggel illetve hadügyekkel kapcsolatos. Elindul a „Be a Vörös Hadseregbe!” című állandó rovat. E szám után azonban majdnem visszaáll a korábbi békés hangnem, éppen csak megszorodnak a rendeletek, parancsok és utasítások, állandósul a hadijelentés és a „Be a Vörös Hadseregbe!” általában egész oldalas rovata. Egyre gyakoribbá válnak az olyan cikkek is, amelyek a megszállt területen élők szenvedéseit mutatják be – természetesen mint proletárok szenvedéseit a bojár vagy magyar ellenforradalmi uralom alatt, nem mint magyarok szenvedéseit román uralom alatt.

Április 30. és május 4. között több cikk is foglalkozik a készülő, majd eltelt május elsejei nagy ünneppel. Utána egy darabig többségbe kerülnek a lapban a háborús témák: a hadijelentések, a tudósítások, a toborzás, az elméleti cikkek forradalmi öntudatról, elkerülhetetlen győzelemről, fegyelemről. Minduntalan előkerül a munkásezredek, a vörös katonák lakásigényének elsőbbsége, a vörös katona családjáról való gondoskodás; „az utolsó inget is” oda kell adni a vörös katonának. A külföldi hírek, mint mindig, optimisták: az orosz Vörös Hadsereg győzel-

meiről illetve a „fehérek” szorult helyzetéről szólnak, a külföldi munkások támogatásáról, az antant bizonytalanságáról.

Május közepétől lassan visszaáll a Vörös Ujság higgadtabb, a hétköznapi és az építő gondokra koncentráló tematizáltsága. Május 29-30-án két egymást követő vezércikk és két másik, együttesen három oldal terjedelmű cikk is szól a lakosság ellátásának nehézségeiről, az éhezés veszedelméről, a téma későbbi számokban is folytatódik.

Június 13-14-én az országos pártgyűlés a fő téma. Június 15. és 24. között a tanácsok országos gyűlésével foglalkozik a lap, de kevésbé hangsúlyosan, mint a pártgyűléssel tette. Jóval rövidebben tudósít a Vörös Ujság az ifjúmunkások és a nőmunkások kongresszusáról.

A június 24-i ludovikás lázadási kísérlet után július közepéig folyamatos a téma jelenléte a lapban. Hangsúlyos témává válik a rémhírterjesztés, több lapszámban is szól egy vagy több cikk róla. Július 12. és 29. között több cikk is szól a július 21-re várt világsztrájkáról, majd az eredményekről (köztük Révai József „Nem dátumokra...” című cikke). A Vörös Ujság optimizmusának utolsó fellángolása ez a néhány írás.

A lap utolsó számai nem adtak hírt a román előrenyomulás konkrétumairól. Az augusztus 3-i 151. szám már a tanácskormány lemondásáról és a Peidl-kormány hivatalba lépéséről szól.

4.2. Két nevezetes lapszám

A Vörös Ujság legelső, december 7-i száma természeténél fogva programadó szám. Megjelenésével vált befejezett tényre a kommunista párt megalakulása, ahogy Révai József írja (Révai 1958).

A vezércikk címe „Osztályharcot!” A cikk külleme eltér az összes többiétől: három hasábján közül két és fél egy soha később nem alkalmazott, nagyobb méretű betűből áll, és a harmadik hasáb közepén vált át az utána végig fennmaradó betűnagyságra. (Úgy vélem, a furcsaság oka nem lehet szándékos elhatározás, mert a cikkben nincs kiemelő funkciója a nagyobb betűméretnek, sőt, éppen az öndefiníció gondolatmenetét vágja ketté a váltás. A visszaemlékezésekben sok szó esik az első szám előállításának nehézségeiről: menet közben kellett nyomdát váltani, majd a második nyomdánál is műszaki problémák jelentkeztek, ráadásul újra is kellett nyomni a számot a nem várt siker miatt – talán ezért a hiba; Hajdu 1929, Lengyel 1957, Vágó 1928.)

A cikk először azt bizonyítja, hogy a kapitalizmus megérett a bukásra erkölcsileg, de gazdaságilag is, mert a termelés menetét képtelen gazdasági eszközökkel fenntartani, „hanem véres osztályháborút kell felidéznie, hogy azt kapitalisztikus alapon tovább folytathassa.” Majd kijelenti, hogy az anarchiába döntött termelés és a barbárságba sülyesztett emberiség számára csak a szocializmus jelent kiutat – „De ki vezesse a proletariátust ebben a harcban?”

„A régi szociáldemokrata pártok szerte a világon társaivá szegődtek a burzsoáziának rablóhadjáratában (...) állandóan rágalmazták és rágalmazzák a »bolsevikieket« (...) egy szavuk sincs, mikor most az ántánt rohamot indít az egyetlen megvalósult proletár köztársaság, Oroszország ellen (...) A magyar munkás is, aki ma a Népszavát olvassa, azt hiheti, hogy polgári lapot tart a kezében (...) nem is sejti, hogy itt a döntő óra, melyben rettenő vajadások közt születik az új világ, a szocializmus világa, az ő világa, hiszen a Népszava és a magyar szociáldemokrata párt szerint már győzött a forradalom. [Kiemelés betűköz-ritkítással.] Nemcsak a marxizmus kicsufolása ez, nemcsak a munkásság s a parasztszegénység félrevezetése, több ez: a polgárság, sőt a kispolgárság vizeibe való átevezés, az osztályharc meghamisítása, a proletariátus forradalmi harcának, e harc céljainak és energiáinak elhomályosítása, lelohasztása.”

A cikk vége a szám egyetlen pozitív öndefiníciója – határozottan érdekes, hogy a kommunisták e sorokat kivéve szinte kizárólag valamely más eszmével vagy gyakorlattal szemben határozzák meg magukat.

*„Ezért állunk mi, kommunisták, a magyar munkásság elé, hogy őt a szükségyszerűen elkövetkező, sőt már itt lévő új, proletárforradalomra előkészítsük. [Kiemelések ismét ritkítással.] Fönn akarjuk tartani a magyar proletariátus osztálytudatát, el akarjuk őt választani a tudatlan, lelkiismeretlen, korrupt s a háboru bűnével megfertőzött magyar uralkodó osztályoktól, melyekkel összekerítették; szervezni akarjuk őt a harcra s föl akarjuk benne kelteni a nemzetközi szolidaritásnak tervszerűen elhomályosított érzését, amely alapja minden osztályharcnak s mely a magyar proletariátust bekapcsolja majd a nemzetközi proletár forradalomba, oda-füzi majd az orosz Szovjet Köztársasághoz éppugy, mint mindenhova, ahol ennek a forradalomnak ki kell még törnie.
Ezt a célunkat minden poklokon keresztül követjük mindaddig, míg a proletárforradalom nem győzött!
Éljen az osztályharc!
Éljen a proletárforradalom!
Éljen az új, a harmadik, a forradalomra fegyverkező igazi internacionálé!”*

A „minden poklokon keresztül” kifejezés jellegzetesen Kun Béláé, ezt és a hasonlókat (poklokon át, stb.) gyakran használja. Ez ugyan nem elég a cikk azonosításához, de azzal a ténnyel együtt, hogy ekkoriban Rudas és ő írták a vezércikkeket (Lengyel 1957) – és az újságindító, programadó vezércikk fontosságával együtt – legalábbis alappal feltételezhető, hogy az „Osztályharcot!” Kun Béla írása.

Az első oldal fennmaradó részét a következő cikk foglalja el: „Miért vagyunk kommunisták?”, „Nikoláj Bucharin” írása. (A Vörös Ujság kezdeteiről szóló források nem említik, hogy a lap első számához cikket kért volna Buharintól. Meglehet, hogy az írás korábbról származik és szerzője tudta nélkül közölte a lap, de az is lehet, hogy Oroszországból e célra hozták magukkal a hazatérők.) A cikk, címe ellenére, csak kisebb részben szól a kommunisták programjáról, nagyobb-

részt ez a cikk is a szociáldemokratákat szidalmazza. „Az »istenbéke« lakájszolgáltatások a burzsoa állam számára, az imperialista rabloháború segítése, támogatása, a kapitalisztikus rabság örökkévalóvá tétele (...) A megalkuvó szociáldemokrácia elfelejtette még a szót is: forradalom vagy forradalmi tömegharc. Egy nagyon mérsékelt polgári parlamentáris ellenzéki párt lett belőle, amely csupán és kizárólag a kapitalizmus talaján áll és lojális, »törvényes« fegyvereket használ.” Azért „kommunisták” a kommunisták, mert a szociáldemokrata nevet beszennyezték a szocializmus elárulói, s „mióta minden polgári csirkefogó (...) szociáldemokratáknak nevezik magukat, amikor mindent, amit Marx kidolgozott, elfelejtettek és lábbal tiporják” – akkor ők nem lehetnek szociáldemokraták, „Mi kommunisták vagyunk.”

Mint a tematizációból kiderült, a Vörös Ujság első hónapjait a fennálló kormányzat és különösen a szociáldemokraták elleni harc uralja. A lap legelső vezércikke és a Buharin-cikk igen ügyes írások: úgy adják meg a Vörös Ujság márciusig állandó hangvételét, a szociáldemokraták szapulását, hogy közben a kommunisták öndefinícióját és programját is leírják (már az mellékes, hogy az öndefiníció jobbra negatív, a program pedig – mint a Népszava hamar meg is állapítja, december 11-én – meglehetősen sekélyes).

A két programcikk után, elsőként a Vörös Ujság jelszavai közül, a híres marxi idézet áll a lap alján: „A bölcsészek a világot csak különbözőképpen magyarázták, most itt a sor megváltoztatni azt! (Marx)” A lap néhány számon keresztül rendszeresen közöl rövid idézeteket, tömör szövegeket és jelszavakat, olykor nyomdahiábakkal együtt ugyanazokat egymás után. A későbbiekben ezek főleg a hatalomátvétel utáni számokra jellemzőek, ahol a rendteremtést igyekeznek szolgálni, egyébként szórványosak.

A „Nem kell alkotmányozó gyűlés!” című cikk a Vörös Ujság szarkazmusának mintapéldája.

„Nincs Magyarországon munkás, aki ne volna híve a fennálló társadalmi rendnek, nincsenek felforgató forradalmárok, kommunisták, bolsevikiek. Száz aranyért sem kaphatsz egyet sem ebből a fajtából ebben a szép magyar burzsoá köztársaságban. Az egész ország munkássága kivétel nélkül elégedetten, kéjes gyönyörűséggel veti magát a »népkormány« lábai elé és úgy biztatja Battthyány grófot és Kunfi Zsigmondot, Buza Barnát és Böhm Vilmost:

– Ölelkezzetek nagybirtokosok, nagytőkészek, fiskálisok és kormányssocialisták, miniszter és államtitkár urak! Védjétek meg a rendet, mely biztosítja a magántulajdont, a kizsákmányolást; hirdessétek a kizsákmányoló és kizsákmányoltak osztályegyüttműködésének szükségességét! Pusztuljon, aki forradalmi osztályharcot hirdet: Éljen a rend, a rend!

A szociáldemokrata pártnak a munkástanácsban előterjesztett és elfogadott határozati javaslatáról irván állapítja meg a Népszava december elseji száma, hogy nincs Magyarországon munkás, aki másként, mint »békés uton, alkotmányos módszerekkel és eszközökkel, parlamenti többség megszerzése útján« akarná

elérni a célját. Másszóval ez azt jelenti: nem kell a proletárforradalom, a proletárdiktatura; demokrácia az egyedül üdvözítő.

Azt jelenti, hogy a szociáldemokrata párt álláspontja: alkotmányozó gyűlés. A világeért sem több, mert minden más a demokráciát veszélyezteti. S miközben mint a foglalkozását megunt pap valami sátorosünnepi imádságot, ledaráltak valamit arról is a határozati javaslatban, hogy lesz még egyszer valami kollektív társadalmi rend a világon, kijelentették, hogy most földolog ez a rend, ez a gyönyörű, szép, a burzsoá-kizsákmányolást biztosító állami rend.” (Böhm Vilmos nevének elírása nem egyedi eset, többször is megtörténik.)

A „Sirba a kapitalizmussal” című írás a vezércikk első logikai szakaszát, a kapitalizmus válságát erősíti meg, címéből fakadó módon némi buzdítással az események felgyorsítására. A következő két nagyobb lélegzetű cikk a kormányban részt vevő személyek ellen ír. A „Vasasok figyeljete!” című írás Garami Ernő szociáldemokrata minisztert támadja azért, mert államtitkáruul Méhely Kálmánt vette maga mellé. Méhelyről így ír a cikk:

„nevének már a hallatára ökölbe szorul minden öntudatos vasas keze. A neve fogalommá lett: utálat s gyűlölet kísérték. (...) Vasasok, emlékezzetek. Tolonckosi, fekete lista, kizárás, detektív-szoba, bérleenyomás, a szervezett munkás üldözése a békében; a háboruban: csendőr-rendőr-uralom, katonai felügyelet, kurtavas, bevonultatása a bizalmiférfiaknak. (...) Ki volt Méhely Kálmán politikai eszményképe? Ki más, mint gróf Tisza István! Melyik lapba szerette Méhely Kálmán elhelyezni a munkások terrorjától bus vezércikkeit, külföldi tapasztalataiból leszűrt hazaffy-bánatos tárcáit? Hová máshová, mint a »B. H. «-ba, a magyar imperiálizmusnak, a magyar-osztrák-német zsidó tőkének zsoldos Budapesti Hir-lapjába.”

„A kátyuba jutott radikalizmus” pedig a polgári radikálisok, közülük is elsősorban Jászi Oszkár személyeskedő, lekezelő, őket reménytelenül kispolgáriaknak bélyegző kritikája. „A megboldogult Mitteleurópa hajdanvaló apostola, ma francia-barát Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter, a mártirok fénykoszorujával ékeskedve jár radikális diszkeresztényei és zsidai élén. (...) Jászi Oszkár és pártja és egész politikája fogva van a kispolgárság politikájában (...) a radikálisok intelligenciája nem terjed túl a kispolgárság korlátain.”

Az első két számban több zsidóellenes ízü kitétel is olvasható: a fenti első cikkben az egyértelműen negatívumként említett „magyar-német-osztrák zsidó tőke”, ahol a „magyar-német-osztrák” csak pontosító jelzője a „zsidó”-nak, a másodikban a stilisztikailag lefitymáló „zsidai” szó, a következő szám egy cikke szerint – „A nemzetközi forradalom” – a román csapatok szöknek haza leszámolni „bojárjaikkal s zsidó nagybérlőikkel”. A Vörös Ujságra máskülönben nem jellemző a zsidóellenes hangvétel, későbbi számaiban nem szerepelnek efféle kifejezések.

Egy újabb Marx-idézet után „A proletár Oroszország nemzetközi helyzete” című írás következik. Íme, az első lapszám ismét programadó: ugyanazzal az istenitessel fordul Lenin országa felé, mint a későbbi összes külpolitikai cikk.

„A kormány és a bérkövetelések” című cikk egészen szokatlan a Vörös Ujságon belül: kommentár nélküli híradás egy szakszervezeti értekezletről (miszerint a kormány arra kéri a szakszervezeteket, hogy a jelenlegi súlyos gazdasági helyzetben mérsékeljék a bérköveteléseket). Az írás bizonyára igen későn készült el: az értekező december 4-én zajlott le, három napra rá pedig már utcán volt a lap – és mert Szántó Bélától tudjuk, hogy elvileg már jóval ezelőtt készen állt a Vörös Ujság (lásd a lap történetét), feltételezhetjük, hogy ez az írás pótlólag került bele, s talán ezért a szokatlan objektivitás.

Utána ismét Marx-idézet következik. Végül vegyes hírek: munkanélküli famunkások gyűléséről, ifjúmunkások gyűléséről és külföldre indított üdvözlőleveleiről, szociáldemokrata szakszervezeti visszasságokról, és Az Ember című lapnak egy, a kommunistákat védelmező írásáról. Az utolsó oldalt a „Kiadja: a *Kommunisták Magyarországi Pártja*” szöveg zárja (kiemelés félkövérrel).

Milyen témák és milyen értékelésben vetődtek fel a Vörös Ujság első lapszámában? A leghangsúlyosabb téma, hogy a kapitalizmus válságára a szociáldemokrácia nem jelent megoldást, a konkrét eseményekről szóló írások pedig alátámasztják ezt az elméleti-politikai alapvetést. A felvetett témák és azok hangsúlyai előre jelzik a Vörös Ujság következő számainak témáit: megfelelnek a tematizációról leírtaknak. A programadó első szám olyannak sikerült, amilyennek lennie kellett, kis túlzással élve elmondhatjuk, hogy aki olvasta, az olvasta egyben a Vörös Ujság következő három és fél hónapját is.

* * *

A március 21-i hatalomátvétel a Vörös Ujságot is készületlenül érte, mint mindenkit. Az eseményekről hírt adó száma csak másnap jelent meg. Ez a március 22-i szám ugyanúgy megadja a lap további életének alaphangját, mint ahogyan az első szám megadta az eddigiekét.

A lapszámot Szamuely Tibor szerkesztette, átvéve a munkát Rákos Ferentől (lásd a lap történeténél). Szokatlan, vízszintesen osztott, inkább kiáltványszerűen ható címdallal jelent meg. A fejléc alatt a következők szerepelnek (kövér, nagy méretű betűszedéssel):

„Vasárnap délután 3 órakor a Magyarországi Szocialista Párt az Országház-téren nagy nyilvános gyűlést tart.

Forradalmi proletár-kormányunk van, forradalmi proletár rend legyen.

A kisajátítás a proletárkormány feladata, egyéni kisajátításnak proletárlamban nincs helye.

Éljen a forradalmi proletariátus hatalma!

Éljen a proletárdiktatura!”

A felszólítások súlypontja láthatóan a rendre való intés, ezt a stabilizáló funkciót szolgálják a Vörös Ujság következő lapszámai is. Utánuk a „Proletárok!” című cikk következik: meglehetősen elnagyolt általánosságokkal azt mondja ki, hogy

elérkezett az új rend, melyben csak az eszik, aki dolgozik, az ellenszegülőknél pedig jaj lesz. Jóval érdekesebb a következő, a „Mindenkihez!” című írás.

A „Mindenkihez!” részletesen beszámol a történeletről és azok jelentőségéről – mármint kommunista értelmezésben, meglehetősen hazug módon. „Magyarország proletariátusa a mai nappal kezébe vesz minden hatalmat” – írja, és ezzel máris elköveti a legnagyobb hamisítást valamennyi közül, mely mondhatni paradigmája lesz a Tanácsköztársaság ön-felfogásának és a későbbi kommunista irodalomnak: hogy forradalom történt, a munkásosztály hódította el a hatalmat a burzsoáziától (holott tudjuk, hogy a valóságban a két párt vezető embereinek szűk körű megállapodása történt meg a tömegek, vagy akár saját párttagságuk bármiféle aktivitása vagy tudomása nélkül). Majd folytatja: *„Az országot az összeomlás anarchiájától csak a szocializmus, a kommunizmus megteremtése mentheti meg.”* Ebben már benne van, hogy a forradalom azért sikerülhetett egy csapásra, harci események nélkül, mert a többi osztály belátta e lépés szükségességét – a ki nem mondott (ám később annál többet citált) érvet a cikk a külpolitikai helyzet reménytelenségével is alátámasztja.

A következő megállapítás újabb sarokpont a leendő tanácsköztársasági kommunista ideológia számára.

„A proletárság diktatúrájának döntő alapföltétele a proletárság teljes egysége. Éppen ezért a történelmi szükség parancsára teljes egyesülését” mondotta ki a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Magyarországi Pártja. E két párt helyett *egyetlen proletárpárt* fogadja magába ezután az ország minden dolgozó férfit és asszonyát: *a Magyarországi Szocialista Párt.*”

E sorok lefektetik a pártegyesülésről szóló, a Vörös Ujság hasábjain ezentúl kizárólagosan érvényes álláspontot, miszerint a pártegyesülés történelmi szükség-szerűség volt és a diktatúra alapföltétele. Ettől az újság, amíg csak létezik, jött-nyit sem tér el.

A cikk a következőkben a proletárdiktatúra teendőiről szól (földosztás szövetkezetesítéssel, harc az ellenforradalom ellen, hadseregszervezés stb.), kinyilvánítja „teljes eszmei és lelki közösségét” Oroszországgal, és ír a proletariátusra váró nehéz, verejtékes, küzdelmes útról. A cikket a Magyar Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács írták alá, valódi szerzője nincs feltüntetve. (A cikk falragasz formájában is utcára került, és pedig már 21-én – Bathó 2005 –, a kiáltványon mások vannak kiemelve és mások a hangsúlyok is, mint a cikkben.)

A „Mindenkihez!” után a Forradalmi Kormányzótanács összetételét közli egy cikk, majd két rendelet következik – a Forradalmi Kormányzótanács I. és II. számú rendelete a statáriumról és a szesztilalomról –, mindkét, csupán tizen-valahány soros rendelet után, valószínűleg nyomdahiba miatt, újra ott áll a kormánynévsor 38 sora.

A következő hírvonatban egy lelkesítő felhívás szerepel az ifjúmunkásokhoz, és egy számvetés arról, hogy mennyi hadisarcot kellene fizetni az antantnak („a munkásság legalább 150 évig rabszolgamódra dolgozhatott volna”).

Nagyobb lélegzetvételű (másfél hasábos) cikk a „Le a bürokráciával!” A cikk csak arról szól, ami a címe. „A proletárság diktatúrája” című írás hasonlóan hosszú, a diktatúra leendő menetét és teendőit veszi sorra. A „Megvalósítjuk a kommunista termelést!” a gyárak irányításának új rendjét vázolja.

E három cikk együtt az új hatalom elvileg legsürgetőbb feladatai próbálja kijelölni. (Egységüket a lap tördelése is kifejezi, mindhárom a 3. oldalon kap helyet és azt teljesen ki is töltik.) A parlament mint munkásosztály-ellenes intézmény után „az erőszakszervezet második, még hatalmasabb erődtípusa: a hivatalnokuralom, a bürokrácia” felszámolásának kell következnie, a munkásság megfélemez a kis és nagy rablókat egyaránt, köztulajdonba veszi és munkástanácsokra bízva a gyárakat, majd újjászervezi a termelést (mely, mint az első számból megtudhatjuk, a kapitalizmus válsága miatt más, mint szocialista módon újjászervezhetetlen), közben kíméletlenül lesújt az esetleges ellenforradalmárokkal. (Viszont érdemes felfigyelni rá, hogy „A proletárság diktatúrája” című cikk határozottan büntetlenséget ígér a volt elnyomóknak, amennyiben legalább csöndben maradnak.) S végül: „Ezután oly korszak következik, mely jólétet és teljes szabadságot fog biztosítani mindenki számára.”

A negyedik oldalt ismét három cikk tölti ki. „A szabadság birodalma” témája a születendő új kultúra, „Az entente a proletáriátus ellen!” című cikk a Vix-jegyzékről szól és a történeteket mint a rá adott választ értékeli. A legérdekesebb „A munkástanács ülése” című írás, mely tudósítást közöl a 21-i pártegyesüléséről. Az egyesülés indokaként a következőket nevezi meg: a kormány az antant jegyzéke miatt lemondott, tehát nem következhet más, mint proletárdiktatúra, ennek feltétele a proletárság egységének megteremtése, s így ráadásul hatalmas szövetségest is találunk: Oroszországot, melynek csapatai „értesülésünk szerint” már közelednek. Az egyesült párt neve ideiglenes, arról véglegesen majd a III. Internacionálé dönt. A lap szerint mindezt „zugó éljenzés és taps”, „viháros éljenzés és taps”, „óriási éljenzés és taps”, „tomboló lelkesedés” fogadta az ülésen.

A lapot, története során először, majdnem teljes impresszum zárja: „Nyomatott az »UJSÁGÜZEM« könyvkiadó- és nyomda r.-t. körforgógépein Budapest, Röck Szilárd-utca 9. Telefon: Szerkesztőség: 23-51. Nyomda: József 71-15.” Az 1914:XIV. sajtótörvényhez képest a nyomdatulajdonos és a kiadó neve még mindig hiányzik.

A Vörös Ujság március 22-i lapszáma figyelemre méltó sajtótermék abból a szempontból, hogy mindössze egy nappal az események után máris teljes és végleges ideológiát kínál a történetekre, s amellett megadja az új állam elvileg követendő programját. Szamuely Tibor irányításával a szerkesztőség jó munkát végzett. Teljesen kimunkálva, végleges érvennyel szerepel a lap hasábjain a szociáldemokratákkal történt egyesülés ezentúl kanonikus magyarázata, szerepel az alapvető hazugság, a tömegek békés forradalma, és mindezt kellő kontextusba is

állítják: egyrészt a belső válság (a termelésé), másrészt a külső válság (a Vix-jegyzék) révén, harmadrészt pedig a nemzetközi proletariátusnak küldött üdvözlésekkel és a világháborúba vetett hittel. „Győz a nemzetközi forradalom.” – állapítja meg a vezércikk, több, mint optimistán: egyenesen fatalista hittel.

Ahogy az első lapszám összefoglalta a Vörös Ujság valamennyi következő számát március 21-ig, az ellenzéki lét időtartama alatt, úgy a 38. is összefoglalja a lap következő számainak a március 21-i eseményekre, azok jelentőségére és a diktatúra teendőire vonatkozó álláspontját – nem elfelejtve most sem, mint eddig, az eljövendő boldog világ ígérését.

4.3. A Vörös Ujság és a nemzetközi politika

Mivel a Vörös Ujság volt Magyarországon az első olyan lap, amely lenini kommunista elvek alapján ítélte meg az aktuális kérdéseket (no és a múlt és a jövő kérdéseit), a legtöbb témában egyedi álláspontot foglalt el. A világháború, a kül- és belpolitika, a területi integritás és a wilsoni elvek: mind olyan témák, melyekben érdemes megvizsgálni a Vörös Ujság véleményét.

A nemzetközi politika terén időrendben haladva a világháború az első téma. A Vörös Ujság a lenini álláspontot képviseli ezzel kapcsolatban. „A kapitalizmust legmélyebb gazdasági érdekei hajtották bele az imperialista rablóhadjáratba” – írja a lap január 21-i számában a „Nincs béke...” című cikk. – „Amíg valamikor minden európai nemzet kapitalistái egymást támogatva hódították meg Kínát, Afrikát, Indiát, Perzsiát, Törökországot, Tuniszt és Algirt, addig az újabb időkben már azon marakodtak, kié legyen az a kevés még megmaradt nép és terület, amelyet a kapitalizmus még ki nem zsákmányolhatott. (...) csak a naivak és a magukat naivnak tettetők hihették, hogy ez a háború »ideálokért« folyik, hiszen ennél nyiltabb rablóhadjárat nem folyt még sohasem.”

A marxizmus fő tétele, hogy a gazdaság az alapja mindennek, a civilizáció többi része csak „felépítmény”, a Vörös Ujság pedig ennek megfelelően magyarázza a világháborút: a gazdasági folyamatok miatt determinált történelem a kapitalizmust rákényszerítette a harcra. „(...) a profitéhség (...) újabb piacokért és tőkeelhelyezési alkalmakért, újabb nyersanyagforrásokért és olcsóbb munkaerőért új harcokba sodorta a világot” – írja „A kommunista világtrend alapelvei” című cikk a március 2-i számban, – „a tőke valódi anarkisztikus természetének ki kellett derülnie. Így született meg a legnagyobb bűn, a rabló világháború.”

A nemzeti szempontok, az „ideálok” nem voltak egyebek, mint a kapitalisták szemfényvesztése a proletariátus elbódítására – hiszen (a januári cikk szerint) „A hadseregek, amelyeket a kapitalizmus mozgósít: többségükben proletár hadseregek”. A lap az ellentmondást, hogy az elnyomó burzsoák érdekeiért a proletárok harcoltak egymás ellen, azzal oldja fel, hogy a népet elkábította a nacionalizmus. „Éljen a haza, ez volt a kormány-socialisták jelszava, amikor segítettek vágóhidra terelni a proletárok millióit (...) Milliókat kergetett a halálba, tett rokkantakká, özvegyekké és árvákká a haza.” („Ujjáéled – a haza”, február 15.)

A Vörös Ujság szerint a marxizmus előre látta a világháborút. A december 18-i szám „Meg kell óvni a proletariátus egységét” című cikke a Népszavának válaszul fejt ki, hogy a marxizmus igenis képes a hiteles történelmi jóslatok megtételére – lám, Marx megírta a műveiben, hogy az egyes államok belső problémái nemzetközivé, világháborúvá fejlődnek majd, és úgy is lett: „az osztályellentétek, melyek előtte nemzetekként kavarták fel a társadalmi életet, világháborúvá csaptak át.” (Ez ellentmondásnak tűnik ahhoz képest, hogy a többi cikk, mely a lenini kommunizmus alapján áll, a háború kirobbanását az imperialista államok egymás közötti versengésével magyarázza: mint láttuk, nem az egyes nemzeteken belüli, hanem nemzetközi okokkal. De hát Marxnak mindig igaza kell legyen...)

A Vörös Ujság szerint az imperialista államok az aktuális külpolitikai helyzetben még mindig mélységesen megosztottak. A békét lehetetlen elérni, ha a kapitalista országok vezetőin múlik. „A kapitalizmus (...) nem változott. Az imperializmus tekintetében ugyanazzal a kapitalizmussal állunk ma, a háború után, szemben, amelyekkel szemben álltunk a háború előtt (...) Így a béke kérdése éppúgy nem oldható meg a kapitalista termelő rendszeren belül, mint minden más kérdés. Sem sopánkodás, sem tiltakozó gyűlések, sem »területi integritást« védő ligák nem használnak itt, amint ahogy könnyek és szólamok sohasem oldanak meg társadalmi kérdéseket. A kapitalizmus csak fegyverrel kezében tárgyal, s akinek kezéből kihullt a fegyver, annak nincsenek érvei sem (...) A béke kérdését csak ugyanaz oldja meg, ami az egész társadalmi és termelő kérdést: a kapitalizmus megdöntése.” („Nincs béke...”, január 21.)

A konkrét külpolitikai eseményeket a Vörös Ujság sajátos, rendkívül naiv szemlélettel kezeli. „(...) a proletárdiktatúra hibáira (...) élesen rávilágít, hogy tudniillik rendkívüli mértékben el volt terjedve az a hit, hogy egy nagy forradalmi hullám elején vagyunk, amely néhány év alatt el fogja árasztani Európát. Olyan illúzióink voltak, hogy rövid idő alatt a kapitalizmus minden maradványát felszámoljuk.” Nem akárcsak, hanem Lukács György emlékszik így vissza a külpolitikai hurráoptimizmusra (Lukács 1970: 62). Ennek a dolgozatnak nem feladata és nem is lehetősége kitérni e furcsa lelki beállítódás okaira – bizonyára közöttük szerepel 1917-nek a kommunisták számára lelkesítő párhuzama, ismert okai a marxista világforradalmi jóslatok, és talán az egész felfogható úgy is, mint a valójában reménytelen külpolitikai helyzettel, az elszigeteltséggel, legyőzöttséggel, a cseh és román támadásokkal, a gazdasági és diplomáciai blokáddal szemben visszacsapó reakció –, de az eredményei látványosan megmutatkoznak a Vörös Ujság hasábjain. Lukács György igen visszafogottan értékeli „rendkívüli mértékben elterjedt hit”-ként azt a csodaváró tobzódást, amit a kommunista központi lap nyolc hónapon át űzött.

A Vörös Ujság külpolitikai tárgyú cikkei két csoportra oszlanak: Oroszország és minden más. A minden másba beletartozik Európa majd' valamennyi állama és az USA. Ezekre az államokra nézvést a Vörös Ujság rendszeresen előrejelzi, megjósolja, küszöbön állónak tartja és elkerülhetetlennek bélyegzi a proletárforradalmat. Százötvenegy lapszám mindegyikében (legfőljebb egy-két kivétellel)

szerepelnek olyan külpolitikai hírek, melyek kapcsán a lap megállapítja, hogy ez és ez az ország már nem kerülheti el a gyorsan bekövetkező forradalmat.

A második szám „A nemzetközi forradalom” című cikke a következőket írja: Zág-rábban utcai harcok folynak, a csapatok között nyílt az elégedetlenség, Csehországban az internacionalisták mind hangosabban emelik fel a szavukat, a német bolsevikiek mellett óriási tömegek vonulnak fel, Franciaországban forradalmi jel-leget öltenek az éhséglázadások és tömegesen szöknek el a katonák, Olaszországban a cenzúra erősödése azt mutatja, hogy már küszöbön ott is a forradalom, Angliában „Mac Clean” (valószínűleg John Maclean skót marxista vezető) bolseviki vezérhez százezrek csatlakoznak, és Spanyolországban „ujból erősödik a forradalom”. Az ötödik szám „A világforradalom – él!” című cikke szerint Olaszországban pénzügyi, termelési válság az úr, éhség és munkanélküliség fenyeget, s a kormány már csak a hadseregben bízhat, mely egyre züllik, Párizs ostrom alatt áll, Angliában a kormány szava eltörpül a bolsevik tüntetések mellett, Romániában a hadseregen belül terjed a proletár testvériség. Ugyanebben a számban a „Fejlődik és erősödik a német proletárforradalom” című cikk rendkívüli jelentőségű berlini eseményekről, óriási tömeggyűlésekről, a katonaság bolsevizálódásáról ad hírt. A hatodik számban: Lengyelország a bolsevizmus fészke, a kormány már német katonai segítséget kér, Csehországban „Masaryk és Kramarz imperialista politikájára osztályharccal felel a cseh proletariátus”, Olaszországban a proletariátus már harcol, Franciaországban és Angliában a gazdasági és társadalmi helyzet kétségbeejtő. Kanadában komoly munkásmozgalmak, melyek ellen a katonaság bevetését fontolgatják, Németországban a kommunista mozgalom hatalmasan erősödik.

A Vörös Ujság tudósításai nem teljesen légből kapottak. A világháború után valóban rossz volt a gazdasági és a társadalmi helyzet a győztes államokban is (Johnson 2007). De nem is az egyes hírek, vagy akár egy-egy lapszám külpolitikai hangvétele érdemlik meg a figyelmet, hanem a tény, miszerint a Vörös Ujság nyolc hónapján és százötven lapszámán keresztül ugyanez a hangvétel végig azonos maradt, a forradalomvárás változatlan hőfokon lobogott. Ha csak szó esett más országokról, azokban mindig erősödött a kommunista mozgalom, mindig gyengült a burzsoázia, folyamatosak voltak a tüntetések, az osztályharc, a sztrájkok, és teljességgel elkerülhetetlen a forradalom. A lap hasábjain az antant nagyhatalmai folyton-folyvást összevesztek, katonáik egyre-másra tagadták meg a további harcot (különösen a proletár Magyarország ellen), a béketárgyalások pedig minduntalan a teljes kudarccal fenyegettek. Clemenceau várható lemondását, melyet jól értesült forrásból biztosra jövendöl a Vörös Ujság, háromszor olvashatjuk a lapban.

Felmerül a kérdés: vajon a lap írói és szerkesztői mennyire hitték el maguk is, amit írtak, és mennyiben szolgált a külpolitika ilyen irányzata csupán a tömegek befolyásolására? Lukács György fenti idézete és több visszaemlékezés is azt támasztja alá, hogy a csodavárás, a világforradalomba vetett hit valódi hit volt. Práger Miklós is ilyen értelemben kommentálja a jelenséget: „A Vörös Ujság híven tükrözi a magyar kommunistáknak a világforradalom gyors győzelmébe vetett reménységét. (...) Nem volt-e hiba, hogy heteken és hónapokon át táplálták

a világforradalom iránti reménységet, ha olykor apró jelenségekből következtetek egyik vagy másik ország gyors forradalmasodására?” (Práger 1955: 34. Bár aztán óvatosan leszereli a kérdésfelvetést azzal, hogy egyrészt Marx és Engels is követtek el hasonló hibákat, másrészt ezek a hibák még mindig ezerszer értékesebbek, mint „a begyepesedett liberalizmusnak az elcsépelet bölcsessége” a forradalmi hiúságokról.)

Ami Oroszországot illeti: olyan naiv és elbizakodott hittel fordul felé az újság, mintha a kommunista vezérek sose jártak volna ott. Oroszországban helyreállt a termelés, teljes a proletáregység, sose látott fokra ért el a kultúra, a hadsereg állandóan győzedelmes – mintha 1917. óta már meg is valósult volna a kommunizmus. Mindjárt az első számban ez szerepel: „A Tanácsköztársaság gazdasági szervezete ma már ott tart, hogy legyűrte a háborúnak minden átkos örökségét: az éhséget, a termelés felbomlását és a nyersanyagok hiányát.” Holott tudjuk, hogy Oroszországban a hadikommunizmus alatt a termelés még a háborús évekhez képest is drasztikusan visszaesett, a gazdaság katasztrofális állapotban volt, és a tízmillió nagyságrendű éhhaláltól csak az Egyesült Államok humanitárius segítye mentette meg az országot (Pipes 1997, Johnson 2007).

A katasztrofális helyzetet látniuk kellett a nemrég még moszkvai magyar kommunistáknak is, akik most a Vörös Újságot írták. A legnyilvánvalóbbnak az tűnik, hogy a Vörös Újság irányítói egyszerűen a propaganda kedvéért hazudnak a lap hasábjain. De nem lehetetlen, hogy legalább a leírtak egy részét maguk is elhitték. Arthur Koestler így ír, bár két évtizeddel későbből, de alapvetően ugyanarról a lelki helyzetről: „Megtanultam, hogy mindazt, ami sokkolt, automatikusan »a múlt örökségei« közé számítom, és mindazt, ami meg tetszett »a jövő csírái« közé.” (Idézi Pipes 2004: 121.) És tudjuk, hogy ugyanebben az időszakban számos nyugat-európai neves értelmiségi is ugyanerre a vak álláspontra helyezkedett – hogy a legismertebb mondást idézzük a Szovjetunióról: „A jövőben jártam – és működik!” (Lincoln Steffens amerikai újságíró, idézi Johnson 2007: 99.)

Mindezzel együtt azonban a Vörös Újság külpolitikai irányzatát nem lehet másképpen értékelni, mint a józan ész teljességgel nélkülöző önbecsapásként és népámításként, a lap leghiteltelenebb részeként.

4.4. A Vörös Újság véleménye a nemzeti sorskérdésekről

Érdemes külön is megvizsgálni a Vörös Újság véleményét arról a problémáról, amely akkoriban már láthatóan tragédiának ígérkezett: a területi egység felbomlásáról.

A marxista tanok ebben a tárgyban következetesek. Egy-egy ország nemzeti egysége, területi integritása nem számít, mert a proletariátus nemzetközi osztály: az egyetlen követendő elv a proletár internacionalizmus. A hazafias fájdalmat „közönyösen nézheti és nézi is a magyar proletariátus (...) A proletár mindenütt csak proletár. A proletárnak nincs hazája (...) A proletárforradalom, amely minden nemzetiségű burzsoáállamot el fog söpörni, minden nemzetiségű proletárt egy hazában fog egyesíteni (...) A magyar proletariátus, mikor ezt a forra-

dalmat készíti elő, előkészíti vele nem az ország, de a világ területi »integritását.«. („Területi integritás”, december 28.)

Egy anekdota világítja meg, miként vélekedik a Vörös Ujság a hazaf(fy)iasságról (december 21., „A nemzetközi forradalom – él!”):

„Egyik német, félakarásu, féluton megálló, gyávaságba fulladó képviselője a németországi szociáldemokrata pártnak azt mondotta a nemzetközi proletárforradalom egyik vezérének, a *mi* Liebknecht Károlyunknak: Ha így folytatja, romba dől Németország. A mi elvtársunk, Liebknecht Károly, a mindig bátor és áldozatkész kommunista, aki kiadta annakidején a jelszót a katonáknak, *hogy fordítsák fegyvereiket a tisztjeik, a generálisaik ellen*, azt felelte a ludbörző hátú úrnak:

– Annál jobb!”

(Egyébként a „ludbörző” a Vörös Ujság – és Kun Béla – kedvenc jelzőinek egyike, igen gyakran alkalmazza a burzsoák, kapitalisták, esetleg szociáldemokraták jellemzésére.)

Ide kapcsolódik az a tétel, miszerint az állam mindig az uralkodó osztály(ok) hatalmi szerve: „minél nagyobb egy ország, annál nagyobb a burzsoázia piaca; minél nagyobb területre terjed ki a burzsoá állam hatalma (...) annál jobban támogathatja a burzsoázia »hasznos«, hasznothajtó és kereső céljait.” (Ezzel kapcsolatban érdemes figyelni arra, hogy még a „hazaffy” burzsoákról sem tételezi fel a Vörös Ujság, hogy őszinte hazafiak lennének – ilyet a lap legföljebb a szerinte szellemi nyomorban élő kispolgárságról tud elképzelni. A kapitalisták, a lap szerint, csak az alsóbb osztályok számára tartogatják a nacionalizmust. Valójában ez nagyon is beleillik a marxizmus egész történetén át húzódó tévedésébe: az elmélet sosem vette figyelembe, hogy a hazafias érzés, a patriotizmus vagy nacionalizmus létező eszmék, gyakran minden másnál nagyobb mozgató erővel. A gyakorlat már annál inkább – például Sztálin a II. világháborúban.)

A területi integritás mellékes mivoltát Lenin breszt-litovszki taktikája is alátámasztotta a kommunisták számára. Lenin a különbékében hatalmas területeket adott fel Oroszországból a pillanatnyi túlélés érdekében, s ez a példa helyeslésre talált (természetesen) a magyar kommunisták köreiben is: a „»Perediska«” című cikkben (január 28.) a Vörös Ujság elismerően emlékszik vissza a breszt-litovszki békére.

Csak hogy Leninnek megvolt az a luxusa, ami Kun Béláéknak nem: Oroszországban képes volt uralmon maradni egy törpe kisebbség a kemény diktatúra révén, Magyarországon viszont figyelembe kellett venni a tömegek véleményét is. A hatalomátvétel után a Tanácsköztársaság vezetői rá kellett eszméljenek, hogy Magyarország területi egysége, minden elmélettel szemben, fontos szempont még a „proletariátus” számára is: olyannyira fontos, hogy végül is ez a kérdés juttatta hatalomra a kommunistákat a Vix-jegyzék kiváltotta pániknak köszönhetően. Igaz, a lap ezt hevesen tagadja; a március 28-i számban az „Érettek vagyunk-e

a kommunizmusra?” című cikk válaszként íródott a német szociáldemokrata párt lapjának, a Vorwärts-nak azon felvetésére, miszerint Magyarországon nem a gazdasági viszonyok érettsége, hanem a nemzeti elnyomatástól való félelem szülte meg a proletárdiktatúrát – a Vörös Ujság dühösen utasítja vissza ezt a véleményt, miként a későbbi kommunista irodalom is (Ormos 2006).

Az elmélet és a politikai gyakorlat közötti ellentmondást a Vörös Ujság úgy oldja föl, hogy elkezdi védelmezni az ország területi egységét, csak hogy nem nemzeti szempontok, hanem gazdaságiak miatt. A június 20-i számban szerepel a Vörös Ujság valaha megjelent mindössze két ábrája közül az egyik: „Magyarország új határai a párisi békekonferencia jegyzéke szerint”. (Az ábrán a határok a fel nem tüntetett déli és nyugati határvonal kivételével körülbelül megegyeznek a végleges trianoni rendezéssel, s e formájukban itt kerültek először a hazai közvélemény elé – Gratz 1935. Az itt először bemutatott határok hatalmas sokkot jelentettek, hiszen még a legpesszimistábbak sem számítottak ekkora területcsonkításra.) A Vörös Ujság nem foglalkozik külön cikkben a kérdéssel, csak az éppen üléselő Tanácskongresszus hatodik napján elhangzott felszólalások idézése által – nem véletlenül: a nyílt állásfoglalás dilemmája, hogy ha a Vörös Ujság kikel a határtervek ellen azok érdeme szerint, akkor a nacionalizmus hibájába esik, ha viszont csupán gazdasági érvek alapján ír, akkor a tömeg aligha szét nem szedi a szerkesztőséget felháborodásában.

A Tanácskongresszusnak a lapban közölt felszólalásai egyöntetűen elutasítják a határrendezés e tervét. „Ezek a határok, az a terület, amelyet ezek a határok zárnak be, semmiesetre sem olyan, hogy ezen a területen még a mai forgalmi lehetőségek legteljesebb kihasználása mellett is biztosíthatnók a megélhetést a proletariátus számára” – a Vörös Ujság félkövér, középre szedett kiemeléssel írja le Kun Béla e szavait, ezzel oldva fel a területi integritás elve és gyakorlata közötti ellentétet.

A területi integritás kérdéséhez hasonlóan érdemes kitérni a wilsoni nemzeti örendelkezés elvére is. Mielőtt a politikai vezetők és a szélesebb néptömegek egy része Oroszország felé fordult volna (ami lehetővé tette a kommunista hatalomátvételt), sokan bíztak az amerikai elnök híres pontjaiban, köztük a nemzeti örendelkezés ígéretében. A wilsonizmus tehát a kommunista elvek és az orosz orientáció komoly ellenfelének bizonyult.

A Vörös Ujság ennek megfelelően számos alkalommal ír a wilsonizmus ellen. Két fő érvet használ. Az egyik, hogy ezeket az elveket a nyugati burzsoák és maga Wilson sem gondolják komolyan. A „Lenin diadala” című cikk (március 23.) ezt írja: „A nemzetközi proletárság legvégzetesebb tévedései közé tartozott az ugynevezett Wilson-kultusz. [A Vörös Ujság tehát elismeri, hogy még saját osztályának, a proletariátusnak a köreiből is tömegek bíztak/bíznak az amerikai elnök szavaiban.] (...) Tudták ugyan, hogy a pacifista eszmék a kizsákmányoláson nyugvó társadalom további fönntartását akarják biztosítani. De már azt is nagy eredménynek tartották, hogy Wilson győzelemre fogja segíteni (...) a »népek örendelkezési jogát« (...) Hogy az egyes szociáldemokrata pártok hátbatámadták az orosz proletárságot, hogy a pacifista eszmékért lemondtak a munkásság teljes

fölszabadításáról, ez mutatja azt a hatalmas varázst, melyet az ugynevezett wilsoni ideálok a munkásság széles rétegeire gyakoroltak.” Majd a cikk leleplezi a „Wilson-féle svindlit”: ha csakugyan békét akartak volna teremteni a párizsi „békecsinálók”, akkor négy hét alatt már megtehették volna, ahelyett azonban „ujabb militarista államokat varázsoltak elő, akiket részabandítottak békés területekre (...) nagy területeket kebeleztek be idegen impériumokba [E mondatokkal bizonyára a csehszlovák, szerb és román előrenyomulásra (is) utal a cikk.] (...) Ez a frázishős a leggaládabb imperialista politikus.”

A másik fő érv, hogy a nemzeti önrendelkezés akkor sem érne semmit, ha megvalósulna. A december 25-i szám „Borzsoá vagy proletár önrendelkezés?” című cikke leírja, hogy a nemzeti önrendelkezés nem más, mint az adott nemzet burzsoáinak kizsákmányolási monopóliuma arra a területre – mert a nemzet légtüres fogalom, nem létezik „magyar” és „angol”, csak magyar burzsoá és angol burzsoá, illetve magyar proletár és angol proletár.

Az utolsó lapszámok idején, amikor már a papír is elfogyott, rovatokat kellett elhagyni és a Vörös Ujságot csomagolópapírra kellett nyomni, a lap tizenegy részes, részenként általában több, mint fél oldalt elfoglaló írást közölt „Szökés – Amerikából” címmel. Az írás nagy részében az amerikai viszonyokkal foglalkozik és hangsúlyosan Wilson-ellenes. Ezt a témát nagyon fontosnak tarthatta a lap szerkesztősége, ha ennyi helyet pazarolt el rá éppen a Tanácsköztársaság halálának idején.

4.5. A Vörös Ujság és a belpolitika

Míg a külpolitikai optimizmus változatlan hőfokon égett a lap egész történetében, a belpolitikai témák terén az a legfeltűnőbb, hogy a Vörös Ujság szögesen ellentétes stratégiát követett a márciusi hatalomátvétel előtt és után. Az első hónapokban ideológiai alapon ítelt meg minden belföldi politikai eseményt, március 21. után viszont inkább az ideológiát igazította hozzá a Tanácsköztársaság aktuálpolitikájához.

Decembertől márciusig a Vörös Ujság – mint láttuk a tematizációnál – elsősorban a szociáldemokraták elleni harc terepének használta a belpolitikát. Bírálta a kormányt és általa a szociáldemokratákat a munkásoknak nyújtott segélyekkel kapcsolatban, a munkabérekkel kapcsolatban, az ellenforradalommal szembeni gyöngeség miatt, a kommunistákkal szembeni keménység miatt, bírálta az ipar talpraállítását, a földreform-tervet, az elégtelen intézkedéseket a nyersanyag-, élelmiszer-, szén- és egyéb hiányokkal kapcsolatban, és bírálta általában a kormány minden lehetséges intézkedését. A Vörös Ujság belpolitikai témakihasználása a lehető legegyszerűbb volt: minden rossz miatt a kormányzó erőket és a burzsoáziát hibáztatni, és folyamatosan hangoztatni, hogy mennyivel jobb lehetne a helyzet, ha a proletariátus uralkodna. Ahogyan Gratz Gusztáv fogalmaz: „A recept egyszerű volt, ugyanaz, amelyet a forradalmi mozgalmak hirdetői mindig követtek: a felelősséget mindazért, amivel az emberek nem voltak megelégedve, a véletlenül éppen uralmon lévőek rosszakarására kell hárítani, a forradalmi törek-

vések győzelme esetére pedig minden baj orvoslását és minden kívánság teljesülését kell megígérni” (Gratz 1935: 80).

Minden bírálatok kiindulópontja természetesen az volt, hogy a szociáldemokraták nem a marxista elvek alapján cselekszenek, hanem a burzsoázia érdekében. A szociáldemokratákkal szembeni vádak három fő csoportba állnak össze. Az első, hogy a szociáldemokraták a burzsoázia tettestársai: a szociáldemokraták háborús uszítók voltak (ez tényszerűleg, ha nem is a Vörös Ujság interpretációjában, igaz: a II. Internacionálé szociáldemokrata pártjai az I. világháború kezdetén kontinens-szerte beálltak a háborút ünneplők sorába – Pipes 2004), ezzel feladták a nemzetközi proletariátus eszméjét, továbbá hatalmi pozícióban vannak a jelenlegi kormányban, márpedig e kormányok a burzsoázia hatalmi szervei. A második érvcsoport, hogy a szociáldemokraták valójában nem marxisták: hibásan, tudatlanul értelmezik a marxizmus tanait, elkábította őket a „parlamentariánus”, nem értik az eljövendő (világ)forradalom szükségességét. „Reformisták” ahelyett, hogy forradalomra készülnek, beérik szerény, mostanra már túlhaladott célok kitűzésével (általános választójog, bérharc, munkakörülmények javítása, szakszervezetesdi stb.) Csak programjukban, határozataikban tartották meg a marxista elveket, cselekedeteikben ellentmondanak a saját programjuknak is. A harmadik érvcsoport szerint a szociáldemokraták vezetői a munkásosztály személyes árulói: a bársonyszékekért cserébe eladták a testvéreiket.

Kiemelt figyelmet kaptak a salgótarjáni és tiszadobi események, mindkettővel cikkek egész sorozata foglalkozik. A munkásság salgótarjáni és a parasztság tiszadobi szenvedései a Vörös Ujság szerint azt bizonyítják be, hogy a régi, Monarchiabeli feudál-burzsoá hatalomhoz képest semmit sem változott a helyzet a polgári és szociáldemokrata kormánnyal. (Salgótarjánban január 3-án fosztogatás kezdődött, a felelősöket a sajtó a kommunistákban látta, akik előzőleg nagygyűlést tartottak ott. A kormány statáriumot hirdetett a városra, 4-én katonaságot irányított oda. A megtorlásnak a Népszava szerint 16 halálos áldozata volt: Ránki 1984. Tiszadobon a nép kifosztotta a közeli Andrásy-kastélyt – vö. Ormos 2006: valóban történtek vidéki lázongások, amelyek során kastélyokat égettek fel –, s a kirendelt karhatalom – a miskolci Reggeli Ujság és annak nyomán a Vörös Ujság tudósításai szerint – brutális kegyetlenséggel torolta meg a történeteket a falu népén.)

A hatalomátvétel után a lap belpolitikai tematikája, mint láttuk, jelentősen kibővült. A Vörös Ujság a legellenzékibb lapból egyszerre a leghivatalosabb lett, az ország (és különösen a főváros) első számú hírforrása.

Nem lehet azt mondani, hogy a lap állandó, szolgálai helyesléssel fogadta volna a Forradalmi Kormányzótanács intézkedéseit. A legtöbbször ugyan igaz, hogy a Vörös Ujság inkább az ideológiát szabja át úgy, hogy megfeleljen az eseményeknek (erre jó példa az, ahogyan a szociáldemokratákat kezeli a hatalomátvétel után), de bizonyos kérdésekben képes bírálni a kormány politikáját. A szakszervezetek és a párt elméleti szerepe, a kultúraszervezés, a szakszervezeti tagság és a burzsoáziával szemben folytatandó politika terén a lap képes követelni, tiltakozni és tanácsot adni, legtöbbször a kormánypolitikához képest balról.

A szociáldemokratákhoz való viszony természetesen gyökeresen megváltozott. A Vörös Ujság annak az egyesült pártnak lett a hivatalos lapja, melybe ezentúl az eddig szidalmazott szociáldemokraták is – névleg – ugyanúgy beletartoztak, mint a „régikommunista” elvtársak, s hiába létezett az egyesült párton belül egy kommunista és egy szociáldemokrata szárny, nyílt csatározások nem folyhattak. Lengyel József panaszosan írja, hogy március 21. után a polémiákat „nagyon szőrmentén kellett lefolytatnunk” (Lengyel 1957: 153).

Az újság a pártegyesülés magyarázatát úgy adja meg, ahogyan az a március 22-i számban szerepelt. Világos, hogy ez a magyarázat sokak szemében hiteltelen volt: a Vörös Ujság több jelentős cikket is kénytelen március 21. kérdésének szentelni. (A legfontosabbak: „Proletáregység”, Révai József, március 27., „Az egyetlen út”, Kunfi Zsigmond, március 28., „Szakitani!”, Kun Béla, április 3., „Tiszta proletárpolitikát”, Révai József, április 4., „A tisztviselő a proletárdiktatúrában”, Dienes László, április 5., „Az egység okmányai”, április 23., „Szocializmus vagy kapitalizmus”, május 3.) E cikkekben a lap belátja, hogy a szociáldemokrata harcmodor jogos lehet a munkásmozgalom fejlődésének bizonyos fázisában és elismeri a szociáldemokrácia régmúltbeli érdemeit, amikor még csak az MSZDP vitte a proletárok zászlaját. Abban már ingadozik, hogy 1918 októbere és 1919 márciusa között a helyes úton járt-e a párt, de hangsúlyozza, hogy a szociáldemokraták végül elismerték a kommunisták igazát. A cikkek feltűnően hallgatnak a személyek felelősségéről, tagadják, hogy egyéni elhatározásoknak szerepe lehetne a történetekben, a szükségszerűség és az elvek kényszere talajáról érvelnek.

A belpolitika tavaszi eseményei közül az országos pártkongresszus és a ludovikás lázadás kapta a legnagyobb hangsúlyt.

A pártgyűlés június 12-13. között zajlott le. A téma a lap mindkét másnapi számában vezércikk, összes terjedelme tíz oldal. Számos elvi és gyakorlati kérdést megvitattak a két nap alatt, a Vörös Ujság ezekből a párt nevének kérdését emelte ki.

Az egyesült párt március 21-én a Magyarországi Szocialista Párt nevet vette fel azzal, hogy a végleges névről majd a III. Internacionálé dönt. Az Internacionálé azonban nem határozott a kérdésben (alkalmasint Lenin miatt, aki a pártegyesülésben szociáldemokrata manővert gyanított Kun Béla egy 1924-es cikke szerint, idézi Ormos 2006). A névkérdés egy időre a párton belüli kommunista-szociáldemokrata viszony sarokkövévé vált: a kommunisták a „Kommunisták Magyarországi Pártja” név mellett érveltek, a szociáldemokraták a „szocialista” jelző használata mellett.

A Vörös Ujság tudósítását Rudas László főszerkesztő vezércikke vezette be. Gondolatmenete szerint a párt elsősorban nem önálló szerv, hanem a III. Internacionálé nagy nemzetközi pártjának egy nemzeti alszervezete. Ez a nemzetek fölötti pártegyeség a leendő, szükségszerű internacionalista proletáregység előrevetülése, s a világmozgalom egységét csakis a „kommunista” megnevezés fejezi ki. A „szocialista” szó túlságosan erőtlen és nem melleleg túlságosan is hasonlít „a II.

Internacionálé proletárgyilkos Scheidemannjai, Noskejai által meggyalázott szociáldemokrata névhez.” (Ez az utolsó érv egyben visszautal a Vörös Ujság első számában közölt Buharin-cikkre, noha annál sokkal szelídebb formában.)

A gyűlésen végül kompromisszumos, de a kommunisták számára előnytelenebb megoldás született, a párt neve „Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja” lett. A Vörös Ujság még akkor is közölt egy újabb vezércikket a „kommunista” jelző mellett érvelve, amikor a határozat már megszületett.

Június 24-én a ludovikás növendékek és néhány dunai monitor fellázadt a Tanácsköztársaság ellen. Sikert nem értek el, némi hatástalan lövöldözés után a monitorok elmenekültek, a tisztnövédeket pedig elfogták. Ám a lázadási kísérlet leverése után – nincs jobb kifejezés rá – kitört a hisztéria a Vörös Ujságon. Egészen július közepéig folyamatosak a letört lázadásról, az ellenforradalom veszélyeiről, a proletárdiktatúra helytállásáról, az ítéletekről és a hősök temetéséről szóló cikkek, a megtalált és közölt ellenforradalmi dokumentumok. Az események valós súlyához képest a lap messze eltúlozza az átélt veszedelmet: maguk a cikkek ugyan nem fújják fel túlságosan a soványka harci eseményeket, ám a téma állandó napirenden tartása gondoskodik arról, hogy a korabeli olvasó sokkal súlyosabbnak értékelje a történeteket, mint amilyenek valójában voltak.

A belpolitika témái között szólnunk kell a Vörös Ujság legjelentősebb sajtóvitáiról is. „A Vörös Ujság határozott arcú legerőteljesebben e sajtóviták során közzétett írásokban rajzolódik ki. A (...) vitákat alapvető fontosságúnak kell tekintünk, hiszen ezekben az egyesült párt vezetősége és a Forradalmi Kormányzótanács belső ellentétei is tükröződnek” – írja József Farkas (József 1969: 64). Csakugyan, e vitákba több esetben beleavatkoztak az egyesült párt „régikomunista” vezérei, a vitadöntőnek szánt cikkektől egészen az ellenfélle vált lap betiltásáig.

Sajtóviták már a lap első heteiben is zajlottak, természetesen: a Vörös Ujság polémiaiba keveredett a Népszavával egy karácsonyi kormánysegély kapcsán, az MSZDP elvei és gyakorlata közötti ellentmondás kapcsán, a proletár- és pártegyeség témájában és még számos más kérdésben is, de ezek egy-két cikk, gyorsan elülő viták voltak. A nagyobb szabású sajtóviták március 21. után kezdődtek.

A legjelentősebb ilyen a „Mácza-vita” (irodalma: Lukács 1970, Agárdi 1981, József 1967). Mácza János a Kassák Lajos köré csoportosuló Ma-kör egyik alkotója volt (egy ideig Révai Józseffel együtt), a Tanácsköztársaság idején a Nemzeti Színház segédrendezőjévé nevezték ki. A Ma-kör igényt tartott rá, hogy avantgárd művészetét a proletárdiktatúra hivatalos művészetének ismerjék el, de az illetékes népbiztosság ezt mindig megtagadta. Ennek ellenére sokan tartottak tőle, hogy a diktatúra művelődéspolitikáját Kassákék fogják diktálni.

Az Ember című politikai hetilap április 15-i számában modortalan, agresszív támadást intézett Mácza János és rajta keresztül a Ma ellen. Mellékesen ráfogta Lukács Györgyre, aki akkor a Közoktatásügyi Népbiztosság népbiztoshelyettese volt, hogy ő hozta magával az efféle alakokat „sznob uszályában”, és felkérte a

népbiztost, Kunfi Zsigmondot, hogy tegyen rendet a háza táján. Lukács György „régikommunista”, Kunfi Zsigmond viszont szociáldemokrata: adott volt a helyzet a politikai perpatvarhoz.

A Vörös Ujság másnap válaszolt a „Letörni a kulturellenforradalmat!” című cikkben, mely lehet, hogy Révai József írása (Agárdi 1981 – Révai egyébként személyében is érintve érezhette magát, mint a Ma-kör valamikori alkotója, Kassák egykori rajongója és Lukács György barátja, a vitát feldolgozó irodalom érdekes módon nem említi ezt). A cikk személyeskedő, durva hangnemben támad vissza Az Ember írójára, és kijelenti, hogy a lap politikai ügyet kavart a művészetféltség álcája mögött.

Az Ember szerkesztője, Göndör Ferenc (aki egyben a Népszava újságírója is volt) a Népszava következő számában közölt egy védekező cikket, óvatosan és diplomatikusan. A Vörös Ujság erre még aznap felelt. A cikk ismét „Letörni a kulturellenforradalmat” cím alatt fut, és megállapítottan Révai műve (lásd a dolgozat mellékleteit). Élesen megtámadja Göndör Ferencet, hangsúlyozza az ügy politikai mivoltát, és követeli, hogy az efféle kultúr-ellenforradalmat mihamarabb büntesse meg a Kormányzótanács.

Göndör alighanem elveszthette a fejét (kivált, mert közben a Vörös Lobogó című lap is cikket írt róla, minden eddigit alulmúló sértegetésekkel), és egy egocentrikus védekező cikket írt a Népszavába. Benne szidalmazza „a Vörös Ujság kis nevetlen”-jét és „piszkolódó és zavaros fejű kisdéd”-ét, az „éretlen ifju”-t, „tacsakó”-t, a „nyelvelő kölykök”-et, „amelyik néhány héttel ezelőtt még nyuzó pénzintézetek kis ablakcskái mögött váltóóvatolásokban szorgoskodott” – amiből is legalább az világos, hogy Göndör tudta, ki írta a Vörös Ujság legutóbbi cikkét.

A vitát két dolog tette valóban politikai üggyé. Az egyik, hogy Lukács György és Kunfi Zsigmond tényleg nem szívelték egymást, így Az Ember cikke kényes pont-ra tapintott. A másik, hogy Göndör Ferencnek védelmet adott Weltner Jakab, a Népszava igen nagy befolyással bíró főszerkesztője, az egyesült párt szociáldemokrata szárnyának egyik legtekintélyesebb alakja. Noha a Kormányzótanács a vita következtében betiltotta Az Embert, a lap Weltner közbenjárására alig egy hónap múlva újraindulhatott.

A sajtóvitát a párt vezetőségének határozata és Lukács György (immár mint közoktatásügyi népbiztos) nyilatkozata zárta le, melyeket a Vörös Ujság és a Népszava is közölt.

Szintén Révai József cikke robbantott ki egy, a Mácza-vitánál kisebb és egyoldalúbb, de jelentős témát felvető vitát (irodalom: Révai 1958, Urbán 1978, Práger 1955, Agárdi 1981, Hevesi 1959). A „Tiszta proletárpolitikát!” című cikk a Vörös Ujság április 4-i számában jelent meg. A cikk tiltakozik a pártba befurakodó kispolgárok és burzsoák ellen, és keményebb politikát sürget a párt tisztaságának megőrzésért.

Az írás azért született, mert az egyesült párt átvette az MSZDP gyakorlatát, miszerint aki szakszervezeti tag, az egyben párttag is. A Tanácsköztársaság alatt aztán boldog-boldogtalan szakszervezeteket kezdett alapítani, 1918 végétől 1919 második negyedévéig a szakszervezeti tagok száma megduplázódott, az ipari munkások aránya a felére csökkent.

Révai cikke nem várt hatással járt: a vita során egyesek az egész értelmiséget kezdték egy kalap alá venni a burzsoáziával és végül is sok üzemben értelmiség-ellenes hangulat alakult ki a mérnökökkel, tisztviselőkkel és egyéb szellemi foglalkozásúakkal szemben. A kérdésben a párt több prominens személyisége is megszólalt: Varga Jenő csillapító cikket írt a Vörös Ujságba („Munkások és tisztviselők”, május 23.), Dienes László viszont egyetértett az értelmiség-ellenes munkásokkal („Munkások és tisztviselők”, május 25.), míg végül Kun Béla és Varga Jenő le nem csillapították a kedélyeket az Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetsége május 29-i gyűlésén.

A szakszervezetek vitáját harmadjára is Révai indította el (irodalom: Agárdi 1981, Práger 1955, Hajdu 1929). A Vörös Ujság május 24-i és 25-i számában egy-egy vezércikk szól a párt és a szakszervezetek jövőbeli szerepéről, s a cikkek még a kommunista szárny álláspontjánál is baloldalibb nézetet fejtenek ki: a megvalósuló proletárdiktatúrában az „elitcsapat”-jellegű párt szerepe a példamutatás és a nevelés lesz, míg a szakszervezeteké csupán a termelés szigorúan politikamentes megszervezése. Révai egyúttal megkérdőjelezi a szakszervezetek március 21. előtti szerepének fontosságát is.

A Népszava másnapi válaszát maga a fentebb említett Weltner Jakab írta alá. A cikk megvédte a szakszervezetek múltbeli és jövőbeli jelentőségét, és kissé megcsipkedte a fiatal Révait személyesen is. A Szakszervezeti Értesítő május 31-i számában is megjelent egy válasz a szakszervezetek védelmében, majd június 7-én Varga Jenő írt ugyanide egy Révait megtámogató cikket. A frissen újraindult Az Ember nem mulasztotta el, hogy üssön egyet a Vörös Ujságon és Révain, bár a témához érdemben nem szólt hozzá. Viszont ugyanabban a lapszámban Kunfi Zsigmond is felszólalt a szakszervezetek pártján.

A vitát Kun Bélának a párt- és szakszervezetkérdésben május 13. és 22. között megtartott ötrészes előadássorozata zárta le, végül pedig a pártkongresszusnak a tárgyban meghozott – a kommunisták számára kedvezőtlen – állásfoglalása.

4.6. A Vörös Ujság és a kultúra

A Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt igen sokat foglalkozott kulturális kérdésekkel. „Az első hetekben feltűnően nagy volt az értelmiségi támogatók száma, akik a Tanácsköztársaságtól azt várták, hogy segít lebontani a falakat, amelyek oly szűkre szorították össze a magyar szellemi életet, és felelősek voltak a kultúra bizonyos fokú provincializmusáért” – írja Ormos Mária (Ormos 2006: 37). Iskolareform, egyetemi reform, a népművelés kiterjesztése, a műkincsek köztulajdonba vétele és bemutatása, művészeti tanműhelyek létrehozása mellett leszállították a színházak, mozik, kabarék árait, ingyenes esteket szerveztek, kataszterekbe sorolták és anyagilag támogatták az arra érdemesnek látszó művé-

szeket (Ránki 1984). Ezek az intézkedések gyakran korántsem voltak előnyösek a kultúrára nézve – sok kritika érte például az írói katasztert –, de az biztos, hogy a Tanácsköztársaság az egyéb területek közül kiemelkedően fontosnak tartotta megvalósítani a maga kultúrpolitikáját.

Ennek megfelelő súlyt kapott a kultúra kérdése a Vörös Ujságban is. Már a március 27-i számban elindult a „Kommunista kultura” rovat, és fennmaradt a lap egész története során; szerkesztője Lengyel József volt. A rovatban gyakran szerepelt rövidebb-hosszabb elméleti vagy propagandisztikus írás az új kultúráról vagy az állami intézkedésekről. Igen ritkán kritikák is megjelentek (például Pogány József egy színdarabjáról, elismerően). Leggyakoribb tartalma azonban a kulturális programok közlése: színházműsor, moziműsor, estek, előadások, illetve szervezeti hírek. Noha Lengyel így emlékszik vissza: „A kultúra rovatra a papírinség folytán alig maradt hely”, ez valószínűleg inkább azt tükrözi, hogy ő maga több helyet szeretett volna rovata számára, mert a „Kommunista kultura” rovat még a Tanácsköztársaság vége felé, a papír elfogyásával is megkapta a maga fél-egy oldalát.

A Vörös Ujság természetesen elítélte a régi magaskultúrát. Gúnyosan szólt a legtekintélyesebb írókról és más művészekről, a régi oktatást hasznavehetetlennek, sőt butítónak minősítette. Viszont nem alakított ki semmilyen álláspontot sem arról, hogy milyenek kellene lennie a proletariátus kultúrájának. Az alkotómunkához sem járult hozzá: kritikát keveset közöl, verset egyet (Deér Márta „Ne várd, proletár...” című gyöngye költeményét január 4-én), egyéb irodalmi mű nem szerepel a Vörös Ujság lapjain.

A vallást a lap nem tartja többnek a kultúra egy részénél. Bár nem mondja ki, de egyetért Marxszal: a vallás a nép ópiuma, arra szolgál, hogy engedelmessé tegye az elnyomott osztályokat, és magától el fog halni – e jóslatnak megfelelően a lap nemigen foglalkozik vele, határozatlan állásponton van. A publicisztikai műfajokban rendszeres a gúnyolódás, viszont egyszer sem fordul elő nyílt, elvszerű támadás. Sőt, több ízben szólítja fel a lap az elvtársakat, hogy a vallás kinek-kinek magánügye, ezért nem szabad nyilvánosan fellépni ellene. A mégis megtörtént eseményeket – amikor egyesek megzavarták a körmeneteket, a miséket, leköpték az Oltáriszentséget – a papság által felbérelt agent provocateur-ök tevékenységének tartja.

A sajtó feladatáról és résztvevőiről már határozott álláspontja volt a lapnak (mely teljesen megfelelt Lenin tanításának: József 1969). A Vörös Ujság sajtóerkölcsről, a sajtó feladatáról való felfogását Lukács György fejtette ki június 14-i, „Sajtószabadság és kapitalizmus” című (aláíratlan) cikkében.

„A szociálisták nyílt vagy alattomos ellenségei szinte kivétel nélkül »a szabadság« védelmének fedezete alól indítják meg támadásaikat ellene” – kezdi a cikk. Majd kifejti, hogy a sajtószabadság egészen mást kell jelentsen, mint amit a kapitalizmus alatt értettek alatta: a kapitalizmus sajtószabadsága álszabadság volt, mert a szellemi munkás csak aközött választhatott, hogy a tőkésnek megfelelő véleményt ír le, vagy nem kap munkát – és ez annyiban is súlyosabb kényszer

volt, mint a tőkésnek szintén gazdasági kényszer miatt dolgozó fizikai munkásé, hogy annak nem kellett tönkremenjen a lelke is, megmaradhatott osztályharcosnak, ám a szellemi munkást a véleménynyilvánítás eladása éppen emberi és erkölcsi lényének gyökerében sújtotta.

Vajon akkor miért küzdött a Vörös Ujság a sajtószabadságért március 21. előtt? A lap akkor többször is számon kérte a polgári-szociáldemokrata kormányon a demokratikus elveket, és nem egyszer követelte azt a sajtószabadságot, melyet most elutasít.

Ne tévesszen meg senkit – mondja Lukács –, hogy a kommunizmus a múltban a sajtószabadságért küzdött. Az az osztályharcnak csak egy fázisa volt, amelyen a forradalmi fejlődés immár túllépett. „A szociálista sajtó sohasem ismerte el tudniillik a burzsoázia vélemény szabadságát. Minden szociálista ujságíró egy előre meghatározott, elvi, világnézeti szempontból bírálta az összes eseményeket. A bírálat szabadsága számára csak azt jelentette, hogy könyörtelen élességgel vizsgálta az eseményeket és a cselekvő embereket: vajjon ezeknek az elveknek megfelelnek-e?”

Ennek megfelelően a Vörös Ujság a sajtó többi résztvevőjét aszerint értékeli, hogy milyen elvet követnek. Nagyra tartja a kommunista testvérlapokat, ám polgári lapokkal szemben ugyanúgy viselkedik, mint a kispolgársággal: lenézően. Mindent elárul az alábbi idézet:

„Óvás. Polgári lapoknak semmiféle interjú s tudósítást nem adunk. Ha tehát a kapitalista kizsákmányolás ezen csaholó ebei kommunistákkal folytatott beszélgetésekről adnak tudósítást, azt vagy hozzánk nem tartozó egyénektől szerzik be, vagy az ujjukból szopott valótlanóságok.” (December 21.)

De Lukács idézett cikke is szól a polgári újságírókról: „Természetes, hogy az egész polgári sajtó a győzelem pillanatában az ő [a proletariátus] szolgálatába szegődött. Hiszen lényegéhez tartozik, hogy mindig annak adja el magát, aki írói ügyességét kellően megfizeti. (...) Kifejti, ha kell, a proletariátus nézeteit – ki fogja fejteni az ellenforradalom esetleges győzelmének pillanatában annak nézeteit is.”

A marxizmus szempontjából nem véletlen, hogy a nevelő kérdésekre ilyen figyelmet összpontosított a Tanácsköztársaság és lapja: „Bizonyos tekintetben az Oroszországban 1917 novemberében Lenin által létrehozott kommunista állam Helvétius modelljére alapozott hatalmas közoktatási kísérlet volt azzal a céllal, hogy olyan, teljesen új embertípust hozzon létre, amelyik mentes minden büntől, így a kapzsiságtól is”, véli Richard Pipes (Pipes 2004: 17).

5. A Vörös Ujság formai bemutatása

5.1. Minőség, stílus

A Vörös Ujság szövegminősége erősen kifogásolható, gyakran fordulnak elő helyesírási és nyelvhelyességi hibák. (A korszakban természetesen már létezett a

korrektor intézménye – Kókay 1994 –, de a Vörös Ujsággal kapcsolatban nem találtam jelét annak, hogy lett volna ilyen tisztség a szerkesztőségben. A helyesírás színvonala és a nyelvhasználat eltérései egyébként is valószínűtlenné teszik, hogy a lap valaha is korrektort alkalmazott volna.) Általános hibaforrásnak mondhatók a következők: szavak egybe- és különírása, tulajdonnevek (akár személy-, akár intézménynevek), idegen szavak (eredeti formájukban vagy magyarosítva), mondatközpontozás. A mondatok sokszor nehézkesek, túlbonyolítottak. Mindezek miatt gyakran érződik magyartalannak a szöveg. (Ami a hibákat illeti: csak olyanokat említek a dolgozatban, melyek nem következhetnek a korabeli helyesírásnak és nyelvhelyességnek a maihoz képesti eltéréseiből. Referenciának a Népszavát és a többi tanulmányozott korabeli lapot használtam, illetve hasznos volt J. Soltész 1969.)

A legjellemzőbb gyöngeségek egyike a mondatszerkesztés. Vesszőhibák, tagmondat-elkülönítési hibák vagy inkább határozatlanságok, értelemzavaró elírások, következtelen központozások sora árulkodik a Vörös Ujság egyik-másik írójának színvonaláról.

Számos szó vagy kifejezés írásmódját illetően a Vörös Ujság szerkesztőségében nem volt egységes álláspont. Az „antant” szót például a következőképpen írja a lap: „ántánt”, „antant”, „entente”, és egyaránt használja fő- és melléknévi értelemben (pl. „az entente imperializmusa” és „entente imperializmus”). Az internacionálét (mind kis, mind nagy kezdőbetűvel írva akár tulajdonnévi, akár köznévi értelemben egyaránt): „internacionale”, „internationale”, „internacionále”, „internationále”, „internacionálé”; az írásmód még a rovatcímek között, vagy az egyes cikkek címe és alcíme között is változhat. A tulajdonnevek közül a különféle párt- és szervezetneveket váltakozva írja kisbetűvel, nagybetűvel vagy kevert módon (pl. előfordul „kommunisták magyarországi pártja”, „Kommunisták Magyarországi Pártja”, „Kommunisták magyarországi pártja”; „Forradalmi Kormányzótanács”, „forradalmi kormányzótanács” is), és ezek az írásmódok korántsem értelemszerűen, a szöveggörnyezetnek megfelelően változnak, inkább véletlenül. A személynevek használata sem egységes: Böhm Vilmost például váltakozva „Böhm”-ként vagy „Böhm”-ként emlegetik – ámbár szegény Böhm nevét nem egyedül a Vörös Ujság szúrja el, a Munkásmozgalomtörténeti Lexikon 1976-os második, javított kiadása is kétféleképpen írja, Gratz 1935 is –, és Lenin, Buharin, Trockij vagy Rosa Luxemburg nevét is többféle variációban írják (Lenin az aláírásokban mint „Lenin N.” vagy „N. Lenin” szerepel).

A szöveg színvonal a helyesírási és nyelvhelyességi kérdéseken túl is hullámzó. Akadnak kitűnően megírt, könnyen olvasható cikkek (jellemzően a nevesebb újságírók cikkei – bár szépirodalmi szintre, megítélésem szerint, a lap egyetlen írása sem emelkedik), és akadnak rettenetesen gyöngö, jószerevel iskolás írások is (különösen a sokszor erőltetett hírféjek között). De mindkettő ritka egyébként, a jellemző a gyöngébb közép-szer.

Egy tekintetben azonban feltétlenül megáll a lap előttünk. Formálisan szemlélve az igényesebb cikkek gondolatmenetével kapcsolatban – általában – nem vetetünk semmit a Vörös Ujság szemére. Az írások legtöbbször logikusak, a gondo-

lati szálak világosak és jól épülnek egymásra, az érvelések formailag helytállóak, a terminológia következetes. (Persze ezt a minimumot igazán el is várhatjuk a marxi „tudományos szocializmus” képviselőitől.) Ez különösen a vezércikkek és a nagyobb lélegzetvételű ideológiai-politikai írások esetén szembetűnő – nem véletlenül, hiszen ezeket az újság egész története során a vezető személyiségek írták. Különösen Lukács György cikkeinek látványosan magas a színvonala.

„Ha e korszak nyelvét (...) a stílus szempontjából nézzük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a hatáshajhászó boulevard-lap nyelvének és a népámító szónoklat keresztezésének szörnyszülötte. Főjellemvonása a *szertelenség*, mit a zenében *fff-fel*, *forte-fortissimo*-val szokás jelölni.” Bár Tolnai Vilmos 1920-as cikke (Tolnai 1920: 10) nem mentes a közvetlenül átélt események miatti fölháborodás hangjától, ha nem tekintjük e mondatok hangvételt, akkor igazat kell adnunk neki. Ami pedig a korszak nyelvére illik, az a Vörös Újságra is természetesen ugyanúgy, vagy még inkább igaz. A Vörös Újság stílusa első ránézésre felismerhetően kommunista: jellemző, hogy nagyon szeret túlozni a leírásokban és nagyon szeret támadni akár az érvelés helyett is. Dogmatikusan magabiztos, logikai érveket érzelmi retorikával kever, nem hajlandó elválasztani a tényközlést a kommentártól. Az olvasót személyében is igyekszik agitálni, és szívesen él szívszorító vagy felháborító leírásokkal.

A Vörös Újság publicisztikájára nézvést különösen megállja a helyét, amit J. Soltész Katalin a Tanácsköztársaság publicisztikai nyelvéről általában írt – de ebből a szempontból sem különülnek el a vélemény- és tényműfajok. (J. Soltész 1969. Az idézetek nem mind a Vörös Újságból vannak, mert a hivatkozott tanulmány több sajtóterméket is idéz, de jellemzőek a Vörös Újságra nézve is.)

Az egyik fő stílustörekvés a pátosz: „Minden proletárban dobbanjon meg osztályos társainak sorsa, a kapitalizmus és a háboru minden nyomoruságaira emlékezzen és ez a visszaemlékezés tegye acélossá öklét, kegyetlenné és öntudatosná osztályharcát.” (Vörös Újság május 1., „Május elseje” vezércikk, Révai József írása.) A cikkekben valósággal hemzsegnek a felsőfokú jelzők: a legkönyörtelebbs következetesség, a legkíméletlenebb harc, a legkeményebb helytállás, a legélesebb osztályharc, a legaljasabb munkáskizsákmányoló – ezek a jelzők és a hasonlóak szinte gyakrabban fordulnak elő fokozott formájukban, mint egyszerű alapfokú melléknévként.

A cikkek gazdagok metaforákban és analógiákban: „a forradalom mozdonya”, Marx mint „a mi nagy apostolunk”. Szívesen használnak alsóbb stíluszinteket: „rothadt társadalom”, „rothadt burzsoázia”, a társadalom „hulla” vagy „majdnem-hulla”, „a kapitalizmus (...) *dög*.” Általánosan használt eszköz – gyakran a meggyőzés, érvelés helyett alkalmazva – a gúny: erre vonatkozóan a legszebb példa a 4.2. fejezetben idézett „Nem kell alkotmányozó gyűlés!” és az 5.2. fejezetben idézett „Cikk a vezércikkről”. Az érzelmi hatáskeltés egyik eszköze a személyes agitatív forma, a gyakori megszólítás egyes vagy (a legtöbbször) többes szám második személyben („Most nyílik meg a világ előttetek.”)

Érdekes párhuzam a mai nyelvvel az alacsonyabb rangú foglalkozások hivataloskodó felértékelése: a cselédből „háztartási munkásnő” lesz, a pincérből „éttermi alkalmazott” (Balogh 1959, Tolnai 1920).

A Vörös Ujság az érzelmekre éppúgy igyekezett hatni, mint az értelemre – ha nem jobban. A gúny, a személyes megszólítás és a többi, imént tárgyalt eszköz ezt eléggé mutatják. De még jobb példát adnak a direkt az érzelmek felkavarására szánt cikkek: a Vörös Ujság demagógiájának szempontjából a lap legsikerültebb részeinek nem a marxista elméleti („tudományos”) fejtegetéseket tartom, hanem azokat a riportokat, melyek a proletárok szenvedéseit és uraik dözsölését mutatják be, a barlanglakásoktól és odúktól a selyemmel-bársonnyal párnázott mellékhelyiségekig.

Persze nem hanyagolható el az ideológiai-politikai írások érzelmi töltete sem. A támadó hozzáállás általános, nagyon gyakoriak a személyeskedések, a gúnyolódások, az erőszakkal való fenyegetőzés, illetve a vitapartner vagy ellenfél érvelésének bizonyítás nélküli, egyszerűen az illető kilétére hivatkozó elvetése. (Persze ez a kommunista ideológia – és ha általánosíthatunk: minden dogmatikus ideológia – jellemző vonása. Ahogy Bertrand Russell megjegyzi: a kommunizmusnak „szokása tárgyilagosan nézve igencsak kétséges témákban harciasan bizonygatni a maga igazát”, idézi Pipes 2004: 20.) A Vörös Ujság többnyire még olyankor is offenzív stílusban ír, ha védekező tartalmú cikket közöl. Az érvelések, mint fentebb írtam, tisztán formális szempontból megállják a helyüket, de tartalmilag természetesen az őket megalapozó marxista dogmáktól, azok igazságtartalmától vagy hamisságától, az adott helyzetre való alkalmazhatóságától függnék, a dogmák terén pedig a lap hajszálnyit sem hajlandó engedni a maga álláspontjából. Így aztán a Vörös Ujság retorikája fölöttébb sikeres és meggyőző nem csak érzelmileg, hanem értelmileg is – feltéve, hogy az olvasó már eleve marxista, mégpedig KMP-módra az.

5.2. Sajtóetika

Mint elsősorban propagandacélokra szánt lap, a Vörös Ujság már kommunista mivoltától függetlenül sem válhatott volna feddhetetlen, megbízható sajtóorgánummá, propagandalapoknak ez nem természete. De kommunista volta is eleve lehetetlenné teszi a jogállami és demokratikus polgári értelemben vett sajtóetika betartását, hiszen a Vörös Ujság megveti és lenézi a polgári sajtó (ideális értelemben vett) erkölcsseit: az objektivitást, a hírek és vélemények elkülönítését, a nézetek egyenrangúságát és megkövetelt vállalását.

Ha egyáltalán szabad ezen a kommunista propagandalapon számonkérni az általa sose vállalt értékeket, az azért van, mert a hatalomátvétel után (de valamilyest előtte is) a tájékoztató, hírközlő, hagyományos napilap szerepét vitte. Ettől a lap szerkesztői még nem tartották magukra nézve kötelezőnek az addig elutasított etikát, de a közönség minden bizonnyal elvárta a hitelességet az ország egyik vezető újságjától, nem lévén más választása. (Hogy nem volt más választásuk, azt úgy értem, hogy a Vörös Ujság volt az államhatalom birtokosainak első számú hírközlő szerve. Fennmaradt és hivatalos lap maradt ugyan a Népszá-

va, és sokáig polgári lapok is működtek, de ha az olvasó az egyesült párt és a Forradalmi Kormányzótanács álláspontjára, terveire, cselekedeteire volt kíváncsi, akkor leginkább a Vörös Ujságot kellett kezébe vennie.)

A sajtóban alapelv, hogy a hírt és a kommentárt világosan el kell különíteni. A Vörös Ujság gyakorlata ennek az elvnek a tökéletes ellentéte. A lap nem hagyatkozott a hírek pusztá megválogatására, hanem értékelve közölte őket. Március 21. előtt alig lehet találni olyan hírt, amely önmagában, a tények pusztá közlésével állna ott, és bár utána a híreknek a napilap-funkcióval járó jókora megszaporodása lehetetlenné tette az állandó kommentálást, azért az gyakran előfordult így is. (Kivéve a hivatalos szövegükkel közölt hadijelentéseket és egyéb közleményeket, és a külföldi híreket, melyeket gyakran csak egyoldalú válogatásuk tesz manipulatívvá).

Találomra kiragadott példák: a „Termelőszövetkezeteket alakítanak a kiscgazdák” című cikk (május 4.) a hírt, hogy önkéntes termelőszövetkezetek alakulnak Pest megyében, ezzel a szöveggel közli: „A Forradalmi Kormányzótanács (...) a legerélyesebben jelentette ki, hogy senkinek sincs szándékában (...) megrövidíteni azokat a kiscgazdákat, akik két kezük nehéz munkájával szereztek vagyongájukat (...) A kommunista-társadalom nem bántja a kisembereket (...) de meggyőző érvekkel világosítja föl a föld dolgozó proletárjait arról, hogy (...) szükség van arra, hogy a kisbirtokokat nagyobb termelő szövetkezetbe egyesítsék. Ezt az igazságot a kiscgazdák már kezdik belátni.” „Somogyban kommunizáltak” (március 6.): „Hiába minden szép ígélet, miniszteri beszéd, államtitkári látogatás. Azok a parasztok mégis megbizhatatlanok maradnak. (...) Az Eszterházyi, Festetich- és Inkeyuradalmak kizsákmányolt földmunkás proletárai megelégteltek a szép szavakat és ígéreteket és »kummunizáltak« az uradalmakat. Nosza lett nagy ribillió Budapeszten (...) a szociáldemokrácia nagyobb dicsőségére jönni fog a statárium is. Statáriummal kormányozni pedig minden számár tud.” (Ez a „statáriummal kormányozni pedig minden számár tud” az egyik kedvenc idézetem, és március 21-ig többször is felbukkan a lapban. Aztán a hatalomátvétel után az első kormányrendelet, amit a Vörös Ujság közöl, mindjárt a statárium. Persze, „minden számár...”) „Az európai sztrájk arányai” (július 17.): „Mig a békeszédelgők Versaillesben »békéjük« hinárjában vergődnek, öntudatos erővel készülődik fel a francia, olasz és angol munkásság a hatalmas mérkőzésre. *Ma már nem kétségesek e harc arányai.* Nem kétségesek, mert minden perc tovább viszi a forradalmi felkészülés tüzeit. (...) *Európa uralkodó-osztályai menthetetlenül elpusztultak.* [Kiemelés középre szedett félkövérrel.]” „Menekülnek a patkányok” (április 11.): „A Dunántulról kedves hireket kapunk. A keszthelyi premontrei tanárok, élükön az igazgatóval, testületileg kiléptek a rendből. (...) A patkányok menekülnek a sülyedő hajóról. Az osztályállam a világforradalom vajudásában utolsókat vonaglik (...) A csuhások, akik (...) boldogan szállították a lelkeket a kapitalizmus molochjának, akik lelkesen támogatták az imperialista rablópolitika minden sötét gázságát, élve azzal a hatalommal, amit a primitiv lelkek fölött gyakoroltak, már látják, hogy vége van a régi jó világnak (...) gyávák és *féltik bőrüket.*”

A példákból is látszik, hogy a Vörös Ujságban nem a kommentár számít a hír mellékletének, hanem gyakorlatilag a hírek süllyednek le az elmélet, a marxista

eszmefuttatások támasztékává. A normális újság felépítése, ahol a hír az első, itt visszajára fordul. Nem is kell hangsúlyozni, hogy ez mekkora vétség a hagyományos sajtóetika ellen: a tények és a kommentárok elkülönítetlensége eleve hiteltelenné tenné a lapot, de a mód, ahogyan ezt véghez viszi, még inkább nyilvánvalóvá teszi megbízhatatlanságát.

A Vörös Ujságnak a cikkalírásokkal kapcsolatos álláspontja többszörösen önelentmondásos. (Az aláírásokhoz lásd a Vörös Ujság azonosított cikkeinek listáját.) Első hónapjaiban több alkalommal is kifejti, hogy öntudatos kommunista vállalja a nézetét, még olvasói leveleket is visszautasít amiatt, hogy aláíratlanok: „B. I. Salgótarján. Öntudatos kommunista nem fél a nevének eltitkolásától [sic]. Érdemben ezért nem is válaszolhatunk.” (Vörös Ujság január 23.) Viszont a cikkeket belső (vagy akár hazai) munkatárs egyszer sem írja alá, ebből az időszakból csakis külföldi cikkadók nevei szerepelnek az aláírásokban. Rákos Ferenc a február 21. utáni időszakra vonatkozóan megemlíti visszaemlékezésében, hogy „A cikkeket szerzőik nem írták alá, hogy elkerüljék a rendőri üldözést.” (Rákos 1959: 96.) Ez a mondat igen furcsa – minek kiemelni az aláírások hiányát e néhány hétre, ha egyszer addig sem és azután sem vállalták a cikkeket az íróik?

A hatalomátvétel után nagyjából változatlan maradt a helyzet. Bár néhány cikk alatt már szerepel aláírás, az írások túlnyomó többsége névtelen. 114 lapszám alatt összesen 93 aláírást számoltam meg, ebből 67 származik (belső vagy külső) újságírótól vagy külső cikk-küldőtől, a többi hozzászólás, külföldi szerző cikke vagy hivatalos közlemény. A 67 aláírásból 10 cikkfolytatásé, 7 csak monogram. Tehát 114 lapszámra összesen 50 olyan aláírás jut, amivel a szerző vállalta kilétét – ez annyit tesz, hogy átlagosan még két lapszámra sem jut egy aláírt, névvel vállalt cikk.

Ennek tükrében kimondottan cinikusan hat az az írás, amivel a Vörös Ujság kommentálja a Tanácsköztársaság rendeletét, mely kötelező tette a cikkek aláírását a sajtóban. „Nagy kavarodás támadt erre a sajtó berkeiben. Az évtizedes vezércikkírók egyszerre halálos betegek lettek, irógörccsöt kaptak az elvhü kezek, öreg cikkírók gyorsan átvették a vizállásrovatok szerkesztését. Fiatal, eddig soha felszínre nem került, kezdő embereket tóltak előtérbe, soha nem látott nevektől lettek tarkák a lapok. És ha mégis muszáj volt írni a régieknek: szürke témákon köszörülték szakavatott pennájukat.” (Vörös Ujság május 10., „Cikk a vezércikkről”. Stílszerűen aláíratlan.)

Ezt az írást a Vörös Ujságról szóló későbbi irodalom is szívesen idézi (például Práger 1955). Ugyanakkor az irodalom elfelejti megemlíteni, hogy a Vörös Ujság írójának e gúnyos sorai minden más sajtóterméknél jobban illettek volna a proletárdiktatúra központi lapjára.

A lap történeténél említtem, hogy több volt szociáldemokrata illetve polgári radikális újságíró is bekerült a Vörös Ujság szerkesztőségébe. Az aláírások hiányának egyik lehetséges magyarázata, hogy ezek az újságírók talán nem is szívesen adták volna a nevüket a laphoz. Lehet, hogy sejtették, hogy a Tanácsköztársaság

nem lesz örök életű, és az utána jövő rezsim nem nézi majd jó szemmel az ő Vörös Ujságbeli cikkeiket.

6. Összegzés

A Vörös Ujság mai értékelésben egyáltalán nem bizonyul a magyar sajtótörténet csúcspontjának, de még kiemelkedőnek sem számítható.

A lap jelentőségét több szempontból is szemügyre vehetjük. Az első a politikai hatásgyakorlás. A szélesebb néptömegekre a Vörös Ujság nem tett a szenzációnál, érdekességnél mélyebb benyomást – mint Lengyel idézett művében áll: „(...) nem tudom ebből megállapítani, milyen hatása volt a lapnak. Venni mindenki vette, mert pusztán megjelenése is szenzáció volt.” (Lengyel 1957: 100.) A forradalmasítani kívánt rétegek, az ipari munkásság (és kisebb mértékben a szegény-parasztság) körében a kommunisták nem tudtak számottevő sikert elérni, a KMP tömegbázisa márciusban legföljebb ezrekben volt mérhető – szemben a szociáldemokraták százezeres tüntetéseivel (egy ízben éppen a kommunisták ellen: Ormos 2006). Azonban a lap körülbelül huszonöt ezres példányszámú elterjedtségénél többet mond a tény, hogy e számot három hónap alatt érte el – e szempontból a Vörös Ujság sikeres propagandalapnak bizonyul. S a hazai kommunista mozgalom történetében természetesen igen fontos lépcső.

A lap Tanácsköztársaság alatti politikai jelentősége jóval nagyobb. Eleve a tény, hogy az állampárt hivatalos lapjaként jelent meg, bizonyos sajtótörténeti rangot (és történelmi forrásértéket) ad neki, még fontosabb viszont az az érték, amit a párton belüli kommunista szárny bázisaként képvisel. A szociáldemokratákkal szembeni viszonya és a sajtóviták a Tanácsköztársaság és vezetése sok érdekes vonására rávilágítanak.

Egy újságot irodalmi és erkölcsi értékei alapján is megbecsülhetünk. E tekintetben a Vörös Ujság leszerepelt. Általános írásszínvonal alá maradt a kor átlagának, nyelvhasználata néha kétségbeejtő, a jelek szerint a forma teljes mértékben háttérbe szorult a szerzők számára a tartalomhoz képest. Etikája pedig kérdéses: ha úgy döntünk, hogy számonkérjük rajta a sajtóerkölcsöt, akkor a Vörös Ujság védhetetlen.

A lap tehát inkább a maga korában gyakorolt politikai hatásai miatt jelentős, semmint bármiféle maradandó érték miatt. És még egy szempontból: a második világháború és a rendszerváltás közötti hazai (sajtó-)történetírásban a kommunista legendárium fontos részeként szerepelt. Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy ez a szerepe bizonyult a legmaradandóbbnak.

Mellékletek

I. A Vörös Ujság azonosított cikkei

Aláírt cikkek

(Kivéve: idézetek, előadások és felszólalások, kormány-, párt-, hadseregszervek hivatalos közleményei, diplomáciai táviratok.)

Dátum Cikk címe

Aláírás szövege

12. 07.	Miért vagyunk kommunisták?	Nikoláj Bucharin
01. 15.	A nemzetközi proletariátus vezérei a magyarországi kommunistákhoz (vezércikk)	Lenin N. Trocki L. Sztalin I. Bucharin N. Szwedlow J.
01. 18.	Lenin elvtárs cikke a Vörös Ujság számára (I. rész)	–
01. 21.	Lenin elvtárs cikke a Vörös Ujság számára (II. rész)	–
01. 23.	Lenin elvtárs cikke a Vörös Ujság számára (III. rész) A zuglói elvtársak figyelmébe!	N. Lenin Teich Rózsi
02. 01.	Az első kommunista Internacionálé összehívása (vezércikk)	N. Lenin L. Trockij Marhlevszky Karl Liebknecht (gyászkeretben) Rosa Luxemburg (gyászkeretben) Kun Béla C. Racovski D. Lapcsevics F. Filipovics Makray Zachár vasgyári munkás Bucharin Nikoláj George D. Herron amerikai író A Magyar Tanácsköztársaság népbiztosainak tanácsa nevében Kun Béla külügyi népbiztos Lenin Kunfi Zsigmond Lenin N. Trockij Ágoston Péter Kun Béla Ágoston Péter Révai József Kun Béla
02. 13.	Szerb proletárok a világ proletárjaihoz olvasói levél a „Még egyszer Salgótarján” cikkben	
02. 20.	Béke – vagy bolsevizmus (vezércikk)	
03. 18.	Oázis	
03. 23.	Mindenkihez!	
	Lenin üzent...	
03. 28.	Az egyetlen ut (vezércikk) Amit kivivtunk és amit már javunkra könyvelhetünk	
03. 29.	Nagy idők	
03. 30.	Az igazi internacionále (vezércikk)	
04. 03.	Szakítani! (vezércikk)	
04. 04.	Erőszak Tiszta proletárpolitikát!	
04. 05.	A proletárdiktatura a proletárosztály hatalmi szerve (vezércikk) cikk) hozzászólások a „Tiszta proletárpolitikát!” cikkhez	Magyari Ferenc Román Imre Gönyei Gábor Steif Antal –
04. 06.	Szamuely Tibor helyettes népbiztos nyilatkozata A III. internacionále	Jaques Sadoule, a francia kommunista csoport delegátusa a kommunisták moszkvai kongresszusán Varga Jenő a B. E. V. V. budai főműhely összmunkatársai nevében: Keresztes Béla, Schuder (v. Schader?) Zsigmond, Szilágyi András, Sohner István, Bálint József, Pfahler János, Potoczky András, Németsz Jeromos, Helyi György, Buzás Gyula, Légrády Bertalan Uitz Béla
04. 10.	A szocializálás korlátjai (vezércikk) hozzászólás a „Tiszta proletárpolitikát!” cikkhez	
	Diktatura kell!	
04. 11.	Szocializálás vagy szocializmus (1.)	Anton Pannekoek
04. 12.	Szocializálás vagy szocializmus (2.) hozzászólások a „Tiszta proletárpolitikát!” cikkhez	Anton Pannekoek Hochwörter Kálmán Spitzer János Rubinyi László Berei Andor Földes Sándor Slezák Ferenc Horváth József Kovács Antal Tóth Dániel Rákosi Mátyás Szamuely Tibor Hamburger Jenő
04. 13.	A proletárok szükségleteinek biztosítása	
04. 15.	Lakáskeresők (vezércikk)	
04. 16.	Somogy (vezércikk)	

	Pártegység - pártpolitika	Rabinovits József
	A munkabérek lefoglalásáról	Rónai Zoltán
	Forradalmi igazságszolgáltatás	Rákos Ferenc
04. 17.	Óvjuk a proletárállam vagyont!	Varga Jenő
04. 18.	Felvilágosításul	Lukács György
04. 20.	Mi a forradalmi cselekvés? (vezércikk)	Lukács György
04. 26.	Tiszta proletár-politikát (vezércikk)	Hirossik János
05. 03.	A szakszervezeti munka reorganizálása	Király Albert
05. 04.	Kommunista könyvtárpolitika	Dienes László
05. 06.	hozzászólás „A szakszervezeti munka reorganizálása” cikkhez	Hlaváts Rezső
05. 07.	hozzászólás „A szakszervezeti munka reorganizálása” cikkhez	Földes Sándor
05. 11.	Tiszta proletár munkástanácsokat!	Rabinovits József
05. 15.	Szabad betétek (vezércikk)	Varga Jenő
05. 16.	Külpolitikánk (vezércikk)	Ágoston Péter
05. 20.	A házasság a szocialista társadalomban	Rónai Zoltán
05. 22.	A 6. számú páncélvonaton	(d. t.)
		(a címben szerepel: „A Vörös Ujság kiküldött tudósítójától”)
		(gy. j.)
		(a címben szerepel: „A Vörös Ujság kiküldött tudósítójától”)
	Miskolc visszavétele	Varga Jenő
05. 23.	Munkások és tisztviselők (vezércikk)	D. T.
	Landler elvtárs az új hadsereg szelleméről	Révai József
05. 25.	A szakszervezet a proletárdiktatúrában (vezércikk)	Dienes László
	Munkások és tisztviselők	Rónai Zoltán
05. 28.	A tisztviselő-kérdéshez	Rudas László
05. 31.	A munkásság és a tisztviselő (1.)	Rudas László
06. 01.	A munkásság és a tisztviselő (2.)	Rudas László
06. 04.	A munkásság és a tisztviselő (3.)	Katz Lipót
06. 05.	Legyen vége az árdrágításnak!	Rabinovits József
06. 06.	A vidéki munkástanácsok és a főváros élélémezése	Illés Artur
06. 11.	Közélélezési problémák	Rudas László
06. 13.	Pártkongresszus	Bolgár Elek
06. 14.	Felszólalás helyett	Lakatos Mihály rézesztergályos
06. 18.	A termelés fokozása	Ilics Nikola
06. 19.	Cári zsarnokság Jugoszláviában	(d. t.)
06. 22.	Krimicsau!	Hoffmann Ödön
06. 29.	Francia fogságban	Varga Jenő
07. 02.	Testvéri szeretettel	Pártos Zoltán
	A kötelező játékkiskola ellen	Ilics Nikola
07. 03.	Jugoszlávia megelégette a burzsoáuralmat	Szabados Sándor, a közoktatásügyi népbiztosság állami propagandájának vezetője
07. 06.	Kulturbürokrácia (reagálás a jul. 3-i azonos című cikkekre)	Lengyel József
07. 08.	Kulturbürokrácia – adatokkal	Garvay Andor
07. 11.	Szökés – Amerikából (1.)	Garvay Andor
07. 13.	Szökés – Amerikából (2.)	Garvay Andor
07. 15.	Szökés – Amerikából (3.)	Garvay Andor
	Művészek és írók dolgozóhelyisége	Kőrösi Sándor
07. 16.	Szökés – Amerikából (4.)	Garvay Andor
07. 17.	Szökés – Amerikából (5.)	Garvay Andor
07. 18.	Szökés – Amerikából (6.)	Garvay Andor
07. 22.	A lakáskérdés	S. I.
07. 23.	Szökés – Amerikából (7.)	Garvay Andor
07. 24.	A politikai megbizottokról	Davidovits Dénes, a 31. v.-gy.-e. polit. megbizottja
07. 25.	Szökés – Amerikából (8.)	Garvay Andor
07. 27.	Szökés – Amerikából (9.)	Garvay Andor
	A svábhegyi festőiskola és a munkások	A Proletár Képzőművészeti Tanműhely vezetője Uitz Béla
07. 29.	Az új világ	Anton Pannekoek
	Szökés – Amerikából (10.)	Garvay Andor
	Új Internationale – Komját Aladár versei	h. m.
07. 30.	Egyszerűsítsük a bürokráciát!	Rabinovits József
	Büntetni kell	S. I.
	A tudományos irodalom fejlesztése	Fogarasi Béla
08. 01.	Büntetni kell-e a közalkalmazottakat?	Lévai Oszkár, a Közalkalmazottak Szövetségének titkára
	Szökés – Amerikából (11.)	Garvay Andor
08. 02.	Munka és forradalom	Hevesi Gyula

Révai József azonosított cikkei az Ifjúkori írások szerint (Agárdi 1981)

<i>Megjelenés dátuma</i>	<i>Cikk címe</i>
03. 27.	Új állam (vezércikk) Proletáregység Új termelés
03. 29.	Szabó Ervin
04. 02.	Szocializmus és demokrácia. Szabó Ervin hagyatékából
04. 03.	A bankok ellenőrzése
04. 04.	Tiszta proletárpolitikát! (aláírt)
04. 12.	Lakáskérdés (vezércikk)
04. 17.	Letörni a kulturellenforradalmat!
04. 27.	Osztályöntudat és fegyelem (vezércikk)
04. 29.	Proletár külpolitika (vezércikk)
04. 30.	Az ellenforradalom földjén (vezércikk)
05. 01.	Május elseje (vezércikk)
05. 24.	A párt a proletárdiktatúrában (vezércikk)
05. 25.	A szakszervezet a proletárdiktatúrában (vezércikk, aláírt)
05. 29.	A kommunizmus: a termelőeszközök köztulajdona
06. 01.	Bolsevizmus és világbéke (vezércikk)
06. 04.	Burzsoáhadsergek és proletárhadsereg (vezércikk)
06. 05.	A proletárállamok szövetsége (vezércikk)
06. 07.	Levinié (vezércikk)
06. 10.	A párisi konferencia jegyzéke a magyar tanácskormányhoz (vezércikk)
06. 11.	A felszabadult Kassa ünnepe (vezércikk)
06. 20.	A világforradalom útja (vezércikk)
06. 26.	Proletárdiktatura vagy burzsoádiktatura? (vezércikk) Letörtük az ellenforradalmat
06. 29.	Az egyéni cselekvés és az osztályharc
07. 13.	A nemdolgozók védkötelezettsége
07. 15.	Szociáldemokrata (vezércikk)
07. 20.	Nem dátumokra (vezércikk)
07. 25.	Forradalom Horvátországban (vezércikk)
08. 01.	Ellenforradalom (vezércikk)
08. 02.	Döntő óra

Révai kétes hitelességű cikkei az Ifjúkori írások szerint

<i>Megjelenés dátuma</i>	<i>Cikk címe</i>
03. 19.	Március 15 – március 18
05. 22.	Sovinizmus és proletárdiktatura (vezércikk)
05. 29.	Élelmezési nehézségek (vezércikk)
07. 11.	Tiszta közigazgatást!

Azonosított cikkek Práger József szerint (Práger 1955. Az itt felsorolt Révai-cikkek közül az Ifjúkori írások többet is téves azonosításnak tart. Vö. a Ifjúkori írások fenti felsorolásával.)

<i>Megjelenés dátuma</i>	<i>Cikk címe</i>	<i>Cikk szerzője</i>
04. 25.	Nemzetközi ellenforradalom (vezércikk)	Révai József
04. 27.	Osztályöntudat és fegyelem (vezércikk)	Révai József
04. 30.	Az ellenforradalom földjén (vezércikk)	Révai József
05. 01.	Május elseje (vezércikk)	Révai József
05. 22.	Sovinizmus (vezércikk)	Révai József
05. 29.	Élelmezési nehézségek (vezércikk)	Révai József
05. 30.	Az éhség veszedelme (vezércikk)	Révai József
06. 07.	Levinié (vezércikk)	Révai József
06. 10.	A párisi konferencia jegyzéke a magyar tanácskormányhoz (vezér- Révai József cikk)	Révai József
06. 11.	A felszabadult Kassa ünnepe (vezércikk)	Révai József
06. 15.	A tanácsok országos gyűlése (vezércikk)	Révai József
06. 18.	Szlovák Tanácsköztársaság (vezércikk)	Révai József
06. 20.	A világforradalom útja (vezércikk)	Révai József
06. 26.	Proletárdiktatura vagy burzsoádiktatura? (vezércikk)	Révai József

06. 29.	Letörtük az ellenforradalmat	Révai József
07. 06.	Az egyéni cselekvés és az osztályharc	Révai József
07. 06.	A burzsoázia osztályharc	Révai József
07. 11.	Tiszta közigazgatást!	Révai József
07. 15.	Szociáldemokrata (vezércikk)	Révai József
07. 20.	Nem dátumokra (vezércikk)	Révai József
07. 23.	A blokád (vezércikk)	Révai József
07. 25.	Forradalom Horvátországban (vezércikk)	Révai József
08. 01.	Ellenforradalom (vezércikk)	Révai József
08. 02.	Döntő óra	Révai József
06. 06.	Párttűtő angyalok (vezércikk)	Rudas László
06. 22.	Proletárpolitika és emberi eszme (vezércikk)	Rudas László
06. 29.	Július 14. (vezércikk)	Rudas László
07. 18.	Történelmi hivatása	Rudas László
06. 07.	Nemzeti hadsereget és keresztény pártot szerveztek Bécsben	Alpári Gyula
07. 10.	Sajtószabadság és kapitalizmus	Lukács György

A március 18-i (a párizsi kommünre emlékező) 36. szám egyes szerzői Rákos Ferenc visszaemlékezése szerint (Rákos 1959):

Emlékezés a párizsi kommünre (vezércikk)	Bolgár Elek
Március 15-18	Révai József
A Párizsi kommün	Rákos Ferenc
A kommün gazdasági intézkedéseiből	Alpári Gyula

A cikkből részleteket újraközlő József Farkas 1969 Rákost hibásan említi Rákosi Ferencként, az eredeti cikkben Rákos. Továbbá kiderül Lengyel József visszaemlékezéseiből (Lengyel 1957) és az irodalomból (József 1969), hogy a július 3-i szám „Kulturbürokrácia” című cikke Lengyel József írása.

II. Életrajzok

A Vörös Ujság szerkesztőségi tagjainak életrajzai, kivéve a közismerteket (Kun Béla, Szamuely Tibor, Lukács György, Révai József). Az életrajzok forrása a Magyar életrajzi lexikon: Kenyeres 2001. Azokat közlöm, amelyeket ebben megtaláltam.

Alpári Gyula (1882–1944)

1902-től az ifjúmunkás mozgalom résztvevője, később vezetője. Újságíró és szerkesztő (Ifjúmunkás, Szociáldemokrata, Leipziger Volkszeitung). 1910-ben kizárják a szociáldemokrata pártból, a párt baloldali ellenzékének lesz tagja. Megalakulásakor csatlakozik a KMP-hez. A párt vezetőinek letartóztatása után az illegális Központi Bizottság tagja. A Tanácsköztársaság idején külügyi népbiztoshelyettes, Kun Béla munkatársa, a külföldi sajtótájékoztatás egyik irányítója. 1919 őszétől részt vesz Csehszlovákia Kommunista Pártjának megszervezésében. Több országban is illegálisan tevékenykedik. 1921-től 1932-ig Berlinben az Internationale Presse Korrespondenz, Bazelben, Párizsban a Rundschau c. lap szerkesztője. 1940-ben Párizsban, ahol kommunista újságíróiskolát is szervez, a Gestapo letartóztatja. 1944-ben a sachsenhauseni koncentrációs táborban meggyilkolják.

A Vörös Ujság második szerkesztőségének tagja. Ismert cikkei: „A kommün gazdasági intézkedéseiből” (március 18.), „Nemzeti hadsereget és keresztény pártot szerveztek Bécsben” (június 6.)

Antal Sándor (1882–1944)

1904-ben Nagyváradon kezdi meg újságírói pályáját. Később öt évig él Németországban és Skandináviában. Stockholmban szobrászként dolgozik. Hazatérve Nagyváradra Ady Endre baráti köréhez tartozik. A Nagyváradai Napló, majd a Váradai Hét szerkesztője. A Tanácsköztársaság bukása után Csehszlovákiába emigrál, itt él 1921-től 1940-ig. Főszerkesztője a Nemzeti Kisebbségek és szerkesztője a pozsonyi Népújság c. lapoknak. Több szépirodalmi és publicisztikai munkája jelenik meg. Fordít svédből, főleg Selma Lagerlöf regényeit. 1944-ben elhurcolják.

A Tanácsköztársaság alatt a Vörös Ujság újságírója. Ismert cikke nincs.

Aranyossi Pál (1887–1962)

A szociáldemokrata sajtó, a Nagyváradi Napló, Pesti Napló, a Világ munkatársa. 1918-ban a KMP tagja. 1920-tól Olaszországban, Ausztriában, Svédországban, Németországban, majd Párizsban tevékenykedik. A l'Humanité-ben és a Regards-ban jelennek meg cikkei, az utóbbinak felelős szerkesztője is. Bölöni Györggyel közösen alapítják a Monde kiadó magyar részlegét. 1941-ben hazatért és részt vesz az MKP illegális munkájában. 1945 után a Szabadság szerkesztőségében, majd két évig a Jövendő szerkesztőjeként dolgozik. 1947-től 1950-ig a Magyar Újságírók Országos Szövetségének (MUOSZ) főtárgyalója, nyugdíjba vonulása előtt a prágai Telepress szerkesztője.

A Tanácsköztársaság alatt a Vörös Ujság újságírója, majd külpolitikai szerkesztője. Ismert cikke nincs.

Bolgár Elek (1883–1955)

1906-tól a Huszadik Század munkatársa. Dolgozik a Jövő, a Munka Szemléje, a Budapesti Hírlap számára is. 1907-től 1911-ig az USA-ban és Svájcban dolgozik a szocialista sajtóban. Az USA-ban a Népakarat c. munkáslapot szerkeszti. 1910-ben Bernben a filozófia doktorává avatják. Hazatérése (1911) után rendszeresen cikkeket ír főként szociológiai kérdésekről a Huszadik Századba, a Szocializmusba stb. Támogatja az SZDP baloldali ellenzékét, majd 1918-tól a KMP soraiba áll. A Tanácsköztársaság kikiáltása után bécsi követ, majd a külügyi népbiztosságon Kun Béla helyettese. A Tanácsköztársaság kormánya egyetemi tanárrá nevezi ki, a Történelmi Materializmus Kutatóintézetének igazgatója. A Tanácsköztársaság megdöntése után emigrál, 1922-től Bécsben és Berlinben részt vesz a mozgalomban. 1937-től a Szovjetunióban mint a rosztovi egyetem tanára egyetemes történelmi, főként diplomáciatörténelmi kérdéseket tanulmányoz. 1944-ben a szovjet hadsereg kötelékében tér haza. 1945 után egyetemi tanár és külügyi államtitkár, prágai, később londoni követ, majd ismét egyetemi tanár.

A Vörös Ujság második szerkesztőségének tagja. Ismert cikkei: „Emlékezés a párizsi kommunre” (március 18.), „Felszólalás helyett” (június 13.)

Darvas Simon (1892–1969)

Hallgató korában csatlakozott a Galilei Körhöz, melynek 1915-ben elnöke, 1918-ban titkára. Ő szervezi meg a Galilei Kör előadásorozatait. Újságírói pályáját a Független Magyarországnál kezdi, majd a Világ és a Szabadgondolat munkatársa. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe, majd Romániába emigrál. 1921–22-ben Kolozsvárt a Keleti Újság szerkesztésében vesz részt. Később átveszi a Pallas lapkiadó vállalatot, hálózatát Erdélyben kiépíti, majd néhány évre visszakerül Budapestre az Est-lapokhoz. 1938-ban a nácizmus elől Londonba emigrál. Itt a Híradó c. lapot, az Angliai Magyar Zsidók Egyesületének hivatalos értesítőjét szerkeszti.

A Tanácsköztársaság alatt a Vörös Ujság újságírója. Ismert cikke nincs.

Gárdos Mária (1885–1973)

Alapítója, majd vezetőségi tagja a Kereskedelmi Alkalmazottak és Magántisztviselők Szakszerveletének. 1900-ban belép az MSZDP-be. A Nők Asztaltársasága, majd 1903-ban a Magyarországi Munkásnők Egyesülete egyik megalapítója, az 1905-ben induló Nőmunkás c. lap belső szerkesztője. A Tanácsköztársaság idején az 500-as Tanács, a Népgazdasági Tanács, a Szellemi Termékek Országos Tanácsának tagja. Bécsi, részben prágai emigrációban folytatja az újságírást és az előadásokat; írásai a hazai pártlapokban is megjelennek. Vezető szerepet játszik a Világosság-csoport munkájában. 1932-ben hazatér, az MSZDP propagandabizottságának tagja. 1935-ben izgatásért egyévi börtönbüntetésre ítélik. Szabadulása után a szakszervezeti mozgalomban működik. A II. világháború idején internálják. 1945-ben az MKP tagja, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége alapítója, az Asszonyok c. lap szerkesztő bizottságának tagja, a Szövetkezeti Élet főszerkesztője.

A Tanácsköztársaság alatt a Vörös Ujság egyik szerkesztője. Ismert cikke nincs.

Hajdu Pál (1896–1937)

Egyetemi hallgatóként a Galilei Kör tagja. 1914-ben belép az MSZDP-be. 1918-ban bekapcsolódik az antimilitarista mozgalomba. A KMP alapító tagja. Cikkei jelennek meg az Ifjú Proletárban. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg zászlóaljparancsnoka. Forradalmi tevékenységéért tízévi fegyházra ítélik (1920.), két év múlva a fogolycsereegyezmény keretében a Szovjetunióba került. A Marx–Engels–Lenin Intézetben végez tudományos munkát, 1929-től a moszkvai Sarló és Kalapács c. folyóirat szerkesztőségében felelős szerkesztő és szerkesztőbizottsági tag. A moszkvai rádió magyar adásait vezeti. 1937-től további sorsa ismeretlen.

A Vörös Ujság szerkesztőségének tagja. Ismert cikke nincs.

Hajnal Jenő (1889–1977)

1912-ben megszervezi az első újságírósztrájkot. Az I. világháború alatt a Déli Hírlap, majd a Világ munkatársa. Az Ember c. lapban 1918 októberében Lékai János Tisza-ellenes mérenyletéről írt riportja országos szenzációt kelt. Az őszirózsás forradalom idején a Nemzeti Tanács őt bízta meg a posta ellenőrzésével. A Tanácsköztársaság után Bécsbe emigrál. Az Ember és a Bécsi Magyar Újság munkatársa. Osztrákországi levelek c. cikksorozatában és Hamburgerné c. könyvében gyilkos iróniával leplezi le a fehér terrort. A harmincas években Párizsba megy, majd 1940-ben New Yorkba költözik. Ott él haláláig, és különféle baloldali emigráns lapoknak dolgozik.

A Tanácsköztársaság alatt a Vörös Ujság újságírója. Ismert cikke nincs.

Jancsó Károly (1875–1926)

1908–09-ben Újpesten az MSZDP titkára. Cikkei jelennek meg a fővárosi lapokban. A KMP alapító tagja. A Tanácsköztársaság bukása után letartóztatják, de román segítséggel kiszabadul, Romániába emigrál. Bukarestben él, polgári lapok munkatársa haláláig.

A Nagyváradi Vörös Ujság, majd a Tanácsköztársaság alatt a Vörös Ujság főszerkesztője május végéig. Ismert cikke nincs.

Korvin Ottó (1894–1919)

Mint a fővárosi Fabank tisztviselője bekapcsolódik a Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesülete baloldali csoportjának munkájába, eljár Szabó Ervin előadásaira, részt vesz a háború alatti első munkástüntetésen. Szervezi a galileistákat, majd irányítja az illegális, antimilitarista munkát. Részt vesz a KMP megalakításában és a Központi Bizottság tagja lesz. 1919 februárjában letartóztatják. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a belügyi népbiztoság politikai osztályának a vezetője, megszervezi a tanácsállam védelmi apparátusát. A Tanácsok Országos Gyűlésén a Szövetséges Központi Intéző Bizottság tagjává választják. A Tanácsköztársaság bukása után Budapesten marad, hogy megszervezze az illegális KMP-t, de rövid időn belül rendőrkézre kerül. A Margit körüli fogházban heteken át kínozzák. Nyolc társával együtt halálra ítélik és kivégzik.

A Vörös Ujság első szerkesztőségének tagja. Ismert cikke nincs.

László Jenő (1878–1919)

Jogász korában belép az SZDP-be. A Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségének és a fuvaros-szakszervezetnek az ügyésze, állandó védője a választójogi harcban letartóztatott és bíróság elé állított szocialistáknak. 1907-ben a Népszavában megjelent cikksorozatában támadja a vármegyei dzsentri közigazgatást. 1907-től az Alpári Gyula vezette baloldali csoporthoz csatlakozik. Az októberi polgári demokratikus forradalom után részt vesz a KMP megalakításában, első központi bizottságának tagja és a párt ügyésze. 1919 februárjában letartóztatják. A Tanácsköztársaság idején a forradalmi törvényszékek politikai biztosja. A Tanácsköztársaság bukása után letartóztatják és heteken át kínozzák. A gyorsított tanács halálra ítéli és kivégezteti.

A Vörös Ujság első szerkesztőségének tagja. Ismert cikke nincs.

Lengyel József (1896–1975)

Író, költő, József Attila-díjas (1957), Kossuth-díjas (1963). 1916-ban Kassák Lajos A Tett, majd Ma című folyóiratának munkatársa. 1918 elején György Mátyás, Komját Aladár és Révai József társaságában kiválik a Ma köréből. Az orosz forradalom hatására Korvin Ottóval és Sallai Imrével együtt tagja lesz Szabó Ervin antimilitarista csoportjának. A KMP alapító tagja. 1919 februárjában letartóztatják. A Tanácsköztársaság idején az Ifjú Proletár szerkesztője. Ausztriába emigrál, egy időre internálják. 1920-tól Bécsben él, pártmunkát végez. Világézeti válságba került, kilép a pártból, külföldi magyar lapokba dolgozik. 1924-ben visszalép a pártba, a Rote Fahne c. újság külpolitikai munkatársa. 1927-től Berlinben él, a Vörös Szakszervezeti Internacionálé munkatársa, a Der drohende Krieg, majd a Film und Volk c. lap szerkesztője, a Welt am Abend külpolitikai rovatvezetője, a Prometheus filmvállalat munkatársa. 1930-ban Moszkvába költözik. A Vörös Szakszervezeti Internacionálé referense, a Sozialökonomische Rundschau, majd a Sarló és Kalapács munkatársa. 1932-ben Kun Béla előszavával jelenik meg Visegrádi utca c. regénye. 1938-ban letartóztatják, koholt vádak alapján elítélik, 1947 végén szabadul. 1949-ben Szibériába száműzik, 1955-ben rehabilitálják, ezután Budapestre költözik. A továbbiakban íróként tevékenykedik.

Kezdetől a Vörös Ujság szerkesztőségének tagja, a Tanácsköztársaság alatt a „Kommunista kultura” rovat szerkesztője. Ismert cikkei: Kulturbürokrácia (július 2.), Kulturbürokrácia – adatokkal (július 8.)

Nagy Andor (1884–1943)

Fiatalon belép a Nagyváradai Napló szerkesztőségébe. 1910-ben a Pesti Tükör munkatársa, majd átkerül a Világ szerkesztőségébe. 1914-ben bevonul. Az I. világháború után egy ideig újra a Világ munkatársa. 1919 őszén letartóztatják, 1920-ban Bécsbe emigrál és belép a Jövő c. napilap szerkesztőségébe. Rövid jugoszláviai tartózkodás után 1926-ban hazatér, az Esti Kurir szerkesztője lesz.

A Tanácsköztársaság alatt a Vörös Ujság újságírója. Ismert cikke nincs.

Rákos Ferenc (1893–1963)

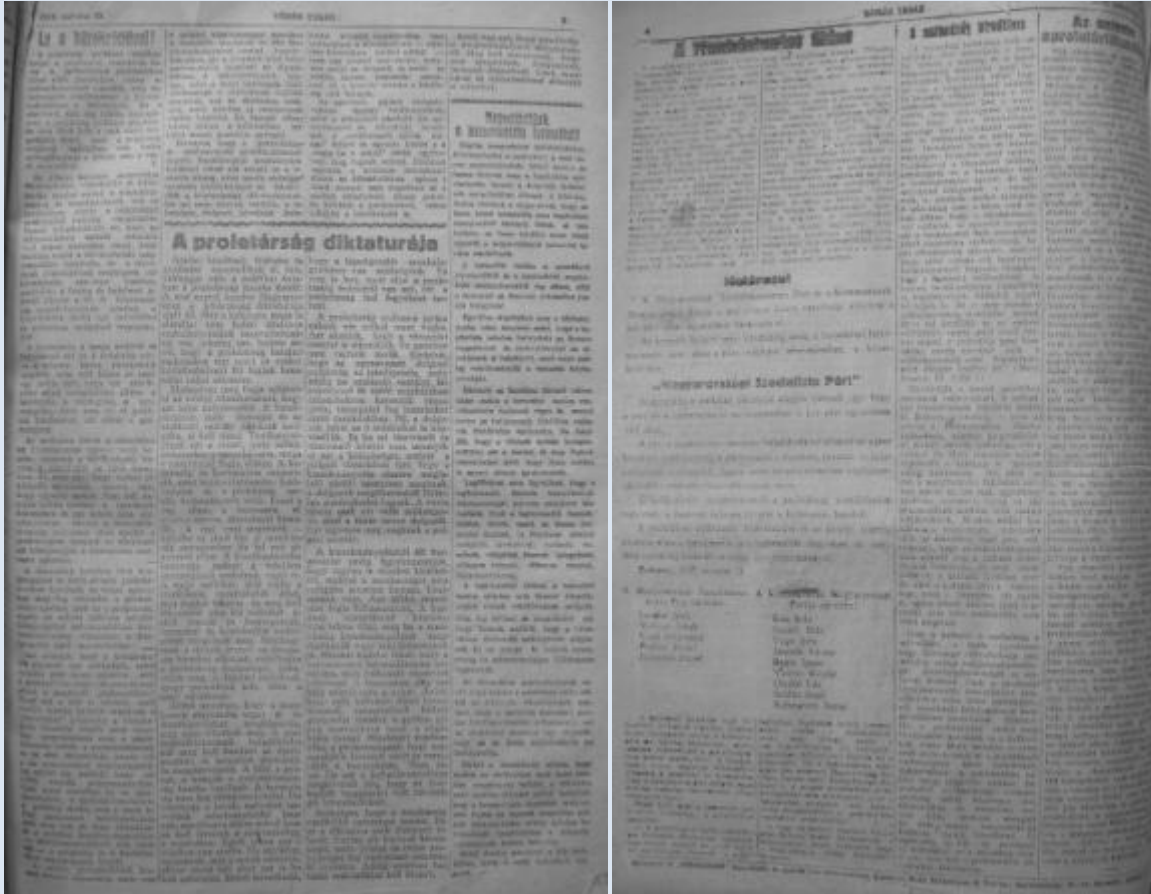
1910-től részt vesz az SZDP munkájában. Végigharcolja az I. világháborút. 1918 őszén a kispesti Munkástanács egyik elnöke. Belép a KMP-be, tagja lesz a Központi Bizottságnak. A proletárdiktatúra idején a Budapesti Forradalmi Törvényszék, majd a Katonai Forradalmi Törvényszék elnöke. A diktatúra bukása után Ausztriába menekül, internálják 1921-ig, majd Prágában és Bécsben újságíró. 1925–1946 között a Szovjetunióban dolgozik, 1938–1946 között internálótáborban van. 1948-ban térhet haza, irodalmi munkából él, majd az Új Magyar Könyvkiadó igazgatója, a Legfőbb Ügyészség Politikai Főosztályának vezetője.

A Vörös Ujság szerkesztője 1918 februárjától március 21-ig. Ismert cikkei: A Párizsi kommun (március 18.), A forradalmi igazságszolgáltatás (április 16.)

Rudas László (1885–1950)

Az MTA rendes tagja (1949), Kossuth-díjas (1949). 1904-ben a baloldali diákok Művelődési Köréhez tartozik. 1905-ben a Népszava munkatársa, innen ellenzéki magatartása miatt eltávolítják. A KMP egyik alapítója, a Központi Bizottság tagja. Részt vesz Moszkvában a III. Kommunista Internacionálé alakuló kongresszusán. A tanács hatalom bukása után emigrációba kényszerül. Bécsben részt vesz a KMP újjászervezésének munkájában. 1922-ben a Szovjetunióba költözik. A Marx-Engels-Lenin Intézet munkatársa, elnyeri a tudományok doktora fokozatot. 1945-ben hazatér, az MKP Központi Pártiskolájának igazgatója, a Közgazdaságtudományi Egyetem tanára és rektora, országgyűlési képviselő. Lefordítja Marx, Engels, Lenin több művét.

Kezdetől a Vörös Ujság szerkesztőségének tagja, májustól a lap főszerkesztője. Ismert cikkei: A munkásság és a tisztviselő (május 31. – június 4.), Pártkongresszus (június 13.),



Szakirodalom

- Agárdi Péter, F. Majlát Augusztá (szerk.) 1981: *Révai József: Ifjúkori írások*. Budapest.
- Antal Gábor 1959: Vallomások 1919-ről. A Tanácsköztársaság sajtójáról beszél a Vörös Újság külpolitikai szerkesztője. In: *Magyar Nemzet* 1959. febr. 13.
- Balogh Lajos 1959: A Tanácsköztársaság nyelvéről. In: *Magyar Nyelv* 1959. 391.
- Bathó Gábor 2005: Államfői testületek, kollektív államfők Magyarországon a XIX–XX. században. In: *Seminarium* (az ELTE ÁJK elektronikus folyóirata) 2005. Online elérhető: <http://www.ajk.elte.hu> [utoljára ellenőrizve: 2008. 03. 22.]
- Erényi Tibor 1962: A Vörös Újság. In: *Magyar Sajtó* 1962. 187–189.
- F. Majlát Augusztá (szerk.) 1966: *Révai József: Válogatott történelmi írások*. I–II. kötet. Budapest.
- Gábor Sándorné 1975: A Vörös Újság. In: Vass Henrik, Sipos Péter (szerk.): *Küzdelmes évszázad. Fejezetek a magyar munkásmozgalom történetéből*. Budapest. 101–103.
- Gratz Gusztáv 1935: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Budapest. (Repr. 1992 Budapest.)
- Hajdu Pál 1929: A kommunista sajtó a Tanácsköztársaság előtt és alatt. In: *Uj Március* 1929. (márciusi különszám 60–65.)
- J. Soltész Katalin 1969: A Tanácsköztársaság publicisztikájának stílusa. In: Király Péter (szerk.): *A nyelvtudomány a haladásért. Tanulmánykötet a Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából*. Budapest.
- Johnson, Paul 2007: *A modern kor. A XX. század igazi arca*. Budapest.
- József Farkas 1969: *A Magyar Tanácsköztársaság sajtója*. Budapest.
- József Farkas (szerk.) 1967: *„Mindenki ujkra készül...”. Az 1918/19-es forradalmak irodalma (szöveggyűjtemény)*. Budapest.

- Kende János 1975: A Kommunista Magyarországi Pártja megalakulása. In: Vass Henrik, Sipos Péter (szerk.): *Küzdelmes évszázad. Fejezetek a magyar munkásmozgalom történetéből*. Budapest. 77–79.
- Kenyeres Ágnes (szerk.) 2001: *Magyar életrajzi lexikon: 1000–1990*. Budapest. Online elérhető: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/#> [utoljára ellenőrizve: 2008. 04. 01.]
- Kókay György, Buzinkay Géza, Murányi Gábor 1994: *A magyar sajtó története*. Budapest.
- Lengyel József 1957: *Visegrádi utca*. Budapest.
- Lukács György 1970: *Magyar irodalom – magyar kultúra. Válogatott tanulmányok*. Budapest.
- Milei György 1978: A KMP megalakulásának történelmi körülményei. In: *Társadalmi Szemle* 1978. 11. sz. 14–24.
- Népszava*. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt, majd a Magyarországi Szocialista Párt, majd a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának lapja. 1918–1919.
- Ormos Mária 2006: *Magyarország a két világháború korában*. Debrecen.
- Pipes, Richard 2004: *A kommunizmus*. Budapest.
- Pipes, Richard 1997: *Az orosz forradalom története*. Budapest.
- Práger Miklós 1955: A Magyar Tanácsköztársaság sajtójáról. In: *Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője* 1955. 2. sz. 13–37.
- Rákos Ferenc 1959: A KMP második (illegális) Központi Bizottságának munkájáról. In: *Társadalmi Szemle* 1959. február.
- Ránki György (szerk.) 1984: *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*. I. köt. (Magyarország története tíz kötetben 8/1.) Budapest.
- Révai József 1958: Negyven év távlatából. In: Lányi Ernőné (szerk.): *Nagy idők tanúi emlékeznek: 1918–1919*. Budapest.
- Siklós András 1963: A magyarországi sajtó a forradalmak időszakában 1918–1919. In: *Magyar Könyvszemle* 1963. 73–85.
- Szántó Béla 1928: Hogyan alakult meg a Kommunista Magyarországi Pártja? In: *Új Március* 1928. 159–160.
- Tolnai Vilmos 1920: A proletár-diktatúra nyelvéről. In: *Magyar Nyelv* 1920. 9.
- Urbán Károly 1978: Révai József [1898–1959]. In: *Párttörténeti Közlemények* 1978. 3. sz. 173–174.
- Vágó Béla 1928: A Vörös Újság első számáról. In: *Új Március* 1928. 161–162. Újraközölve (elhallgatott apró szövegváltoztatással) *Történelmi Szemle* 1968. 205–207.
- Vörös Újság*. A Kommunista Magyarországi Pártja, majd a Magyarországi Szocialista Párt, majd a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának lapja. 1918–1919.